

Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління
юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет
внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством
юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 24402-14242ПР
від 28.12.2019 р.

Виходить шість разів на рік.
Мова видання: українська
та англійська.

На підставі Наказу Міністерства освіти
та науки України № 627 від 14.05.2020 р.
(додаток 2) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»).

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон, Україна, 73000

Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області

Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ

Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Юридичний бюлетень

Випуск 19

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 24.06.2021 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор – Лєгєза Юлія Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права Інституту соціальних та гуманітарних наук Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Аброськін В'ячеслав Васильович, кандидат юридичних наук, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ

Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Боровик Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін, декан юридичного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Белогубова Оксана Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, заступник завідувача з наукової роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»

Галунько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, заступник декана Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Ізбаш Катерина Сергіївна, старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Ісмайлов Карен Юрійович, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення Одеського державного університету внутрішніх справ

Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Одеського державного університету внутрішніх справ

Лєгєза Євген Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Миронюк Роман Вікторович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Резніченко Семен Васильович, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc, Lecturer in International Relations, School of Law, Tallinn Technical University (Tallinn, Estonia)

Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil., Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology, Business and Design Fakultät für Wirtschaftswissenschaften Wismar Business School Philipp-Müller-Straße (Wismar, Germany)

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

<i>Борисов Євген Михайлович</i> ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	7
<i>Ковбасюк Степан Валерійович</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ.....	18
<i>Свинаренко Юрій Павлович, Андрусенко Олександр Анатолійович</i> ПРОФІЛАКТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ.....	26
<i>Ярошак Олег Ярославович, Луценко Павло Валерійович</i> ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПОВЕРХНЕВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗАТРИМАНОГО ЯК ПРЕВЕНТИВНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЗАХОДУ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ВІД ОСОБИСТОГО ОГЛЯДУ ТА ЗОВНІШНЬОГО ОБШУКУ ОСОБИ.....	32

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

<i>Грицишина Лариса Валеріївна</i> ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ЗА НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.....	41
<i>Моргунова Тетяна Іванівна</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	47
<i>Тимошенко Ольга Анатоліївна</i> ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	54
<i>Черняк Олена Юріївна</i> ПРИНЦИП ПРІОРИТЕТУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ.....	62

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Головко Катерина Володимирівна</i> ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	69
<i>Єрмак Олександр Олександрович</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ.....	75
<i>Зайкова Лілія Миколаївна</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З БЕЗХАЗЯЙНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ.....	80
<i>Лавренчук Ольга Володимирівна</i> МІСЦЕ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ.....	86
<i>Микулець Віталій Юрійович</i> ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МИТНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ.....	93

<i>Рубцова Ірина Михайлівна</i> ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ.....	101
<i>Сергієнко Наталія Артурівна</i> ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ.....	108
<i>Серих Олена Василівна</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ЕТИЧНУ ПОВЕДІНКУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....	119
<i>Шевчук Оксана Романівна, Чорний Євген Михайлович</i> ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	127

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

<i>Гута Віталія Ігорівна, Звенигородський Олександр Михайлович</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ.....	134
--	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Бабій Світлана Володимирівна</i> ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	143
<i>Беспалько Інна Леонідівна</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ.....	150
<i>Ostavciuc Dinu, Rusnac Constantin</i> TACTICAL ERRORS OF THE ON-SITE RESEARCH DOCUMENTATION STAGE.....	156
<i>Севрук Володимир Геннадійович</i> ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ.....	167

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

<i>Зіньковський Андрій Сергійович, Каменщик Олександр Валерійович</i> ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ТА СУЧАСНА УМОВА УДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	180
<i>Кравчук Олексій Олегович</i> СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЮРИСТІВ.....	190

CONTENTS

GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF THE STATE AND LAW

<i>Borysov Ievhen Mykhailovich</i> REFLECTION OF LEGAL REGULATION THE NAVAL ACTIVITIES IN THE HISTORIC RESEARCHES.....	7
<i>Kovbasiuk Stepan Valeriyovych</i> FEATURES AND TRENDS OF A MODERN STATE INSTITUTIONALIZATION.....	18
<i>Svynarenko Yurii Pavlovych, Andrusenko Oleksandr Anatoliiovych</i> PREVENTION OF ECONOMIC CRIMES BY OPERATIVE SUBDIVISIONS OF UKRAINE: ESSENCE AND PROBLEMS.....	26
<i>Yaroshak Oleh Yaroslavovych, Lutsenko Pavlo Valeriiovych</i> LEGAL FEATURES OF THE SUPERFICIAL INSPECTION OF A DETAINED AS A PREVENTIVE POLICE MEASURE: PROCEDURAL DIFFERENCES FROM PERSONAL EXAMINATION AND EXTERNAL SEARCH.....	32

ISSUES OF CIVIL, COMMERCIAL AND LABOR LAW

<i>Hrytsyshyna Larysa Valeriivna</i> DETERMINATION OF MARRIAGE ACCORDING TO PROVISIONS OF INTERNATIONAL PRIVAT LAW.....	41
<i>Morgunova Tetiana Ivanivna</i> USE OF NATURAL RESOURCES IN THE FIELD OF MANAGEMENT.....	47
<i>Tymoshenko Olha Anatoliivna</i> CORRESPONDENCE CONSIDERATION OF THE CASE AS A MECHANISM TO ENSURE EFFECTIVE JUSTICE IN CIVIL JUDICIARY.....	54
<i>Chernyak Olena Yuriyivna</i> THE PRINCIPLE OF PRIORITY OF FAMILY UPBRINGING OF THE CHILD AND ITS IMPACT ON THE FAMILY LEGAL RELATIONS.....	62

ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE ACTIVITY

<i>Holovko Kateryna Volodymyrivna</i> THEORETICAL PROBLEMS OF FURTHER IMPROVEMENT OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE.....	69
<i>Yermak Oleksandr Oleksandrovyh</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A CIVIL SERVANT OF A LAW ENFORCEMENT BODY.....	75
<i>Zaikova Liliia Mykolaivna</i> PROBLEM ISSUES OF HANDLESS WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE.....	80
<i>Lavrenchuk Olha Volodymyrivna</i> THE PLACE OF MEASURES OF PROCEDURAL COMPULSION IN THE CLASSIFICATION OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE COERCION.....	86
<i>Mykulets Vitalii Yuriiovych</i> THE CONCEPT “CIVIL DEMOCRATIC CONTROL” IN THE SYSTEM OF MODERN CUSTOMS RELATIONS OF UKRAINE.....	93

<i>Rubtsova Iryna Mykhaylivna</i> CONCEPTS AND TYPES OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION MEASURES.....	101
<i>Sergiienko Nataliia Arturivna</i> ON THE QUESTION OF ORGANIZATION THE DECISION COMPULSORY EXECUTION SYSTEM IN UKRAINE.....	108
<i>Sierykh Olena Vasylivna</i> CURRENT PROBLEMS OF IMPROVING THE LEGISLATION REGULATING ETHICAL BEHAVIOR OF CIVIL SERVANTS.....	119
<i>Shevchuk Oksana Romanivna, Chornyj Yevohen Mykhailovych</i> LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY.....	127

PROBLEMS OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

<i>Huta Vitaliia Ihorivna, Zvenyhorodskiy Oleksandr Mykhailovych</i> PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE SUBJECTIVE SIDE OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENT.....	134
---	-----

CRIMINAL PROCEEDINGS AND FORENSIC SCIENCE; OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY

<i>Babii Svitlana Volodymyrivna</i> DEFINING THE SYSTEM OF SECTORAL PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	143
<i>Bespalko Inna Leonidivna</i> A NUMBER OF OUTSTANDING ISSUES OF APPLYING EXPLANATIONS AS SOURCES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES.....	150
<i>Ostavciuc Dinu, Rusnac Constantin</i> TACTICAL ERRORS OF THE ON-SITE RESEARCH DOCUMENTATION STAGE.....	156
<i>Sevruk Volodymyr Hennadiyovych</i> INTERACTION OF OPERATIONAL UNITS WITH OTHER BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING COUNTERACTION TO CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL ORGANIZATIONS THAT ARE FORMED ON AN ETHNIC BASIS.....	167

LEGAL PSYCHOLOGY AND LEGAL EDUCATION

<i>Zinkovskiy Andrii Serhiiovych, Kamenshchuk Oleksandr Valeriiovych</i> HUMANIZING OF EDUCATIONAL PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS METHODOLOGICAL BASIS AND MODERN CONDITION OF IMPROVEMENT OF SKILLED POTENTIAL OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	180
<i>Kravchuk Oleksii Olehovych</i> MODERN PRACTICES OF LAWYERS' DISTANCE LEARNING.....	190

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 344.362

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.01>

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІЙСЬКОВО- МОРСЬКИХ СИЛ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Борисов Євген Михайлович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри військової підготовки
(Одеський державний екологічний
університет, м. Одеса, Україна)

У статті досліджено відображення аспектів правової регламентації діяльності військово-морських сил у роботах істориків флоту. Доведено, що історичні дослідження розвитку військово-морських сил уперше виникли на відповідному науковому рівні в рамках опрацювання військово-морської тактики та стратегії французькими, англійськими та американськими авторами, роботи яких становлять пов'язану між собою універсальну та загальновизнану системи наукового пошуку, розпочатого наприкінці XVII сторіччя. На першому етапі вказані дослідження мали характер емпіричного узагальнення та забезпечення тактичної діяльності вітрильного, а потім механізованого флоту. Але з кінця XIX сторіччя зазначений досвід був накопичений в рамках опрацювання морської стратегії, що отримала універсальний характер і безперечний авторитет для військово-морських сил більшості країн світу.

Відзначаємо, що крім у працях з морської тактики та стратегії, історія військово-морських сил з XVIII сторіччя відображалася у біографічних працях, а у XX сторіччі значна частина відповідних історичних праць стала мати характер мемуарів. Водночас у XX сторіччі виникла величезна кількість науково-популярних робіт щодо дослідження активності військово-морських сил, до того ж їх переважна більшість звертає увагу на події двох світових воєн. Водночас питання організаційного та правового забезпечення діяльності флоту, які в цілому аналізувалися у працях з морської стратегії та тактики, порушуються у мемуарах та публіцистичних творах з історії флоту доволі оглядово. Оскільки визнані на світовому рівні фундаментальні праці з морської стратегії та тактики належать насамперед американським та англійським авторам, вітчизняний вимір історичного наукового пошуку в цій сфері є вкрай обмеженим.

У радянський період зберігалася тенденція масового та організованого владними структурами перекладу як іноземних праць зі стратегії та тактики флоту, так і суто історичних видань, які охоплювали військово-морські події XX сторіччя. Останні десятиріччя радянського періоду призвели до накопичення чисельної мемуарної та науково-популярної літератури щодо діяльності флоту. Водночас вона мала ідеологізований характер та питання організаційного забезпечення військово-морських сил практично не відображала, її історична цінність, зокрема, із питань висвітлення правового регулювання діяльності флоту вбачається обмеженою.

Ключові слова: військово-морські сили, історія флоту, військово-морське право, військово-морська доктрина, військово-морська стратегія.

REFLECTION OF LEGAL REGULATION THE NAVAL ACTIVITIES IN THE HISTORIC RESEARCHES

Borysov Ievhen Mykhailovich,
Candidate of Legal Science,
Associate Professor at the Military
Training Department
(Odesa State Ecology University,
Odesa, Ukraine)

The article examines the reflection of aspects of the legal regulation of naval forces in the works of naval historians. It is proved that historical studies of naval development first appeared at the appropriate scientific level in the development of naval tactics and strategy by French, British and American authors, whose works constitute an interconnected global and universally recognized system of scientific research, that begun in the late seventeenth century. At the first stage, these studies were in the nature of empirical generalization and ensuring the tactical activities of the sailing navy and then mechanized naval fleet. But since the end of the nineteenth century, this experience has been accumulated in the development of a naval strategy, which has gained a universal character and indisputable authority for the naval forces of most countries.

The author notes that in addition to use in works on naval tactics and strategy, the history of naval forces from the eighteenth century was reflected in biographical works, and in the twentieth century much of the relevant historical works became memoirs. At the same time, in the twentieth century there was a huge number of popular science works on the study of the activity of the navy, and the vast majority of them focus on the events of the two world wars. At the same time, the issues of organizational and legal support of the fleet, which were generally analyzed in the works on naval strategy and tactics, are raised in memoirs and journalistic works on the history of the fleet quite clearly. Because the world-renowned fundamental works on naval strategy and tactics belong primarily to American and British authors, the domestic dimension of historical scientific research in this area is extremely limited.

During the Soviet period, there was a tendency for mass and organized by the authorities to translate both foreign works on the strategy and tactics of the fleet, and purely historical publications that covered the naval events of the twentieth century. The last decades of the Soviet period have led to the accumulation of numerous memoirs and popular science literature on the activities of the fleet. At the same time, it was ideological in nature and did not reflect the issue of organizational support of the navy, its historical value, in particular in the coverage of the legal regulation of the fleet is seen as limited.

Key words: naval forces, history of navy, naval law, naval doctrine, naval strategy.

Дослідження розвитку регулювання військово-морських сил важко реалізувати без аналізу відображення відповідних аспектів у військово-морській історичній думці. Такі наукові розвідки насамперед не мають юридичної спрямованості та мають предметом сам зміст та природу діяльності військового флоту, зокрема, у вимірі його становлення та розвитку. До того ж їхнє узагальнення та оцінка у правовому вимірі була б корисною саме у контексті визначення зв'язку між історичною думкою та розвитком військово-морського права. Вітчизняна історіографія як у вимірі розвитку військово-морських сил, так й стосовно аспектів їх правового забезпечення є доволі обмеженою. У цьому форматі слід вказати лише на окремі публікації Г.А. Анцелевича та Б.В. Бабіна, та відзначити відсутність спеціальних, монографічних досліджень.

Одночасно ключовим і не вирішеним раніше питанням є феномен історії військово-морських сил як складової історичної науки та водночас зв'язок цього феномену з еволюцією правового забезпечення військово-морських сил і його правовим відображенням. Метою дослідження слід визначити встановлення форм взаємного зв'язку та впливу між глобальною історичною думкою та правовим забезпеченням діяльності військово-морських сил. Задля вирішення зазначеної мети слід встановити етапи становлення відповідної історичної думки; форми її доктринальної реалізації, зокрема, у роботах з військово-морської тактики і стратегії; визначити роль відповідних праць для розвитку військово-морського права. У статті використано системний, історико-правовий та порівняльний методи. Робота ґрунтується на аналізі першоджерел, а саме публікацій з історії військово-морських сил періоду XVII–XX сторіч.

Необхідно констатувати, що такі праці та сама доктрина діяльності військового флоту виникли лише у новітні часи, та сформувалися у цілісному вигляді наприкінці XIX сторіччя. Але й до утворення такої цілісної доктрини діяльність морських сил ретроспективно аналізувалася у роботах авторів провідних європейських країн. У цьому вимірі не можна оминати видану французьким єзуїтським священником Полем Осте роботу «Мистецтво морської війни або угоди щодо морського маневрування» 1697 року [23]. У цьому творі, що став на сторіччя настільним підручником морських офіцерів різних країн, П. Осте описав попередній досвід морських битв, у яких флоти, не знаючи маневрів, мовою автора «були як варвари, що ведуть війну без знань, без порядку, залишив усе на розсуд долі та випадку» [22, р. 56]. Саме аналіз історичного досвіду дозволив П. Осте розробити переконливі рекомендації.

Ретроспективний аналіз діяльності флоту містився й у наступній системній роботі «Морська тактика або порядок еволюцій та сигналів», виданої у 1763 році Біготом де Морогом, французьким артилеристом, а згодом – командиром військових кораблів та першим керівником утвореної тоді Морської академії у Бресті [6]. Також історичний вимір мали праці колеги де Мороба за академією, Дюамеля де Монсо, французького вченого та чиновника, який окрім іншого обіймав посаду генерального інспектора флоту; ці роботи охоплювали аспекти організації будівництва військових кораблів [13] та охорони здоров'я їхніх екіпажів [14]. Подібний підхід, з урахуванням історичного досвіду, мала й основна книга критика ідей П. Осте, британського вченого Джона Клерка з Елдіна «Нариси з морської тактики: система та історія», виданої у 1779 році. [10].

Водночас у XVIII сторіччі з'явилися біографічні твори, присвячені видатним флотоводцям, такі як: чотири томна праця Джона Кемпбелла «Життя британських адміралів: нова та точна морська історія з найдавніших часів», що була вперше видана в Дубліні у 1748 році. [9]. Додамо, що ця робота Дж. Кемпбелла починається зі вказівки на виключне значення військово-морської історії для життя морських націй та містить у вступі спеціальне застереження про те, що усі згадані у творі стародавні та закордонні автори процитовані вірно та без перекручень.

Історикам флоту XIX сторіччя був властивий певний критицизм у висвітленні етапів розквіту, стагнації або занепаду військово-морських сил. У цьому вимірі Бонфіль Лаперуз у роботі «Морська історія Франції» 1845 року вказував на те, що у XVIII сторіччі «загрузнув саме в фальшивій економії», морське міністерство вимагало від адміралів, «через надзвичайні витрати, необхідні для утримання флоту», «дотримуватися великої обережності» [26, р. 57]. Юр'єн де Грав'є у роботі «Морські війни Республіки та Імперії» зазначає: через сто кроків після такої політики, влада, засмучена постійними невдачами флоту, «тримала наші кораблі збройними тільки для того, щоб зобов'язати наших ворогів до блокад, величезна вартість яких повинна була врешті-решт виснажити їх фінанси» [18, р. 154].

Зокрема, у виданій в 1867 році книзі «Морські битви Франції» колишній командир військового корабля Онесім Ж. Трудо писав про «вади системності дій уряду» та безмежні «розкрадання доходів держави та адміралтейства». Автор вказував, що задля «збереження, серед загального розкрадання, небагатьох збройних кораблів все частіше й частіше робилися поступки ворогові», через що на флоті формувалася «оборонна ситуація, настільки ж вигідна ворогові, скільки ж чужа духу нашого народу» [38, р. 77]; [72, с. 45].

Як зазначив в рамках аналізу французького флоту попереднього сторіччя французький морський командир та політик Огюст Гужар у своїй роботі 1877 року «Морська війна: воєнні інституції з часу утворення до сьогодні», «сумний стан флоту в царювання Людовика XV закрит для офіцерів доступ до блискучої кар'єри сміливих підприємств і вдалих боїв та змусив їх звернутися до своїх власних сил; вони отримали під час вивчення своєї справи знання, які їм належало піддати випробуванням у наступні роки» [17, р. 56]; [72, с. 47]. Примітно, що сам О. Гужар був активним учасником бойових дій та, зокрема, отримав два поранення під час Кримської кампанії 1854–1855 рр. Саме ці роботи, переважно французьких авторів, наповнені ретроспективним аналізом вже історичних на той час національних невдач на морі, стали підґрунтям для наукових досліджень нового рівня.

У цьому ж контексті варто вказати й на праці Філіпа Х. Коломба та Альфреда Т. Мехена, що активно використали вищенаведені історичні твори. Ф.Х. Коломб у п'ятнадцятирічному віці в 1846 році пішов на службу до Королівського флоту Великобританії, яку проходив у різних регіонах світу та у 1892 році отримав звання віцеадмірала. Ф.Х. Коломб був відомим вже у роки служби через запроваджені ним новації у сфері флотських сигналів та дослідження тактики вітрильного флоту. Але світове визнання отримала його праця «Морська війна» 1891 року, що стала виключним за обсягом та значенням універсальним історичним дослідженням діяльності військового флоту з XV сторіччя, та водночас вважається першою цілісною теорією морської війни [32]; [62]. Як влучно вказував у своїй «Морській війні» сам Ф.Х. Коломб, твори з морської історії, «особливо написані англійською мовою в близький нам час» є «найбільш незадовільними». Ф.Х. Коломб розподіляє їх на дві категорії, у першій з яких автори «задовольняються голою хронологічною передачею подій, що не має іншого зв'язку, як за часом і місцем». Друга категорія праць, додає дослідник, «написана для прославлення або засудження індивідуальних особистостей, якості яких обговорювалися на підставі окремих не пов'язаних між собою фактів» [72, с. 22].

А.Т. Мехен був сином професора Військової академії США у Вест-Пойнті, він закінчив Військово-морську академію США в Аннаполісі у 1859 році та сорок років обіймав офіцерські посади на американському флоті. З 1886 року до 1889 року А.Т. Мехен очолював Військово-морський коледж у Ньюпорті та викладав історію та тактику флоту [28]. У 1890 році цей дослідник видав фундаментальний твір «Вплив морської сили на історію. 1660–1783», у якому довів вирішальне значення військово-морської сили для національного історичного розвитку країн і народів [3]. Як констатував у цій праці А.Т. Мехен, аналіз стану справ національного флоту залежить від низки факторів, які мають саме історичний характер [72, с. 45].

За теорією А.Т. Мехена, морська сила ґрунтується як на історичному дусі нації, так і на політиці її уряду, який потребує аналізу, зокрема, ретроспективного. Як вчить цей автор, хоча «історія прибережних націй визначалася менш проникливістю і передбачливістю урядів, ніж умовами положення, ... чисельністю і характером народонаселення», та «мудрі й дурні діяння окремих осіб мають в відомі епохи великий вплив на розвиток морської сили в широкому сенсі, який містить не тільки

військову силу на воді, пануючу на морі ...силою зброї, але також мирне торговельне мореплавство, з якого одного тільки виникає військовий флот природним шляхом і на яке тільки він міцно спирається» [72, с. 48]. У 1892 році А.Т. Мехен видав іншу базисну роботу «Вплив морської сили на Французьку революцію та імперію. 1793–1812», у якій довів взаємний вплив військового і комерційного контролю над морем та морську економіку як передумову морської війни. Примітно що ці твори не лише стали класикою військово-морської доктрини та історії флоту, але й прямо вплинули на розвиток національних військових флотів світових держав напередень Першої світової війни [3].

Також класичною слід вважати працю Бредлі А. Фіске «Від гардемарина до контрадмірала» 1919 року, автор якої закінчив Військово-морську академію США у 1874 році та потім служив на американському флоті до 1911 року, ставши відомим через чисельні технічні новації та винаходи [7]. Варто констатувати, що й після Першої світової війни військово-морська теорія, яка таким чином увібрала у себе військово-морську історію, розкривалася насамперед у фундаментальних виданнях англійських та американських дослідників, що обіймали відповідальні флотські посади та мали власний широкий практичний досвід. Зокрема, слід вказати на енциклопедичні праці британського адмірала Герберта У. Річмонда «Морська сила у сучасному світі» 1934 року й «Державні діячі та морська сила» 1946 року [35].

З 1906 року Г.У. Річмонд перейшов до штату британського Адміралтейства та став професійно займатися історією флоту, але з часом повернувся до командування бойовими кораблями. З 1926 року цей дослідник став керманічем Імперського коледжу оборони, але у 1931 році звільнився із флоту через незгоду щодо шляхів його розвитку. Потім викладав історію флоту в Кембриджському та Оксфордському університетах [21]. Також слід вказати на дослідження англійського автора, ветерана підводного флоту Першої світової війни та політичного діяча Бернарда К. Екворта «Флот та наступна війна» 1934 року та «Флот наразі» 1940 року [1], видані в рамках загальної дискусії щодо майбутнього військового морських сил та доцільних і ефективних форм їх економічного забезпечення. Серед американських істориків флоту варто згадати професора Військово-морської академії США Керола С. Алдена, який спільно з теоретиком флоту Уільямом О. Стівенсом видав у 1943 р. фундаментальний твір «Історія флоту США», чому передував вихід низки тематичних творів цього дослідника [2].

У міжвоєнний період ХХ сторіччя найбільш ґрунтовні історичні праці з військово-морських питань належать групі американських вчених. Це насамперед монографія професора Дьюкського університету Теодора Роппа «Розвиток сучасного флоту. Військово-морська політика Франції 1871–1904 років» 1937 року [29], професора Орегонського університету Артура Дж. Мардера «Анатомія британської морської сили. Історія британської військово-морської політики до дредноутів, 1880–1905 роки» 1940 року [36] та професора Гарвардського університету Джеймса П. Бакстера «Виникнення броньованих кораблів» 1933 року [4]. Ці роботи досліджують розвиток флоту у вимірі загального історичного контексту, міжнародних відносин та національної державної діяльності.

Особливе місце у відповідній системі досліджень історії флоту посідають роботи американського дослідника Уільяма Д. Пульстона, а саме: «Вище командування у Світовій війні» 1934 року та «Вплив морської сили у Другій світовій війні» 1947 року [33]. У.Д. Пульстон був професійним військовим моряком, який проходив службу на кораблях з 1912 року, після Першої світової війни служив у Гідрографічному бюро США, а у 1934–1937 роках очолював розвідувальну службу Військово-морських сил США.

Під час Другої світової війни У.Д. Пульстон був радником з питань економічної війни у Секретаріаті Військово-морських сил США [40]. У цілому в фундаментальних та авторитетних працях Г.У. Річмонда та У.Д. Пульстона розвинуті ідеї та концепції як Ф.Х. Коломба, так й А.Т. Мехена не лише щодо концепції існування та застосування військово-морських сил, але й щодо відповідних системних поглядів на історію та еволюцію військового флоту.

Дослідники інших країн ХХ сторіччя також намагалися поєднати аналіз військово-морської доктрини та бачення військового флоту з історією його розвитку, що спостерігається в працях російського віцеадмірала Г. Кірхгофа, 1908 рік [61], адмірала німецького флоту Отто Грооса, 1923 рік [55], а також у виданих після Першої світової війни мемуарах адміралів Андреаса Міхельсена, 1925 рік [70], Альфреда Тірпица, 1919 рік [77] та Рудольфа Шеєра, 1920 рік [81]. Подібний підхід можна спостерігати у працях інших авторів першої половини ХХ сторіччя, а саме: Джуліана Корбетта, 1911 рік [63], Рудольфа Фірле [79], Генріха Рольмана [73], Антоніо Томазі [78], Джона Кресуелла [64], Герберта Р. Вільсона [51].

Варто згадати й дослідження Фрідріха О. Руге, німецького офіцера флоту, якій служив на кораблях до Другої світової війни, потім займав вищі командні посади у німецькому морському флоті. Він, зокрема, став автором низки монографічних видань, таких як: «Війна на морі. 1939–1945» [75]. Працю «Морська сила: Історія флоту», у якій були поєднано власні мемуари командувача високого рангу та якісне історичне дослідження дій флоту, написав у 1960 році Честер У. Німіц, колишній командувач Тихоокеанського флоту США під час Другої світової війни [30]. Після цієї війни низку історичних праць з діяльності флоту видав французький контрадмірал Ф.Г. Раймон де Бело [5]. Серед англійських командувачів – адмірал Вільям М. Джеймс, який служив на Королівському флоті з 1901 до 1944 роки, зокрема, на посадах командувача бази, його праці мають як суто історичний, так і мемуарний характер, зокрема, це стосується роботи «Британський флот у Другій світовій війні», 1947 рік [24].

Іншим прикладом системних історичних військово-морських досліджень є роботи Стефана У. Роскілла, ветерана Королівського флоту, якій служив на ньому під час Другої світової війни офіцером бойових кораблів, а після її завершенням був заступником керівника розвідувального органу флоту. Звільнившись з флоту через наслідки поранень, С.У. Роскілл отримав призначення до історичної секції Секретаріату уряду Великобританії задля написання історії морської війни, в результаті чого в 1954–1961 роках був виданий три томник «Війна на морі». Серед інших значущих історичних робіт С.У. Роскілла слід вказати на двотомник «Військово-морська політика у міжвоєнний період» та монографію «Білий знак. Британський флот на війні 1939–1945» [37].

Водночас навіть у працях, де розкривається питання власне історії, хронології дій флоту, віддається перевага аналізу доктрини, найбільш системними виглядають твори американських авторів ХХ сторіччя. Наприклад, робота «Історія морських операцій військово-морського флоту США у Другій світовій війні» Семуеля Е. Морісона у п'ятнадцяти томах, видана в 1947–1962 роках, автор якої не був професійним військовим моряком. Професор історії С.Е. Морісон, виконавець низки доручень уряду США, за особистого сприяння Ф. Рузвельта з 1942 по 1945 роки здійснював фактичний збір інформації про дії флоту США, особисто спостерігав за основними битвами, мав доступ до секретних документів та відвідував наради командування, на яких приймалися рішення щодо військово-морських операцій [71].

Зазначені роботи написані або професійними істориками, або особами, які системно захоплювалися військово-морською історією, навіть обіймаючи командні

пости національних флотів. Від них слід виокремити категорію мемуарів та спогадів щодо діяльності флоту, які мають характер швидше джерел інформації, ніж наукового дослідження. Зокрема, у післявоєнний період ХХ сторіччя такі праці оприлюднили Пітер Скотт у 1945 році [76], Джон Ф. Гібсон у 1947 році [52], Теодор Роско у 1950 році [74], Валеріо Боргезе у 1950 році [47], Чарльз А. Локвуд у 1951 році [27], Едвард Янг у 1952 році [43], Мотицура Хашімото у 1954 році [80], Вальтер Франк у 1955 році [16], Віторіо Бру в 1955 році [49], Еріх Редер у 1956 році [34], Гаральд Буш у 1957 році [50], Марк А. Брагадін у 1957 році [48], Карл Деніц у 1958 році [11], Джордж Грайдер у 1958 році [20], Йохан Бреннеке в 1958 році [8], Ютака Йокота в 1962 році [42], Герберт Вернер у 1969 році [39] тощо.

Від військово-морських мемуарів варто відрізнити роботи, що мали за мету популяризацію військово-морської історії та виконувалися не фаховими істориками чи ветеранами морського флоту, та попри все мають певний рівень фаховості та визнання в експертному середовищі. Зокрема, це видані після Другої світової війни серії книг Кайуса Беккера [45], Едвіна Грея [19], Пауля С. Далла [15], Едмона Делажа [12], Уолтера Каріга [25], Поля Кемпа [60], Джорджа Паркера [31], Вальтера Г. Уінслоу [41] тощо. Примітно, що в такій кількості досліджених робіт, які становлять базис сучасної військово-морської теорії та водночас є ключовими працями з історії морського флоту новітніх часів, питання правового регулювання та організаційного забезпечення діяльності військово-морських сил порушуються у кращому випадку в рамках окремих ситуативних прикладів.

Водночас історіографія військово-морських сил на пострадянському просторі вказаних вище ознак системності, так саме як і практичних зв'язків із доктриною застосування флоту не має. Останнім визнаним світовою наукою та практикою російськомовним дослідником з цих питань був С.О. Макаров, якій віддав своє життя розбудові імперського російського флоту та видав на межі ХІХ та ХХ сторіч відповідні роботи: «Розбір елементів, що складають бойову силу суден» [67], «Щодо однотайності у судновому складі флоту» [66] та «Міркування з питань морської тактики» [68]. Окремо слід вказати на низку праць емігрантів щодо діяльності російського імперського флоту, виданих В.В. Бергом, Г.К. Графом, Н.З. Кадесніковим, Б.В. Карповим, В.А. Меркушовим у першій половині ХХ сторіччя. [47], [54], [57], [59], [69]. У радянській державі монографічні роботи з історії флоту з'явилися після Другої світової війни, за вкрай нечастим виключенням [53].

Більш того, навіть діяльність радянського військово-морського флоту отримала системне історичне висвітлення вже після краху соціалістичної держави, зокрема, й в рамках мемуарів радянських флотоводців [44], [58]. До того ж кількість історичної допоміжної літератури, виданої на пострадянському просторі з питань діяльності військово-морських сил, залишається доволі обмеженою [56], [65].

Отже, варто прийти до таких *висновків*. Історичні дослідження розвитку військово-морських сил уперше виникли на відповідному науковому рівні в рамках опрацювання військово-морської тактики та стратегії французькими, англійськими та американськими авторами, роботи яких становлять ув'язану між собою універсальну та загальновизнану систему наукового пошуку, розпочатого наприкінці ХVІІ сторіччя. На першому етапі вказані дослідження мали характер емпіричного узагальнення та забезпечення тактичної діяльності вітрильного, а потім механізованого флоту. Але з кінця ХІХ сторіччя зазначений досвід був накопичений в рамках опрацювання морської стратегії, що отримала універсальний характер і безперечний авторитет для військово-морських сил більшості країн світу.

Крім використання у працях з морської тактики та стратегії, історія військово-морських сил з ХVІІІ сторіччя відображалася у біографічних працях, а у ХХ сторіччі

значна частина відповідних історичних робіт мала вже характер мемуарів. Водночас у ХХ сторіччі виникла величезна кількість науково-популярних робіт із дослідження активності військово-морських сил, до того ж їх переважна більшість звертає увагу на події двох світових воєн. До того ж питання організаційного та правового забезпечення діяльності флоту, які в цілому аналізувалися у працях з морської стратегії та тактики, порушуються у мемуарах та публіцистичних творах з історії флоту доволі оглядово. Оскільки визнані на світовому рівні фундаментальні праці з морської стратегії та тактики належать насамперед американським та англійським авторам, вітчизняний вимір історичного наукового пошуку в цій сфері є вкрай обмеженим.

Список використаних джерел:

1. Acworth B.C. *The Navy's Here*. London: R. Tuck and Sons, 1940. 48 p.
2. Alden C.S. Westcott A. F. *The United States Navy: A History*. Chicago : J.B. Lippincott Company, 1943. 452 p.
3. Alfred Thayer Mahan. United States naval officer. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Thayer-Mahan> (дата звернення: 01.05.2021)
4. Baxter J.P. *The Introduction of the Ironclad Warship*. Cambridge : Harvard University Press, 1933. 398 p.
5. Belot de R. *The Struggle for the Mediterranean 1939-1945*. Princeton, 1951. 287 p.
6. Bigot S. de Morogues. *Tactique navale, ou, Traite des evolutions et des signaux; avec figures en taille-douce*. Paris: H.L. Guerin, L.F. Delatour, 1763. 481 p.
7. Bradley Allen Fiske. United States naval officer. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/biography/Bradley-Allen-Fiske> (дата звернення: 01.05.2021)
8. Brennecke J. *The Hunters and the Hunted*. London: Burke Publishing, 1958. 320 p.
9. Campbell J. *Lives of the British Admirals: Containing a New and Accurate Naval History, from the Earliest Periods*. Dublin: G. and A. Ewing. T. 1. 1748. 356 p.
10. Clerk J.E. *An Essay on Naval Tactics: Systematical and Historical. With Explanatory Plates. In Four Parts. Part I*. London: T. Cadell, 1790. 165 p.
11. Doenitz K. *Ten Years and Twenty Days. Memoirs*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1959. 523 p.
12. Delage E. *Six ans de la guerre navale 1939-1945*. Paris: Berger-Levrault, 1950 332 p.
13. Duhamel du Monceau H.L. *Elemens de l'architecture navale, ou Traite pratique de la construction des vaisseaux*. Paris: C.-A. Jombert, 1758. 484 p.
14. Duhamel du Monceau H.L. *Moyens de conserver la sante des equipages des vaisseaux : avec la maniere de purifier l'air des salles des hopitaux ; et courte description de l'hopital Saint-Louis*. Paris: Guerin & L. F. Delatour, 1759. 300 p.
15. Dull P.S. *A Battle History of the Imperial Japanese Navy, 1941-1945*. Annapolis: Naval Institute Press, 1978. 402 p.
16. Frank W. *The Sea Wolves*. New York: Rinehart, 1955. 553 p.
17. Gougard A. *La marine de guerre: ses institutions militaires, depuis son origine jusqu'a nos jours*. Bruxelles: E. Sardou, 1877. 432 p.
18. Graviere J. *Guerres Maritimes sous La Republique Et L'Empire*. Paris: Charpentier, 1847. 325 p.
19. Gray E. *The Killing Time. The U-Boat War 1914-1918*. New York: C. Scribner's Sons, 1972. 280 p.
20. Grider G. *War Fish*. Boston: Little, Brown & Co., 1958. 282 p.
21. Herbert William Richmond. *Dreadnought Project*. URL: http://dreadnoughtproject.org/tfs/index.php/Herbert_William_Richmond (дата звернення: 01.05.2021)

22. Hoste P. *L'art des armées navales, ou Traite des évolutions navales, qui contient des règles utiles aux officiers généraux d'une armée navale, avec des exemples tirés de ce qui s'est passé de plus considérable sur la mer depuis cinquante ans.* Lyon: A. H. de C. Tourville, 1697. 424 p.
23. Hoste, Paul. Oxford Reference. URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195130751.001.0001/acref-9780195130751-e-0377> (дата звернення: 01.05.2021)
24. James W.M. *The British Navies in the Second World War.* London: Longmans Green, 1947. 246 p.
25. Karig W. *Battle Report. The Atlantic War.* New York: Rinehart & Company, 1946. 558 p.
26. Lapeyrouse B., Leonce L. *Histoire de la marine Française.* Paris: Dentu, 1845. Vol. 3. 412 p.
27. Lockwood C.A. *Sink 'em All: Submarine Warfare in the Pacific.* New York: Dutton, 1951. 416 p.
28. Mahan A. *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire : 1793-1812.* London: Sampson Low, Marston, 1892. 411 p.
29. Marder A.J. *The Anatomy of British Sea Power: A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880-1905.* New York: A. A. Knopf, 1940. 580 p.
30. Nimitz C.W. *Sea Power: A Naval History.* London: Prentice-Hall, 1960. 932 p.
31. Parker J. *The Silent Service: The Inside Story of the Royal Navy's Submarine Heroes.* London: Headline Book Publishing, 2001. 352 p.
32. Philip Howard Colomb. British naval officer and historian. Britannica. ; URL : <https://www.britannica.com/biography/Philip-Howard-Colomb> (дата звернення: 01.05.2021)
33. Puleston W.D. *The Influence of Sea Power in World War II.* New Haven: Yale University Press, 1947. 310 p.
34. Raeder E. *Mein Leben.* Tübingen: Verlag Fritz Schlichtenmayer, 1956. 347 s.
35. Richmond H.W. *Sea Power in the Modern World.* London: G. Bell, 1934. 323 p.
36. Ropp T. *The Development of a Modern Navy: French Naval Policy 1871-1904.* Annapolis: Naval Institute Press, 1987. 439 p.
37. Roskill S.W. *Naval Policy Between the Wars: The Period of Reluctant Rearmament, 1930-1939.* Annapolis: Naval Institute Press, 2016. 544 p.
38. Troude O. *Batailles navales de la France.* Paris: Challamel, 1867. T. 1. 476 p.
39. Werner H. *Iron Coffins: A Personal Account of the German U-Boat Battles of World War II.* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969. 388 p.
40. William Dilworth Puleston; URL: <https://valor.militarytimes.com/hero/9949> (дата звернення: 01.05.2021)
41. Winslow W. G. *The Fleet the Gods Forgot : The US Asiatic Fleet in World War II.* Annapolis: Naval Institute Press, 1982. 327 p.
42. Yokota Y. *Kamikaze Submarine.* New York: Leisure Books, 1962. 272 p.
43. Young E. *One of Our Submarines.* London: Rupert Hart-Davis, 1952. 316 p.
44. Амелько Н.Н. *В интересах флота и государства: Воспоминания адмирала.* Москва : Наука, 2003. 181 с.
45. Беккер К. *Немецкие морские диверсанты во Второй мировой войне.* Москва : Изд-во иностранной лит-ры, 1958. 232 с.
46. Берг В.В. *Последние гардемарини (Морской корпус). Трилогия.* Париж : Издание Военно-Морского Союза, 1931. 182 с
47. Боргёзе В. *Десятая флотилия.* Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1957. 288 с.
48. Брагадин М.А. *Итальянский флот во Второй Мировой войне.* Москва : АСТ, 2000. 352 с.

49. Бру В. Подводные диверсанты. Москва : Изд-во иностр. лит-ры, 1957. 182 с.
50. Буш Г. Такой была подводная война. Москва : Воениздат, 1965. 304 с.
51. Вильсон Г.Р. Линкоры в бою 1914–1918 гг. Москва : Воениздат, 1938. 483 с.
52. Гибсон Дж. Над нами темные воды. Британские подводные лодки во Второй мировой войне. Москва : Центрполиграф, 2003. 271 с.
53. Гражданская война в России: Черноморский флот : сборник статей. Москва : Изд-во АСТ, 2002. 544 с.
54. Граф Г. На «Новике». Балтийский флот в войну и революцию. Мюнхен: Р. Ольденбург, 1922. 480 с.
55. Гроос О. Учение о морской войне в свете опыта мировой войны. Москва : Госиздат, 1930. 344 с.
56. Доценко В.Д. История военно-морского искусства. Санкт-Петербург : Судостроение. Т. 1, 2003. 829 с.
57. Кадесников Н.З. Краткий очерк Белой борьбы под Андреевским флагом на суше, морях озерах и реках России в 1917–1922 годах. Москва : Андреевский флаг, 1993. 77 с.
58. Капитанец И.М. Война на море. Актуальные проблемы развития военно-морской науки. Москва : Вагриус, 2001. 272 с.
59. Карпов Б.В. Краткий очерк действий Белого флота в Азовском море в 1920 г. Прага, 1929. 146 с.
60. Кемп П.К. Подводные лодки Его Величества. Москва : Изд-во АСТ, 2003. 444 с.
61. Кирхгоф Г. Влияние морской силы в Балтийском море на историю прибалтийских государств в 17 и 18 столетиях. Санкт-Петербург : Березовский, 1908. 667 с.
62. Коломб Ф. Морская война. Ее основные принципы и опыт. Санкт-Петербург : Тип-я Морского Министерства, 1894. 600 с.
63. Корбетт Ю. Некоторые принципы морской стратегии. Москва : Госвоениздат, 1932. 112 с.
64. Кресуэлл Дж. Война на море. Москва: Военмориздат, 1941. 191 с.
65. Лурье В.М. Военно-морская разведка СССР (1918 – 1960-е гг.). Санкт-Петербург: Д. Буланин, 2009. 264 с.
66. Макаров С.О. Об однообразии в судовом составе флота. Санкт-Петербург : Тип-я Морского м-ва, 1898. 40 с.
67. Макаров С.О. Разбор элементов, составляющих боевую силу судов. Санкт-Петербург: Мор. техн. комитет, 1894. 74 с.
68. Макаров С.О. Рассуждения по вопросам морской тактики. Санкт-Петербург : тип-я Шредера, 1904. 299 с.
69. Меркушов В.А. Записки подводника 1905–1915. Москва : Согласие, 2004. 624 с.
70. Михельсен А. Подводная война 1914–1918 гг. Москва : Военмориздат, 1940. 138 с.
71. Морисон С.Э. Битва за Атлантику выиграна. Москва : Воениздат, 1959. 360 с.
72. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю 1660–1783. Санкт-Петербург : Тип-я Морского Министерства, 1895. 420 с.
73. Ролльман Г. Война на Балтийском море. Том 2. 1915 год. Москва : Госвоениздат, 1935. 341 с.
74. Роско Т. Эскадренные миноносцы США во второй мировой войне. Москва : Военмориздат, 1962. 320 с.
75. Руге Ф. Война на море. 1939–1945. Москва : Воениздат, 1957. 400 с.
76. Скотт П. Битва в узких морях. Москва : Воениздат, 1948. 176 с.
77. Тирпиц А. Воспоминания. Москва : Воениздат, 1957. 654 с.
78. Томази А. Морская война на Адриатическом море [1914–1918]. Москва : Гос. воен.-мор. изд-во, 1940. 164 с.

79. Фирле Р. Война на Балтийском море. Том 1. От начала войны и до прекращения в феврале 1915 года навигации. Ленинград : Ред.-изд. отдел Морских Сил РККФ, 1926. 296 с.

80. Хасимото М. Потопленные. Японский подводный флот в войне 1941–45 гг. Москва : Иностранная лит-ра, 1956. 637 с.

81. Шеер Р. Германский флот в мировую войну. Москва : Военмориздат, 1940. 337 с.

УДК 340.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.02>

ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Ковбасюк Степан Валерійович,
старший викладач кафедри
загальнотеоретичної юриспруденції
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена загальнотеоретичному дослідженню особливостей, що вирізняють сучасну державу та основних напрямів її інституціоналізації. В юридичній літературі констатується накопичення критичної маси змін в інституційній структурі держави, внаслідок чого образ національної держави з її унікальною національною ідентичністю і стійким суверенітетом поступається місцем образу сучасної держави. В інституційній системі сучасної держави формується декілька осередків інституціоналізації, унаслідок чого формується нова конкурентна парадигма розвитку інститутів сучасної держави. Як наслідок формуються глобальний і локальний рівень інституційної конкуренції, що стає визначальною особливістю інституціоналізації сучасної держави.

Серед найважливіших факторів інституціоналізації сучасної держави виділяють еволюцію комунікативної сфери суспільства і, в першу чергу, формування системи електронних засобів комунікації. У сучасній державі інституціоналізується електронний уряд, що являє собою новий тип і форму соціальної взаємодії, за допомогою якого організується суспільне життя, забезпечується стійкість зв'язків і відносин у рамках соціальної організації суспільства. Електронний уряд можна розглядати як систему соціальної взаємодії безлічі індивідів, а не просто систему надання державних і муніципальних послуг в електронній формі, оскільки його основними елементами є люди, їхні взаємовідносини та зв'язки. Електронний уряд також допоможе змінити односпрямовані форми соціальної взаємодії усередині політичних структур.

Дослідження питання інституціоналізації сучасної держави нерозривно пов'язано з її функціональною моделлю. Сучасним переосмисленням моделей мінімальної та максимальної держави є торговельна й соціальна держава. Втілення на практиці концепції правової і соціальної держави в поєднанні з необхідністю мінімізації та деконцентрації державної влади знаходить своє вираження в інституціоналізації сервісної держави.

Ключові слова: Сучасна держава, національна держава, інституціоналізація, інституційна конкуренція, електронний уряд, децентралізація, сервісна держава.

FEATURES AND TRENDS OF A MODERN STATE INSTITUTIONALIZATION

Kovbasiuk Stepan Valeriyovych,
Senior Lecturer at the Department of
General Theoretical Jurisprudence
(National University "Odesa Law
Academy" Odesa, Ukraine)

The article is devoted to a general theoretical study of the features that distinguish modern state and main directions of its institutionalization. The legal literature states

the accumulation of a critical mass of changes in the institutional structure of a state, as a result, the image of a nation-state with its unique national identity and stable sovereignty gives way to the image of a modern state. In the institutional system of a modern state, several centers of institutionalization are formed, because of which a new competitive paradigm of the development of the institutions of a modern state is formed. As a result, the global and local level of institutional competition is formed, which becomes a defining feature of the institutionalization of a modern state.

Among the most important factors in the institutionalization of a modern state are the evolution of the communicative sphere of a society and, above all, the formation of a system of electronic means of communication. In a modern state, e-government is institutionalized, which develops a new type and form of social interaction, by means of which public life is organized, stability of ties and relations within the social organization of society is ensured. E-government can be seen as a system of social interaction of many individuals, rather than just a system of state and municipal services in electronic form, as its main elements are people, their relationships and connections. E-government will also help change one-way forms of social interaction within political structures.

The study of the institutionalization of a modern state is inextricably linked with its functional model. The modern rethinking of the models of the minimum and maximum state are trade and social state. The practical implementation of the concepts of the rule of law and the social state in combination with the need to minimize and deconcentrate state power finds its expression in the institutionalization of the service state.

Key words: Modern state, nation state, institutionalization, institutional competition, e-government, decentralization, service state.

Держава – це основний інститут суспільства, який організовує, спрямовує та контролює спільну діяльність і відносини людей, суспільних груп, класів, асоціацій. Держава є центральним інститутом влади в суспільстві та концентрованим здійсненням цієї владою політики. Розуміння держави являє собою одну з найбільш складних проблем юридичної та політичної наук.

Концепція сучасної держави стала об'єктом дослідження юриспруденції ще в XIX столітті. Основні етапи розвитку держави, а також відмінні риси сучасної держави, найбільш повно викладено в роботах німецького юриста Георга Еллінека. Використовуючи у своєму дослідженні еволюційний підхід, він виділив такі типи держави: давньосхідна, еллінська, римська, середньовічна та сучасна.

Розглядаючи сучасну йому національну державу, Г. Еллінек визначав основою її існування ідею єдності: «В усіх політичних теоріях новітнього часу також проявляється більш-менш чітко виражена тенденція конструювати державу як єдність. Ідея єдиної держави завершує, таким чином, велику історичну еволюцію. Сучасна держава досягла як кінцевого моменту того, що для античного було вихідним пунктом. Тому сучасна держава визнає за собою, подібно античному (фактично, навіть більшою мірою), право та владу проявляти своє панування в усіх сферах соціального життя; хоча воно і встановлює межі свого втручання, але лише такі, які сама визнає необхідними з огляду на взяті ним на себе завдання» [3, с. 175].

В юридичній літературі констатується накопичення критичної маси змін в інституційній структурі держави, внаслідок чого образ національної держави з її унікальною національною ідентичністю і стійким суверенітетом поступається місцем образу сучасної держави. Процеси формування індивідуалізованого суспільства та вплив глобалізації призводять до посилення ерозії внутрішнього й зовнішнього суверенітету, збільшують кількість недержавних суб'єктів, що діють у державній сфері;

держава втягується у вирішення глобальних проблем: екологічної, інформаційної, демографічної тощо [10, с. 6]

Серед вітчизняних науковців проблематика формування сучасної держави та її інституційних особливостей розглядалася як вітчизняними науковцями Ю.М. Оборотовим, П.М. Рабіновичем, О.Ф. Скакун, О.О. Джураєвою, Н.М. Крестовською, М.В. Серебром, М.В. Дзевелюк, В.В. Сімутіним, так і зарубіжними юристами В.Є. Чиркіним, Ю.О. Тихомировим, В.Я. Любашицем.

Дослідження інституціоналізації сучасної держави передбачає розгляд держави в якості певного інституту суспільства, тому воно є неможливим без характеристики базових властивостей сучасного суспільства, основних трансформаційних процесів, які формують підвалини існування сучасної держави.

Для сучасного суспільства характерна територіальна й соціальна мобільність, раціональне сприйняття світу, високий рівень самоорганізації, здатність до абстрактного мислення, схильність до підприємництва та ризику, а процеси глобалізації обумовлюють формування модерністської парадигми розвитку суспільства. Із соціально-політичної точки зору процес модернізації обов'язково передбачає виконання двох умов: 1) створення суспільних інститутів, побудованих на добровільній участі в демократичному процесі за наявності мобільних індивідів; 2) розвиток сучасної системи масових комунікацій (преси, радіо, телебачення) [8, с. 14].

Також, як зазначає більшість дослідників, вперше в історії глобалізація досягає такого рівня і масштабів, що кидає виклик традиційній позиції держави. Будучи територіальною за своєю природою, сучасна держава виявляється нездатною контролювати та здійснювати адекватний вплив на нові «глобалізовані» форми соціальної взаємодії та відносин.

Глобалізаційні процеси призводять до того, що національна держава поступово втрачає свої позиції. Якщо раніше державні інститути самостійно визначали основні параметри національної внутрішньої і зовнішньої політики, то нині поняття «національний суверенітет» розмивається [7, с. 204].

Це пов'язано, переважно, з появою наддержавних інститутів та посиленням ролі інститутів місцевого самоврядування. Такі фактори впливають і на інституційну структуру будь-якої держави. Пришвидшення змін, що відбуваються в суспільстві, призводить до необхідності постійної модернізації інституційної системи суспільства й держави.

Відповідно сучасною може вважатися тільки та держава, методологія інституційних реформ в якій пов'язана не з використанням, як було раніше, принципу проб і помилок, а заснована на принципі запозичення позитивного досвіду. Тому постійно відбувається звернення до нормативно-правових засад організації і діяльності державної влади інших державних утворень та спільнот держав, щоб перевести ці зміни в нормативи власного законодавства, яке забезпечує ефективну організацію і функціонування інститутів держави. Найчастіше відбувається пряме запозичення окремих інститутів держави [10, с. 7].

Фактично можна констатувати появу глобального ринку інститутів, що містить пропозицію більш успішних країн «трансплантувати» свої інститути в держави менш успішні. Наявність ринку інститутів породжує інституційну конкуренцію між державами, що перетворюється на силу, яка змушує держави постійно вдосконалювати свою інституційну структуру [5, с. 53].

Сучасна інституційна система суспільства характеризується високим ступенем інституційних взаємодій за низького рівня ієрархізації та різновекторності руху інформації, що призводить до рівномірного розподілу ресурсів і владних повноважень.

В інституційній системі сучасної держави формується декілька осередків інституціоналізації, унаслідок чого формується нова конкурентна парадигма розвитку інститутів сучасної держави.

Можна відокремити два основні напрями цієї конкуренції – 1) глобальний рівень, на якому, з одного боку, формується міждержавний «ринок інститутів», а з іншого – відбувається посилення інституційної конкуренції між державами та міжнародним організаціями; 2) локальний рівень, на якому формується конкурентне середовище у відносинах між загальнодержавними і регіональними інститутами. Як наслідок, інституційна конкуренція стає визначальною особливістю інституціоналізації сучасної держави.

Із розвитком концепції природних прав людини держава також є інституційною формою свободи або політичним інститутом, що забезпечує свободу хоча б частини членів суспільства, організацію публічної політичної влади правового типу [12, с. 555].

Для сучасної держави основною соціальною цінністю є людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, її права та свободи, їхній захист і забезпечення реалізації. Нині в демократичних державах підвищується значущість гарантій охорони прав громадян. Отже, закріплення й реалізація прав і свобод людини є нормативно-правовою оцінкою якості сучасної держави. Важливим є не просто формальне закріплення цих прав, а саме відповідність закону й виконання поставлених рішень.

Сучасна держава повинна бути передусім правовою. Адже невідповідність правових нормативів соціальним потребам людини й суспільства, невідповідність положень і нормативів чинного законодавства нормам конституції, винесення державно-владних рішень, що розходяться з вимогами верховенства права й верховенства закону, нездійснення винесених судових рішень та, врешті-решт, неспроможність державної влади відповідати принципам і вимогам правової держави призводять до підміни механізму дії права іншими формами та засобами соціального й асоціального регулювання [1, с. 32].

Серед найважливіших факторів інституціоналізації сучасної держави виділяють еволюцію комунікативної сфери суспільства і, в першу чергу, формування системи електронних засобів комунікації. Електронні засоби комунікації створюють особливі форми прямого міжперсонального спілкування, минаючи посередництво соціальних та політичних утворень; з'являються ознаки більш гнучких форм та видів солідарності, ніж нація, яка зберігається як така, але виконує швидше роль ширми, за якою приховані реальні консьюмеристські настрої громадян більшості розвинених країн, адже нині можна обирати навіть Батьківщину [13, с. 14].

Тому найважливішою ознакою, що відрізняє сучасну державу від несучасної, повинні виступати сучасні форми й технічні засоби управління. Електронний уряд являє собою новий тип і форму соціальної взаємодії, за допомогою якого організовується суспільне життя, забезпечується стійкість зв'язків і відносин у рамках соціальної організації суспільства. Електронний уряд можна розглядати як систему соціальної взаємодії безлічі індивідів, а не просто систему надання державних і муніципальних послуг в електронній формі, оскільки його основними елементами є люди, їхні взаємовідносини і зв'язки.

Електронний уряд також допомагає змінити односпрямовані форми соціальної взаємодії всередині політичних структур. Одним із таких інструментів є надання можливості прямого волевиявлення громадян у процесі підготовки й ухвалення управлінських рішень. Формами здійснення цього інструменту є електронне голосування, обговорення політичних питань на форумах і в блогах, створення віртуальних спільнот у мережі. Така форма соціальної взаємодії між державою і соціумом створює

потенціал для подолання складної ієрархії політичної системи, сприяє зростанню капіталу суспільної довіри, при цьому до мінімуму звужує залежність громадян від державних службовців.

В епоху глобалізації держава продовжує виступати досить потужним соціальним інститутом та інститутом політичної влади. Однак тепер влада держави, в силу своєї територіальної природи, виявляється обмеженою, «розсіяною», нездатною адекватно вирішувати більшість соціальних завдань та ефективно задовольняти потреби в житті сучасного суспільства. Зокрема, з'являються нові глобальні проблеми, які виходять за межі територіальних кордонів і контролю держави. В результаті рішення, що безпосередньо зачіпають державу та її громадян, приймаються поза суверенних кордонів держави наднаціональними організаціями та інститутами.

Зазначені обставини та загальні глобалізаційні тенденції стали засадами інституціоналізації наддержавних і наднаціональних інститутів. Наддержавність виникає на етапі реалізації цілей і завдань міжнародної організації, встановлених в установчому договорі або в інших міжнародних договорах організації. Суверенні держави-члени закріплюють у своєму законодавстві положення про можливість покладання державних прав на міжнародну організацію.

Як зазначає О. Моїсєєв, «...основою існування наддержавності є інституційний механізм міжнародних організацій. Суть явища наддержавності якраз і полягає в здатності й можливості практично будь-якої міжнародної організації приймати рішення, обов'язкові для держав-членів. Сутність наддержавності визначається інтересами держав-учасниць, що знаходить відображення в статуті та діяльності міжнародної організації. Засновуючи нову міжнародну організацію, держави встановлюють її міжнародну правосуб'єктність і певний обсяг правоздатності, тобто надають її органам певні повноваження, за допомогою яких організація регулює відповідні міждержавні відносини» [9, с. 63].

Дослідження питання інституціоналізації сучасної держави нерозривно пов'язано з її функціональною моделлю. Історично основними двома функціональними моделями сучасної держави були максимальна і мінімальна держава. Під максимальною державою розуміється така функціональна модель держави, в якій їй приписується найширший із можливих спектр функцій; у максимальній державі відбувається майже абсолютне делегування функцій суспільства державному апарату. Під мінімальною ж державою розуміється така функціональна модель держави, в якій обсяг функцій зведено до мінімуму, а будь-яке надмірне втручання держави в соціальні комунікації розглядається як небажане і навіть шкідливе.

Сучасним переосмисленням моделей мінімальної та максимальної держави є торговельна і соціальна держава. Сучасній державі властиво нести постійну відповідальність за забезпечення людей товарами і виправлення помилок ринку задля сприяння економічного зростання і стабільності, що призводить до формування торговельної держави, в якій формуються інші політичні й економічні інтереси порівняно з колишньою національною державою. Акцентуючи увагу на торгівлі, а не на силовій експансії, вона більшу частину своїх ресурсів спрямовує на розроблення і виробництво нових товарів та на завоювання нових позицій на міжнародному ринку.

Поява такого типу держави є наслідком чотирьох чинників. По-перше, це дія численних транснаціональних корпорацій, що створили глобальні мережі виробництва й розподіл товарів. По-друге, торговельна держава спирається на відкриту міжнародну торговельну систему. По-третє, торговельні держави забезпечують власну безпеку за допомогою колективних зусиль, а не через відокремлення. По-четверте, торговельні держави визнають, що у взаємозалежному світі вони не можуть зайняти

позицію ігнорування міжнародних організацій і режимів без суттєвих економічних і політичних втрат для себе [6, с. 17].

Оскільки за функціонування нерегульованого вільного ринку неможливо відвернути соціальні проблеми, то держави не змогли залишатися осторонь цих процесів. Соціальний складник під час розвитку держави постійно зростає, особливо в епоху науково-технічних революцій та науково-технічного прогресу. В такий спосіб соціальне призначення сучасної держави полягає в її різноманітні, широкій сфері діяльності, спрямованій на нормальне безконфліктне існування суспільства. Держава нині проводить активну соціальну політику, що полягає в урегулюванні й розв'язанні соціальних проблем, досягаючи соціальної справедливості у відносинах між підприємцями, виробниками, споживачами та забезпечуючи інтереси малозабезпечених прошарків населення, що потребують соціальної підтримки [11, с. 14].

Аналіз сучасної держави як держави соціальної, тобто такої, яка передбачає політичне й правове впорядкування життя суспільства на засадах гуманізму, виконання державою комплексу соціально-захисних функцій, створення умов для розвитку громадянського суспільства, дозволить відокремити основні напрями розвитку сучасної держави, визначити основні пріоритети її інституційного розвитку.

У більшості наукових розробок, присвячених аналізу соціальної держави, виділяють такі моделі соціальної держави: ліберальна, корпоративна та суспільна (солідарна) [14, с. 265].

Наразі ці три класичні моделі не можуть повністю задовольнити вимоги, які покладає суспільство на державу, оскільки тенденцією XXI століття є, з одного боку, розширення каталогу соціальних прав людини та громадянина, а з іншого – переформування функцій держави щодо їхнього забезпечення. Держави дедалі більше орієнтуються на соціальну підтримку лише нужденних, стимулювання ініціативи людини в забезпеченні свого добробуту, розвиток соціального та людського капіталу [4, с. 25].

Зміна очікувань від соціальної держави полягає в тому, що на противагу патерналістським функціям держави на перший план висувається нові завдання – навчання, професійна підготовка, перепідготовка й орієнтація населення на участь у продуктивній праці. Функціональна перевантаженість соціальної держави зумовлює те, що формування сучасної інституційно-функціональної моделі держави зумовлюється концепціями мінімізації, деконцентрації та ефективності державної влади.

Концепція «мінімізації держави». Вельми важливим є питання щодо меж втручання держави в економіку, що безпосередньо пов'язано з визначенням економічної ролі держави. Одні дослідники і практики дотримуються думки про необхідність зниження витрат на державні потреби. Інші звертають увагу на те, що ринкове саморегулювання і державне регулювання аж ніяк не суперечать одне одному, і зазначають, що присутність держави та інших суспільно-політичних інститутів в економіці є передумовою стійкості ринкових відносин. Провідним має стати принцип фінансової мінімізації витрат на державу шляхом «їх скорочення» і скасування частини її функцій.

Концепція ефективності державної влади. Співвідношення результатів і витрат в оцінці функціонування державного апарату означає отримання більш високих результатів у порівнянні із здійсненими витратами. Якщо результат від здійснення управлінської діяльності вище за витрати, то можна говорити про наявність ефективності такої діяльності.

Деконцентрація і особливо децентралізація влади передбачає повернення місцевим громадам їх влади, перш за все установчої, але також нормотворчої та контрольної.

Особливість сучасних процесів деконцентрації та децентралізації влади полягає в передачі владних повноважень місцевим державним органам та органам місцевого самоврядування. У зв'язку з цим можна сказати, що державна влада через деконцентрацію і децентралізацію робить черговий, досить істотний крок для того, щоб стати ближче до об'єкта свого впливу, але залишається досить далеко від нього, щоб уникнути небезпеки з ним злитися.

Сучасні тенденції до децентралізації держави призводять до формування нової інституційної системи держави. Ці зміни в першу чергу стосуються низового рівня державного механізму. Використання нових підходів до здійснення місцевого самоврядування (електронна демократія) призводить до необхідності реформування механізму взаємодії органів місцевого самоврядування між собою та з органами державної влади.

Втілення на практиці концепцій мінімізації, деконцентрації та ефективності державної влади знаходить своє вираження в концепції сервісної держави. Розбудова моделі «сервісної держави», яка повинна займатися наданням послуг, пов'язана зі зміною орієнтирів у державі: розуміння, що держава існує для людини, а не навпаки. Крім того, розбудові такої моделі сприяють сучасні технології і відкриті стандарти, які дають змогу забезпечити перетворення держави на сервісну організацію з надання послуг населенню (громадянам) і компаніям.

Інституціоналізація сервісної держави зумовлена наступними факторами. По-перше, держава мусить бути конкурентоспроможною в контексті надання державних послуг, отже сама система державного управління має орієнтуватися на новітні технології менеджменту. По-друге, держава повинна максимально відмовлятися від монополізації тих функцій, які можуть ефективніше здійснювати приватні структури. По-третє, надання послуг має бути пріоритетною формою реалізації більшості державних функцій [2, с. 61].

Визначальними особливостями сервісної держави є те, що в сервісній державі більша частина функцій реалізується «за запитом», тобто сервісна держава є пасивною. Демонополізація функцій веде до появи альтернативних інститутів, що здійснюють функції держави. Нині інститути громадянського суспільства поступово інституційно витісняють державу.

Виходячи з цього, основними напрямками інституціоналізації сучасної держави мають стати: 1) паралельний і комбінований розвиток місцевих, національних і наднаціональних політико-адміністративних структур; 2) інституційна конкуренція стає визначальною особливістю інституціоналізації сучасної держави та основною засадою трансформації сучасної держави, причому основою інституціоналізації сучасної держави повинна стати побудова системи інститутів держави, здатної до міжінституційної конкуренції; 3) використання сучасних інформаційних і технічних засобів повинно забезпечити формування системи електронного уряду та діджиталізацію інституційної системи; 4) побудова інституційної системи сучасної держави повинна забезпечувати захист прав і свобод людини та громадянина, розвиток системи участі громадян в управлінні держави як на етапі прийняття управлінських рішень, так і на етапі їх імплементації шляхом інституціоналізації системи громадського контролю і прозорості; 5) збільшення обсягу загальнонаціональних справ, що вирішуються державною владою, та акцент на соціальному складникові функціонування держави в поєднанні з мінімізацією, децентралізацією та деконцентрацією призводить до інституціоналізації сервісної моделі держави.

Список використаних джерел:

1. Дзевелюк М.В. Концептуальні засади обґрунтування сучасної держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2015. Вип. 17 (1). С. 32–34.
2. Дзевелюк М.В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 60–67.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве: право современного государства. Т. 1 под ред. С.И. Гессен. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург.: Н.К. Мартынов, 1908. 417 с. (Репринтная копия).
4. Кресіна І.О., Хома Н.М. Моделі соціальної держави: модернізуючий вплив глобалізації. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 185–196.
5. Либман А. М. Институциональная конкуренция и постсоветская трансформация (влияние неформальных институтов). *Общественные науки и современность*. 2006. № 6. С. 53–63.
6. Любашиц В.Я. Исследование государственной (политической) власти: опыт использования системно-структурного метода. *Северо-кавказский юридический вестник*. 2014. № 1. С. 7–18.
7. Любашиц В.Я. Современное государство в глобализирующемся мире. *Правоведение*. 2004. № 4. С. 203–221.
8. Михненко А.М., Макаренко Е.М., Макаренко Н.Г. Інституціоналізація суспільного розвитку : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2011. 292 с.
9. Моїсєєв О. Наддержавність Європейського Союзу після набрання чинності Лісабонським договором. *Міжнародне право*. 2012. № 2. С. 55–64.
10. Оборотов Ю.Н. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридический вестник*. 2014. № 6. С. 6–13.
11. Онищенко Н.Н., Лебедева Е.В. Современное государство: теоретико-правовые проблемы идентификации. *Юридический вестник*. 2009. № 3 (12). С. 13–15.
12. Проблемы общей теории государства и права : учебник для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Норма, 2001. 832 с.
13. Серебро М. В. Сучасна та національна держава: концептуальні основи та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 36(1). С. 10–15.
14. Сковронський Д. М. Сучасні моделі соціальної держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 85. С. 264–271.

УДК 343.85:343.46:351.745.7(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.03>

ПРОФІЛАКТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ В УКРАЇНІ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Свинаренко Юрій Павлович,
викладач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Андрусенко Олександр Анатолійович,
викладач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Статтю присвячено дослідженню питання щодо профілактики економічних злочинів оперативними підрозділами. Наголошено на сутності «оперативно-розшукової профілактики», а також необхідності реагування та подолання зазначених проблем стосовно цієї теми, негайної ліквідації та розробки відповідних методів профілактики й усунення причин, умов вчинення відповідних злочинів.

Звернена увага на важливість та актуальність проведення профілактики оперативними підрозділами, зокрема на необхідність виявлення організованих злочинних груп і злочинних організацій задля припинення їх незаконної діяльності, адже останнім часом проблема економічної безпеки посідає досить вагоме місце в системі функціонування країни. За проведення профілактичних заходів шанси для зростання організованої злочинності та її спроби увійти до влади зменшаться, знизиться рівень корупційних проявів. Все це допоможе уникнути затяжної економічної кризи та зростання економічної злочинності на території держави.

Аналізуючи думки науковців і чинне законодавство в галузі оперативно-розшукової профілактики злочинів, визначено необхідність першочергового вирішення певних проблем економічного розвитку країни, зокрема проблеми трансформації інституційних форм і методів державного управління економічним розвитком країни, проблеми мобілізації інвестиційного потенціалу, законодавче обмеження «тіньової» економіки та інші.

У статті зазначено основні принципи профілактики злочинів оперативними підрозділами; наголошено на ролі оперативного (ініціативного) пошуку в оперативно-розшуковій профілактиці економічних злочинів; виділено основні проблеми такої профілактики та можливі шляхи її подолання, у тому числі виявлення та усунення факторів, які призводять до ускладнення криміногенної ситуації і виявлення осіб, схильних до вчинення економічних злочинів, здійснення щодо них індивідуальних заходів профілактичного впливу. Розкрито сутність тіньової економіки як основи організованої злочинності економічної спрямованості.

Ключові слова: економічні злочини, оперативно-розшукова профілактика, оперативно-розшукова діяльність, оперативні підрозділи, організована злочинність, індивідуальна профілактика, оперативний (ініціативний) пошук.

PREVENTION OF ECONOMIC CRIMES BY OPERATIVE SUBDIVISIONS OF UKRAINE: ESSENCE AND PROBLEMS

Svynarenko Yurii Pavlovych,

Lecturer at the Department of Professional
and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Andrusenko Oleksandr Anatoliiovych,

Lecturer at the Department of Professional
and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article is dedicated to the research of the problem of preventing economic crimes by operative subdivisions. The essence of the «operative-search prevention», the necessity to react and overwhelm the a fore mentioned problem, elaborate corresponding preventive methods, to eliminate causes and conditions of crimes are emphasized.

Special attention is paid to the importance and actuality of the prevention carried out by operative subdivisions and especially to the necessity of discovering criminal organized groups to stop their illegal activity as the problem of the economic security takes an important place in the system of our country's functioning.

Preventive measures, giving fewer chances for the organized crime to grow and to its attempts to be present in the state organs and lowering the level of corruption, can help escape from a continuous economic crisis and stop growing of economic crime on the territory of the country.

Having analyzed the scientists' opinions and existing legislation in the sphere of the operative-search crime prevention, the necessity of the first-rate solution of certain problems of the country's economic development exactly the problems of transformation of the institutional forms and methods of the state administration of the economic development of the country; the problems of mobilizing investment potential; legislative limitation of the «shadow» economy and others are determined.

In the article, the main principles of the crime prevention realized by operative subdivisions are enlightened; the role of the operative (initiative) search in the operative-search prevention of economic crimes is emphasized; the main problems of such prevention are enlightened as well; the factors leading to the complication of the criminal situation and persons inclined to commit economic crimes are to be discovered and eliminated after using towards such persons individual measures of preventive influence are pointed out. The essence of the shadow economy as the basis of the organized economic crime is explained.

Key words: economic crimes, operative-search prevention, operative-search activity, operative subdivisions, organized crime, individual prevention, operative (initiative) search.

Постановка проблеми. Вагоме місце в протидії кримінальним правопорушенням займає запобігання злочинним проявам у сфері економіки. Нині досить проблемною є ситуація щодо економічної безпеки України, зокрема поширеним стало вчинення злочинів у цій сфері. Така обстановка потребує вдосконалення методів та форм

діяльності оперативних підрозділів щодо покращення криміногенної обстановки, виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню.

Економічна злочинність стає дедалі проблемним та загрозливим явищем для України як для самостійної та незалежної держави.

Профілактика економічних злочинів здійснюється багатьма суб'єктами профілактичного впливу, які виявляють негативні наслідки, а також осіб, схильних до вчинення протиправних дій і поширення на них впливу з метою недопущення злочинів.

Аналіз останніх досліджень. Питання оперативно-розшукової профілактики щодо протидії економічним злочинам досліджені у працях К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Б.Є. Богданова, В.В. Бойцова, Д.В. Гребельського, О.Ф. Долженкова, Г.О. Душейка, В.П. Захарова, І.М. Зубача, О.В. Кириченка, О.О. Кисельова, І.П. Козаченка, Д.Й. Никифорчука, С.І. Ніколаюка, С.В. Обшалова, В.М. Омеліна, О.О. Подобного, Е.В. Рижкова, С.М. Рогозіна, О.О. Савченка, В.О. Сілюкова, Д.М. Середи, О.П. Снігерьова, І.Р. Шинкаренка та інших.

Метою статті є дослідження питань, що стосуються методів профілактики економічних злочинів оперативними підрозділами.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, які здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Згідно з положеннями чинного законодавства, матеріали оперативно-розшукової діяльності, зокрема, використовуються «для попередження, виявлення, припинення злочинів» [1].

Одними з поширених злочинів є злочини в економічній сфері, які потребують негайної ліквідації та розробки відповідних методів профілактики оперативними підрозділами в Україні.

Для економічних злочинів є характерним:

– злочин пов'язано з професійною діяльністю в економічній сфері задля одержання незаконних економічних зисків;

– злочини вчиняються особами, що займаються цією діяльністю та їхня діяльність призводить до значної матеріальної шкоди, яка несе за собою відповідні наслідки.

Вважаємо, що профілактика економічної злочинності оперативними підрозділами проявляється у здійсненні збору, синтезу, дослідження і реалізації оперативно значимої інформації щодо осіб, які планують чи готують злочин, що дасть «підґрунтя» для вжиття необхідних заходів, які сприятимуть відмові від вчинення такими особами незаконних дій. Оскільки організована злочинність у сфері економіки є дуже поширеною, одним із завдань профілактики є виявлення організованих злочинних груп і злочинних організацій, а саме їх роз'єднання, припинення незаконної діяльності на ранніх стадіях підготовки та виключення можливості її здійснення. Організована економічна злочинність являє собою функціонування злочинних організацій та організованих злочинних груп та їхні відносини у сфері економіки в сучасному світі.

Українські науковці в галузі теорії оперативно-розшукової діяльності, серед яких І.П. Козаченко, Н.Є. Філіпенко та інші, даючи визначення оперативно-розшукової профілактики, акцентують увагу на профілактичній роботі, що здійснюється в рамках індивідуальної профілактики. На їхню думку, оперативно-розшукова профілактика – це нормативно врегульована система комплексних оперативно-розшукових заходів задля здійснення індивідуально-профілактичного впливу й контролю щодо осіб, які знаходяться на оперативно-розшукових обліках, з метою виявлення і своєчасної нейтралізації факторів, що впливають на їхню криміногенну активність [2, с. 34].

На думку І. І. Басецького, оперативно-розшукова профілактика – це діяльність, спрямована на виявлення й усунення причин злочинів та умов, сприятливих їм, а також на виявлення осіб, які допускають відхилення від норм поведінки, вчинена з метою профілактичного впливу на них [3, с. 114].

На думку О. Г. Кальмана, попередження злочинності у сфері економіки – це сукупність різноманітних видів діяльності й заходів держави, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин у сфері економічної діяльності з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують економічну злочинність або сприяють її проявам, а також недопущення вчинення економічних злочинів на різних стадіях злочинної поведінки, що здійснюється на загально соціальному, спеціально-кримінологічному рівнях [4, с. 75].

Попередження злочинів є однією з цілей кримінальної юстиції, яку в деталізованому вигляді можна визначити й систематизувати таким чином:

- а) виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, та вплив на них;
- б) виявлення та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів;
- в) вплив на осіб, які вчинили злочини та відбувають покарання;
- г) ухвалення комплексу заходів щодо осіб, які раніше вчинили правопорушення, та недопущення рецидиву з їхнього боку [5, с. 325].

О.М. Яковлев, досліджуючи соціологічні аспекти економічної злочинності, слушно зазначає, що ці злочинні діяння зазвичай відбуваються у зв'язку або з приводу реалізації економічних відносин і вчиняються особами, які виконують певні функції у конкретній економічній системі [6, с. 51].

Профілактика злочинів у сфері економіки оперативними підрозділами здійснюється з дотриманням відповідних принципів, до яких належать:

- соціальна справедливість;
- гуманність;
- законність;
- науковість;
- компетентність;
- комплексність;
- плановість;
- економічна доцільність;
- своєчасність і необхідна достатність.

Особливістю оперативно-розшукової профілактики злочинів в економічній сфері є те, що вона вивчає риси як гласної, так і негласної діяльності оперативних підрозділів щодо виявлення причин, умов, які сприяють вчиненню таких злочинів, а також попередження та припинення відповідних протиправних діянь.

Особливу увагу щодо профілактики слід приділяти найважливішим об'єктам економіки, тобто «великим» платникам податків, яких заведено вважати утворювачами бюджету держави. До такої оперативно-розшукової профілактики належать виявлення та усунення факторів, що призводять до ускладнення криміногенної ситуації; виявлення осіб, схильних до вчинення економічних злочинів, і здійснення щодо них заходів профілактичного впливу. Відносно таких осіб здійснюються індивідуальні заходи у вигляді профілактичних бесід, а також спостереження за особами, які звільнилися з місць позбавлення волі, та за тими, що притягалися до відповідальності за вчинення економічних злочинів чи вчинків, із подальшим поставленням на профілактичний облік і здійснення адміністративного нагляду, а також загалом дослідження протиправної поведінки та причин її виникнення.

В оперативно-розшуковій профілактиці економічних злочинів важливе місце займає оперативний (ініціативний) пошук, а основними джерелами отримання оперативно значущої інформації є фахівці у сфері господарської діяльності, такі як ревізори, юрисконсультанти, бухгалтери, економісти та інші, що надає можливість збільшення якості запобігання вчиненню нових епізодів злочинів.

Визначення оперативного пошуку надає В.В. Колосков, який вважає, що таким є «система гласних і негласних організаційних та оперативних заходів, спрямованих на отримання первинної, ще невідомої правоохоронним органам інформації із метою запобігання та виявлення фактів або ознак про вчинені злочини і тих, що готуються, а також одержання відомостей щодо осіб, які можуть бути причетними до протиправної діяльності» [7, с. 27-28].

Найнебезпечнішими злочинами в цій сфері є злочини, вчинені із застосуванням Інтернету, за допомогою якого відбуваються фінансові операції, віртуальні розрахунки. Нині електронні системи в якості потенційних об'єктів стали однією з головних причин виникнення, існування, а також збільшення злочинів в економічній сфері з використанням сучасних інформаційних технологій.

Отже, сутність оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки полягає в наступному:

1) на індивідуальному рівні профілактика можлива, якщо особа може задумати вчинення злочину, але не обов'язково вона має конкретний задум або здійснює приготування до злочину. Якщо ж особа здійснила певні підготовчі дії, то у вчиненому не повинно бути ознак злочину. В іншому випадку запобіжні заходи виходять за межі оперативно-розшукової профілактики;

2) профілактичні заходи використовуються не як засіб, що забезпечує притягнення особи до кримінальної відповідальності, а навпаки, з метою недопущення вчинення злочину й оберігання особи від притягнення до такої відповідальності;

3) оперативно-профілактичні заходи спрямовані, насамперед, на недопущення вчинення саме злочинів, а не інших правопорушень.

Розкриваючи поняття оперативно-розшукової профілактики, доцільно виходити з таких суб'єктів, які цілеспрямовано здійснюють профілактику злочинів як дійсну функцію, володіють можливістю вибору лінії поведінки, мають у розпорядженні спеціальні сили й засоби профілактичного впливу [8, с. 86].

Вважаємо, що результативним для оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки є здійснення: моніторингу оперативної обстановки економічної спрямованості на певній території за певний період часу; співпраця оперативних підрозділів не тільки в межах держави а й на міжнародному рівні; взаємодія з громадськістю, наприклад, через розгляд звернень громадян, що можуть бути пов'язані з профілактикою; взаємодія з органами виконавчої влади та місцевого самоврядування; взаємодія із засобами масової інформації.

Враховуючи зазначене вище, можна виділити такі основні проблеми профілактики економічних злочинів:

– застосування неналежних запобіжних заходів, що спрямовуються на ліквідацію злочину;

– неналежне проведення профілактичної роботи з особами, схильними до вчинення протиправних дій в економічній сфері;

– відсутність злагодженого та чітко визначеного механізму подолання криміногенної ситуації.

На нашу думку, задля розв'язання подібних проблем необхідно:

– залучити громадськість для забезпечення правопорядку в країні;

- вжити заходів щодо підвищення рівня правової культури в суспільстві;
- забезпечити міжнародне співробітництво у сфері профілактики злочинів, враховуючи закордонний досвід.

Зрозуміло, що для досягнення ефективного результату з профілактики необхідна готовність особового складу до виконання поставлених завдань та дій за умови ускладненої оперативної обстановки. Зауважимо, що досить важливим є використання наявних сил, засобів, заходів та методів, застосування сучасної оперативної тактики викриття осіб, високий професіоналізм та співпраця співробітників оперативного підрозділу. Це сприятиме ліквідації підґрунтя економічної злочинності – тіньової економіки.

Висновки. Діяльність, яка стосується попередження економічної злочинності, призводить до збільшення кількості позитивних результатів у боротьбі з розглянутими кримінально-караючими діяннями. Профілактична діяльність оперативних підрозділів в економічній сфері являє собою сукупність заходів, спрямованих на запобігання вчиненню злочинів за допомогою виявлення, усунення або нейтралізації причин, які сприяють вчиненню таких злочинів, а також надання профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочинів.

Оперативно-розшукове запобігання та профілактика економічним злочинам буде результативною лише за умов подальшого вдосконалення законодавства України, за використання сучасних форм і методів на досвіді закордонних країн.

Ми розуміємо, що боротьба з економічними злочинами є досить складним процесом, тому необхідно залучати до цієї справи науковий потенціал держави з метою внесення пропозицій щодо вдосконалення діяльності органів, уповноважених проводити профілактику злочинів та за умов їхньої тісної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Про оперативно-розшукову діяльність. Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ. (дата звернення: 23.02.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
2. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова профілактика злочинів. Становлення і розвиток. Проблеми вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. Київ : НДІРВ КВШ МВС України, 1984. 97 с.
3. Басецкий И. И. Оперативно-розыскная профилактика преступлений: понятие, сущность, значение. Проблемы повышения эффективности деятельности оперативно-розыскных аппаратов органов внутренних дел в современных условиях: Сб. науч. трудов. Киев, 1985. С. 113-120.
4. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 431 с.
5. Купранець І. М. Оперативно-розшукова профілактика злочинів у сфері економіки: поняття та сутність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 321-329.
6. Яковлев А.М. Социология экономической преступности. Отв. ред. В.Н. Кудрявцев. Москва. : Наука, 1988. 256 с.
7. Колосков В.В. Щодо визначення понять оперативний пошук і оперативний розшук. Актуальні проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 18 квітня 2008 р.). В.В. Колосков. О.: ОДУВС, 2008. 282 с.
8. Козаченко І. П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы). Киев, 1991. 215 с.

УДК 34.096:340.13

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.04>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПОВЕРХНЕВОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗАТРИМАНОГО ЯК ПРЕВЕНТИВНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЗАХОДУ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ВІД ОСОБИСТОГО ОГЛЯДУ ТА ЗОВНІШНЬОГО ОБШУКУ ОСОБИ

Ярошак Олег Ярославович,
викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Луценко Павло Валерійович,
викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки
(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У роботі розглянуто значення та процесуальні особливості застосування деяких правових категорій, котрі використовуються правоохоронцями в оперативно-службовій діяльності підрозділів Національної поліції України (*далі* – НПУ), а також входять до складу категоріального апарату теорії держави і права та є невід'ємними елементами (термінами) чинного законодавства у сфері правоохоронної діяльності.

Відокремлено та проаналізовано значення таких термінів, як поверхнева перевірка, особистий огляд та особистий обшук, визначено специфіку їхнього застосування як поліцейських заходів примусу під час опису конкретних ситуацій фахової діяльності правоохоронців.

Спираючись на нормативно-правові акти, попередні напрацювання науковців-юристів та інші літературні джерела, проаналізовано основні положення законодавства, котрі регламентують особливий порядок застосування вищезазначених категорій в оперативно-службовій діяльності працівників поліції.

Охарактеризовано особливості застосування категорії «*поверхнева перевірка*», яка використовується, в першу чергу, під час опису та врегулювання ситуацій, пов'язаних із забезпеченням правоохоронцями заходів безпеки (особистої, публічної) у системі превентивної діяльності.

Термін «особистий огляд/огляд речей» використовується щодо характеристики обставин та умов, пов'язаних в першу чергу із службовою діяльністю поліцейського під час розслідування вчинених особою адміністративних правопорушень (є заходом забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення).

Термін «обшук особи/особистий обшук» традиційно застосовується при розгляді питань, пов'язаних із процесуальними діями правоохоронців під час розслідування вчинених злочинцями кримінальних злочинів (забезпечення доказів у кримінальній справі).

За результатами дослідження зроблено наступні узагальнення:

1) терміни «поверхнева перевірка», «особистий огляд» і «зовнішній обшук» в контексті здійснення поліцейськими правоохоронної діяльності, а також слова

і словосполучення, що містять зазначені категорії, можуть уживатись у вітчизняному законодавстві як у широкому, так і вузькому значеннях;

2) у широкому значенні вказані вище терміни, а також слова та словосполучення, до складу яких вони входять, можуть або ототожнюватися між собою, або співвідноситися як загальне й окреме в системі поліцейських заходів примусу;

3) у вузькому значенні категорії «поверхнева перевірка», «особистий огляд» і «зовнішній обшук», а також слова та словосполучення, до складу яких вони входять, розмежовуються між собою, оскільки відображають різні аспекти фахової діяльності уповноважених суб'єктів владних повноважень (працівників поліції): превентивна діяльність, припинення та розслідування адміністративних правопорушень, розслідування кримінальних злочинів.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, МВС України, поверхнева перевірка, особистий огляд та зовнішній обшук, особливості застосування, теорія держави і права, зміст норм права, нормативно-правові акти, чинне законодавство, юрисдикція поліцейських.

LEGAL FEATURES OF THE SUPERFICIAL INSPECTION OF A DETAINED AS A PREVENTIVE POLICE MEASURE: PROCEDURAL DIFFERENCES FROM PERSONAL EXAMINATION AND EXTERNAL SEARCH

Yaroshak Oleh Yaroslavovych,
Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Lutsenko Pavlo Valeriiovych,
Lecturer at the Department of Special
Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The paper considers the meaning and procedural features of the application of some legal categories which are used by law enforcement officers in the operational and service activities of the National Police of Ukraine (hereinafter – NPU), as well as are part of the categorical apparatus of the theory of state and law and are integral elements (terms) of current legislation in the field of law enforcement.

The meaning of such terms as superficial inspection, personal examination and external search is singled out and analyzed, the specifics of their use as police coercive measures in describing specific situations of professional activity of law enforcement officers are determined.

Based on regulations, previous works of legal scholars and other literary sources, the main norms of the legislation governing the special procedure for the application of the above categories in the operational and service activities of police officers are analyzed.

The peculiarities of the application of the category «surface inspection», which is used primarily in the description and settlement of situations related to the provision of security measures by law enforcement officers (personal, public) in the system of preventive activities are described.

The term «personal examination/examination of items» is used to describe the circumstances and conditions that are primarily related to the official activities of the police during the investigation of administrative offenses committed by a person (is a measure to ensure the proceedings in cases of administrative offenses).

The term «search of a person/personal search» is traditionally used when considering issues related to the procedural actions of law enforcement officers during the investigation of criminal offenses committed by criminals (providing evidence in a criminal case).

According to the results of the study, the following generalizations were made:

1) the terms «superficial inspection», «personal examination» and «external search» in the context of police enforcement activities, as well as words and phrases that contain these categories, can be used in domestic law in both broad and narrow meanings;

2) in a broad sense, the above terms, as well as the words and phrases of which they are a part, can either be identified with each other, or correlated as a general and separate in the system of police coercive measures;

3) in the narrow sense of the category «superficial inspection», «personal examination» and «external search», as well as the words and phrases of which they are a part, are distinguished from each other, as they reflect different aspects of professional activities of authorized subjects of power (police officers) – preventive activities, termination and investigation of administrative offenses, investigation of criminal offenses.

Key words: law enforcement activity, MIA of Ukraine, categories of superficial inspection, personal examination and external search, peculiarities of application, theory of state and law, content of legal norms, normative legal acts, current legislation, police jurisdiction.

Постановка проблеми. Забезпечення правового порядку, охорона громадського порядку (далі – ОГП) та забезпечення публічної безпеки повинна здійснюватися з дотриманням прав і свобод громадян, що гарантується Конституцією України. Такі вимоги відображено також і в міжнародних нормах (Загальна декларація прав людини [2], Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод [3], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [4], Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку [5], Кодекс поведінки службовців органів правопорядку [6], Декларація про поліцію [7], які реалізуються у вітчизняному законодавстві: Кримінально-процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [8], Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [9], Законі України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» [10] та інших.

Одним із вагомих адміністративно-юрисдикційних повноважень поліції є можливість застосування нею заходів примусу (поверхневої перевірки, адміністративного огляду, особистого обшуку). Підстави, порядок і процесуальна форма їх здійснення регулюються багатьма нормативно-правовими актами, зокрема, КУпАП, КПК, ЗУ «Про Національну поліцію», відомчими нормативними інструкціями, наказами тощо. Аналіз їхнього змісту дозволяє дійти до висновку, що нині так і залишаються неврегульованими або недостатньо врегульованими питання щодо меж здійснення поліцією цього заходу державного примусу.

Зважаючи на те, що повага до людини, забезпечення прав і свобод людини й громадянина є конституційним обов'язком органів поліції, застосування ними будь-якого заходу примусу повинно здійснюватися на відповідній правовій основі та бути забезпечене комплексом юридичних гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування заходів примусу органами (підрозділами) та окремими правоохоронцями Національної поліції

України досліджували більшість вітчизняних науковців: О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, С.Т. Гончарук, М.М. Дорогих, В.В. Зуй, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.М. Тищенко, В.К. Шкарупа та інші. До цього питання в своїх дослідженнях зверталися й зарубіжні науковці, зокрема, такі як С.О. Безсмертний, І.І. Веремєєнко, О.І. Галаган, М.І. Єропкін, О.П. Коренєв, В.М. Манохін, Л.Л. Попов, Ю.С. Рябов, В.М. Самсонов, О.С. Фролов О.П. Шергін, В.А. Юсупов та інші. Проте в наукових дослідженнях зазначених науковців проблема поверхневої перевірки, огляду чи обшуку не є предметом спеціального дослідження і висвітлюється фрагментарно. Комплексний монографічний або дисертаційний аналіз цієї проблеми нині відсутній.

Поверхнева перевірка є відносно новим інститутом для українського законодавства, він визначений статтею 34 ЗУ «Про Національну поліцію» та *входить до складу поліцейських превентивних заходів* (розділ 5 «Поліцейські заходи» цього нормативно-правового акту) [10]. За змістом він суттєво відрізняється від особистого огляду та зовнішнього (поверхневого) обшуку, однак на практиці ця різниця поки відчувається слабо, що призводить до службових зловживань і порушень прав та законних інтересів громадян. Ситуація ускладнюється й тим, що на сьогодні відсутнє нормативно-правове визначення терміну «огляд», а також чітко не встановлено коло посадових осіб органів поліції, які мають право застосовувати ці заходи адміністративно-правового примусу. Вживання в законодавстві термінології на зразок «уповноважені особи органів внутрішніх справ» за відсутності відповідної норми закону не відповідає вимогам статті 19 Конституції України. Тому дослідження правових підстав і процесуальних засад застосування органами поліції усіх видів огляду в контексті дотримання прав людини й громадянина, до яких вжито цей захід, є надзвичайно актуальним.

Постановка завдання. Мета й завдання дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування необхідно: 1) визначити сутність, поняття, порядок і процесуальну форму використання працівниками поліції різних видів огляду особи; 2) розкрити систему юридичних гарантій захисту прав громадян, до яких вжито ці поліцейські заходи примусу, а також уточнити правові механізми їхньої реалізації; 3) виробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення тактики дій правоохоронців на основі правильного використання ними норм законодавства в поліцейській діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 1 статті 34 Закону України «Про Національну поліцію» поверхнева перевірка як превентивний поліцейський захід є здійсненням візуального огляду особи, проведенням по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальним оглядом речі або транспортного засобу. Поліцейський для здійснення поверхневої перевірки особи може зупиняти осіб та/або оглядати їх, якщо є достатньо підстав вважати, що особа має при собі річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб (п. 2 статті 34 цього ж закону) [10].

Поліцейський відповідно до п. 4 статті 34 ЗУ «Про Національну поліцію» *може здійснювати* поверхневу перевірку речі або транспортного засобу в таких випадках: 1) якщо є достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі знаходиться правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб; 2) якщо є достатньо підстав вважати, що в транспортному засобі знаходиться річ, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб; 3) якщо існує достатньо підстав вважати, що річ або транспортний засіб є знаряддям вчинення правопорушення та/або знаходиться в тому місці, де може бути

скоєно кримінальне правопорушення, для запобігання якого необхідно провести поверхневу перевірку [10].

Поверхнева перевірка речі або транспортного засобу здійснюється шляхом візуального огляду речі та/або транспортного засобу або візуального огляду салону та багажника транспортного засобу. Поліцейський під час здійснення поверхневої перевірки має право вимагати відкрити кришку багажника та/або двері салону (п. 5 статті 34 ЗУ «Про Національну поліцію») [10]. Під час поверхневої перевірки речі або транспортного засобу особа повинна самостійно показати поліцейському вміст особистих речей чи транспортного засобу [там само, п. 6 статті 34 ЗУ «Про Національну поліцію»].

У разі виявлення в ході поверхневої перевірки будь-яких слідів правопорушення поліцейський забезпечує їх схоронність та огляд відповідно до вимог статті 237 КПК України [8]. Зокрема, п. 5 цієї статті КПК України визначає такий порядок їх зберігання – при проведенні огляду дозволяється: 1) вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та 2) речей, вилучених з обігу; 3) всі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду та опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду; 4) у разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їхній огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено їхній остаточний огляд й опечатування [8].

Тільки поверхнева перевірка може передувати іншим видам огляду (обшуку), а не навпаки, адже спосіб, у який вона здійснюється (візуальний огляд), відрізняється від огляду (обшуку), що передбачає тактильний контакт, тобто вони мають різні мету й результат.

Щодо дотримання гарантій особи, які вона має за застосування поліцейськими цього превентивного заходу, то *поверхнева перевірка не потребує отримання дозволу суду (санкції)* для її проведення та складання протоколу. Законодавство (п. 3 статті 34 ЗУ «Про Національну поліцію» [10]) гарантує лише те, що вона має здійснюватися поліцейським відповідно до статті (а в невідкладних випадках – будь-яким поліцейським лише з використанням спеціального приладу або засобу).

Суттєвою відмінністю поверхневої перевірки від особистого огляду є спосіб здійснення перевірки, а саме візуальний огляд, тобто тактильний контакт особи з поліцейським відсутній. Поліцейський оглядає лише те, що бачить, або речі, що самостійно показуються особою. У цьому випадку положення ч. 6 статті 34 ЗУ «Про Національну поліцію» не має імперативного характеру, тобто особа показує лише вміст речей чи транспортного засобу, а не окремі речі [10]. Тактильний контакт може мати місце тільки у вигляді проведення по поверхні одягу рукою, спеціальним технічним приладом (засобом), наприклад, металошукачем тощо. Такий спосіб значно відрізняє його від особистого огляду, під час якого поліцейський *самостійно знаходить* речі, оглядає їх тощо. Як вважає законодавець, візуальний огляд є значно меншим втручанням у приватне життя особи, тому обсяг гарантій щодо дотримання прав і свобод є найбільш максимальним.

Опираючись на чинне законодавство та з метою дотримання принципу законності, необхідно *відрізнити поверхневу перевірку від особистого огляду й огляду речей особи та особистого обшуку (обшуку особи).*

Особистий огляд й огляд речей особи застосовується до особи, щодо якої є фактичні дані про вчинення адміністративного правопорушення, зокрема затриманої за його вчинення (огляд перед помещенням до кімнати для затриманих і доставлених має відбуватися у тому ж порядку).

Особистий обшук/обшук особи – застосовується до особи, затриманої через підозру у вчиненні кримінального правопорушення або до особи, яка має відношення до проведення обшуку її житла або іншого володіння особи.

Ці процедури не є альтернативними, тобто їх не можна застосувати поліцейськими на свій розсуд, а чітко регламентованими чинним законодавством і повинні застосовуватися за умов та на підставах, ним визначених.

Аналізуючи законодавство України, доцільно наголосити, що поверхнева перевірка особи, речей або транспортного засобу може передувати особистому огляду й огляду речей (обшуку) особи. Лише після проведення поверхневої перевірки та за наявності підстав, визначених законами, працівник поліції може також здійснити особистий огляд/обшук особи.

Відповідно до статті 264 «Особистий огляд та огляд речей» КУпАП, особистий огляд і огляд речей особи є заходом забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення [9].

Системний аналіз законодавства дає змогу окреслити такі *підстави для проведення особистого огляду й огляду речей особи*: 1) особа вчинила або вчиняє адміністративне правопорушення; 2) особа має характерні ознаки правопорушення на тілі, одязі тощо; 3) третя особа вказала, що конкретна особа вчинила правопорушення; 4) наявне орієнтування на особу, яка вчинила правопорушення.

Зазначені підстави безпосередньо не зазначаються ані в КУпАП [9], ані в Законі України «Про Національну поліцію» [10], тому, застосовуючи положення статті 260 «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення» та глави 20 «Заходи забезпечення провадження у справах про адміністративне правопорушення» КУпАП («...з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу <...> допускаються адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей і вилучення речей та документів...»), нами згруповано підстави в зазначеному списку [9].

Згідно з чинним законодавством (статті 251 «Докази» КУпАП) доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність цієї особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [9]. Ці дані встановлюються, зокрема, поясненнями *свідків*. У відповідності до вимог статті 272 «Свідок» КУпАП визначено, що «як свідок у справі про адміністративне правопорушення може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, що підлягають установленню за цією справою. На виклик органу (посадової особи), у провадженні якого перебуває справа, свідок зобов'язаний з'явитися в зазначений час, дати правдиві пояснення, повідомити все відоме йому по справі і відповісти на поставлені запитання» [9].

Свідки мають процесуальні права та обов'язки. Відповідно до статті 256 «Зміст протоколу про адміністративне правопорушення» КУпАП їх прізвища, адреси заносяться в протокол про вчинене порушником адміністративне правопорушення, вони разом з іншими учасниками підписують також цей процесуальний документ [9]; відповідно до вимог статті 269 «Потерпілий» КУпАП потерпілого може бути опитано як свідка відповідно до статті 272 КУпАП) [9]; згідно з вимогами статті 273 «Експерт» КУпАП експерт може ставити свідкам запитання, що стосуються предмета експертизи [9]; відповідно до статті 275 «Відшкодування витрат потерпілим, свідкам, експертам і перекладачам» КУпАП свідкам відшкодовуються у встановленому порядку витрати, які вони зазнали у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого

перебуває справа про адміністративне правопорушення; за особами, яких викликають як свідків зберігається у встановленому порядку середній заробіток за місцем роботи за час їхньої відсутності у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення [9]. Усі вищезазначені норми стосуються вчинення адміністративного правопорушення. Однак проблемою залишається широке трактування цих підстав, що призводить до невмотивованих, отже, безпідставних оглядів осіб.

Щодо правових гарантій, то законодавство (стаття 264 КУпАП) вимагає *проведення таких дій поліцейським однієї статі з тим, кого оглядають, та в присутності двох понятих тієї ж статі* [9]. Про такі дії складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення/протоколі про адміністративне затримання.

Крім цього існує низка проблем, пов'язаних із процедурою здійснення особистого огляду й огляду речей особи за участі інших учасників. Наприклад, статус такого учасника провадження у справах про адміністративне правопорушення як «*поятий*» взагалі не визначений КУпАП. Він лише згадується у відповідних положеннях статті 264 «Особистий огляді огляд речей» КУпАП [9], однак, на відміну від Митного кодексу України [11] чи КПК України [8], не висувається жодних вимог до нього. Наприклад, не надається визначення незацікавленої особи, тобто кола осіб, які не можуть брати участь в огляді як поняті або межі дієздатності понятого тощо.

Більш чітка визначеність щодо правового статусу понятих існує в Митному кодексі України (п. 6 статті 338 «Огляд та переогляд товарів, транспортних засобів»), в якому зазначається, що «огляд (переогляд) товарів, транспортних засобів комерційного призначення здійснюється у присутності особи, яка переміщує ці товари, транспортні засоби через митний кордон України чи зберігає товари під митним контролем, а в разі її відсутності – за умови залучення *не менше ніж двох понятих*. Така ж вимога існує й щодо дотримання вимог статті 514 «Пред'явлення товарів, транспортних засобів, документів для впізнання» в частині понятих Митного кодексу України [11].

Понятими є особи, які залучаються до участі у проведенні процесуальних дій у справі про порушення митних правил (стаття 505 «Поняті у справі про порушення митних правил» Митного кодексу України). В якості понятих запрошуються особи, не зацікавлені в результатах огляду (переогляду). Працівники митних органів не можуть бути понятими. Так само відповідно до п. 5 статті 340 Митного кодексу України не можуть бути понятими родичі особи, яка підлягає особистому огляду, її представник та працівники митних органів [11].

Огляд особи в кримінальному процесі отримав назву «*обшук особи*»/«*особистий обшук*». Поняття «*особистий обшук та огляд речей*» в КПК України вживається лише у випадку затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків (ч. 8 статті 191 «Дії уповноважених службових осіб після затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання», ч. 6 статті 208 «Затримання уповноваженою службовою особою» КПК) [8]. У випадку обшуку особи, яка не належить до цієї категорії, йдеться про «*обшук особи*». Тобто наразі є два різні терміни, що часто ототожнюються. Наявність двох понять для позначення одного інституту є наслідком непослідовності законодавця, що створює плутанину у визначенні цих понять. Йдеться про формальне розрізнення за об'єктом, але на практиці на це мало хто звертає увагу. Доцільним було б уживати одне з цих понять поряд з «оглядом речей особи» [12].

Аналіз норм КПК України дає змогу виділити *два випадки, коли працівник поліції може здійснювати обшук особи*: 1) під час затримання особи в порядку статті 208 КПК України

(негайне затримання під час або після скоєння злочину чи за можливості втечі особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину); 2) під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (якщо є достатні підстави вважати, що особи, які перебувають у помешканні чи іншому володінні, переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження) [8]. В обох випадках повинні дотримуватися вимоги ч. 7 статті 223 КПК України – присутність двох незацікавлених осіб (*понятих*) незалежно від здійснення технічної фіксації та ч. 5 статті 236 КПК України – здійснення особами тієї ж статті [8]; якщо йдеться про обшук особи під час обшуку її житла або іншого володіння особи – в обсязі, необхідному для досягнення його мети й тільки на підставі ухвали слідчого судді на проведення слідчої дії.

Розглянемо тактику проведення поліцейськими поверхневої перевірки. Після затримання правоохоронцем особи з вогнепальною зброєю в руках зазвичай ним проводиться поверхнева перевірка з метою виявлення в затриманій особі зброї чи предметів, які є речовими доказами або які не перебувають в обігу.

Головні положення затриманої особи для проведення поверхневої перевірки: 1) лежачи на животі; 2) стоячи або 3) стоячи на колінах (в тому числі й з упором руками в стіну). З метою попередження нападу особи в процесі поверхневої перевірки поліцейському *забороняється*: 1) засовувати руки в кишені особи; 2) запускати руку через її плече. У разі виявлення небезпечних предметів працівник поліції повинен витягувати їх способом виштовхування або вивертання кишені навиворіт шляхом захоплення за її ближній край. За неможливості витягання небезпечних предметів необхідно надіти особі кайданки або зв'язати її руки, а потім – витягати їх.

Висновки. Провівши в рамках дослідження аналіз різноманітних підходів науковців щодо використання вищезазначених термінів «поверхнева перевірка», «особистий огляд» та «особистий обшук» у законодавстві України, на основі наведених нами аргументів можемо зробити деякі узагальнення:

1) законодавець за відсутності чіткого роз'яснення вищезазначених термінів, а також термінів «свідок» та «понятий» у законодавстві України припускає деякі порушення законотворчої техніки, що створює деяку невизначеність у діяльності Національної поліції щодо забезпечення її підрозділами публічної безпеки;

2) при порівнянні значень термінів «поверхнева перевірка», «особистий огляд» та «особистий обшук» визначено, що вони мають відношення до різних галузей права, тобто є методами врегулювання суспільних відносин відповідно при вчиненні адміністративних правопорушень чи кримінальних злочинів;

3) на відміну від особистого огляду чи особистого обшуку поверхнева перевірка не має процесуального значення, вона є інститутом забезпечення безпеки безпосередньо самих поліцейських під час несення ними служби. Тому її місце в системі правоохоронної діяльності поліцейських обумовлюється тим, що вона може проводитися тільки до особистого огляду чи особистого обшуку, а не навпаки.

Перспективами подальших розробок у цьому напрямку вважається конкретизація специфіки використання категоріального апарату (поверхнева перевірка, особистий огляд, особистий обшук) у правоохоронній діяльності з урахуванням особливостей діяльності підрозділів Національної поліції, Національної гвардії та інших органів МВС України.

Цікавими представляються також дослідження взаємодії (використання) терміну «поверхнева перевірка» із іншими спорідненими категоріями (словосполученнями): перевірка документів особи, затримання особи, застосування до неї заходів примусу (заходів фізичного впливу, спеціальних заходів та вогнепальної зброї).

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (в редакції від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2021).
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.02.2021).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, схвалена Радою Європи від 04.11.1950 р. :ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.02.2021).
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права:прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН (Док. ООН А/RES/2200 А (XXI)): ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата доступу: 16.02.2021).
5. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: прийняті восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з порушниками. Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#Text (дата звернення: 15.02.2021).
6. Кодекс поведінки службовців органів правопорядку (затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення: 05.02.2021).
7. Декларація про поліцію: Резолюція 31-ої сесії Парламентської асамблеї Ради Європи від 08 травня 1979 року № 690 (м. Страсбург). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803/conv/print (дата звернення: 25.02.2021).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами станом на 14.01.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.02.2021).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року №8073-X (зі змінами і доповненнями в редакції від 01.01.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10#Text> (дата звернення 14.02.2021).
10. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами в редакції від 01.01.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv/page1#Text> (дата звернення: 07.02.2021).
11. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI (зі змінами станом на 01.01.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 16.02.2021).
12. Радзівон С.М. Правова природа адміністративного огляду, що здійснюється працівниками міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.627

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.05>

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ЗА НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Грицишина Лариса Валеріївна,

orcid.org/0000-0002-8590-728X

аспірант кафедри цивільного права та процесу

(Хмельницький університет правління

та права імені Леоніда Юзькова,

м. Хмельницький, Україна)

Статтю присвячено питанням припинення шлюбу за нормами міжнародного приватного права. Підкреслено, що сьогодні постійно зростає число шлюбів українських громадян з іноземними громадянами та особами без громадянства, що посилює увагу до сімейних відносин за участю іноземного елемента. Наголошено, що регулювання припинення шлюбу нормами міжнародного приватного права здійснюється відповідно до наступних колізійних норм: спільний особистий закон подружжя (*lex patrie*); закон спільного місця проживання подружжя, за умови, що один із подружжя продовжує проживати у цій державі (*lex domicilii*); – якщо спільний особистий закон подружжя відсутній, тобто обидва із подружжя є громадянами різних держав; право держави, з якою обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (*proper law*), – застосовується у разі відсутності у подружжя останнього спільного місця проживання; закон, обраний подружжям (*lex voluntatis*). Таким чином, можна запропонувати викласти норму Закону України «Про міжнародне приватне право» таким чином: «У разі неможливості при розірванні шлюбу, укладеного між громадянами України й іноземними громадянами або особами без громадянства за межами України, визначити право, що підлягає застосуванню на території України, зважаючи на відсутність міжнародних договорів України з відповідною державою, застосуванню підлягає право країни, з якою сімейні правовідносини, ускладнені іноземним елементом, найбільш тісно пов'язане». Підкреслено, що з позицій вітчизняної правової системи такі способи припинення шлюбу, як одностороннє його припинення (відмова чоловіка від дружини) або припинення сімейних правовідносин між «зареєстрованим партнерством» юридичної сили мати не будуть, попри те, що вони закріплені в іноземному правовому порядку. Наголошено на неможливості застосування норм та принципів міжнародного приватного права у частині регулювання сімейно-правових відносин, які виникають щодо осіб, які перебувають на тимчасово непідконтрольних територіях.

Ключові слова: шлюб, припинення шлюбу, підстави припинення шлюбу, розлучення, діти, наслідки припинення шлюбу.

**DETERMINATION OF MARRIAGE ACCORDING TO PROVISIONS
OF INTERNATIONAL PRIVAT LAW****Hrytsyshyna Larysa Valeriivna,**

ORCID 0000-0002-8590-728X

Postgraduate Student at Department of
Civil Law and Process(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law, Khmelnytskyi,
Ukraine)

The paper is dedicated to issues on determination of marriage according to provisions of International Privat Law. There is stressed, quantity of marriages between Ukrainians and foreign citizens or stateless persons increases daily, and the attention to family relations with a foreign element is paid more and more. There is emphasized, the regulation of determination of marriage by provisions of International Privat Law is implementing according to the following conflict rules: mutual personal law of couple (*lex patrie*); law of mutual living place of couple in circumstances of living one side of the couple in this state (*lex domicilii*) where mutual personal law of couple is absent as both wife and husband are citizens of different states; law of the state to which both wife and husband, are related in some other way (*proper law*), is applied where couple does not have the last mutual living place; law that is choose by couple (*lex voluntatis*). Thus, we can suggest to form statement of Law of Ukraine "On International Privat Law" in the following way: "When the determination of marriage between citizen of Ukraine and foreign citizen or stateless persons that was concluded outside of Ukraine, and the law for implementation on the territory of Ukraine can't be identified as international agreements between Ukraine and appropriate state is absent, the law of the state to which family relations with foreign element are related closely, has to be implemented". There is outlined, in point of view of the national legal system, such ways of determination of marriage as husband's refusal of his wife or determination of family relations in registered partnership will not have juridical power despite, their enshrining in foreign law. There is pointed, applying of provisions and principles of International Privat Law in the part of regulation of family and legal relations that appears on persons who are on temporary non-controlled territories.

Key words: marriage, determination of marriage, grounds for divorce, divorce, children, consequences of divorce.

Постановка проблеми. Традиційно, в науці сімейного права під припиненням шлюбу розуміється зумовлене настанням певних обставин припинення правовідносин, що виникають між подружжям в результаті державної реєстрації шлюбу. Сімейне законодавство України досить детально регулює підстави та правові наслідки припинення шлюбу [1]. Водночас питанням припинення шлюбу присвячено й окремі правові норми Закону України «Про міжнародне приватне право» [2]. Регулюючи правовідносини з іноземним елементом, цей законодавчий акт містить цілий ряд нормативних приписів, застосування яких обумовлене зростанням динаміки міграційних процесів.

Сьогодні постійно зростає число шлюбів українських громадян з іноземними громадянами та особами без громадянства, що посилює увагу до сімейних відносин за участю іноземного елемента. Цей сучасний феномен підштовхує до перегляду та доповнення окремих положень українського сімейного законодавства, яке регулює відносини з участю іноземних осіб та осіб без громадянства. У цьому контексті особливе місце посідають положення міжнародного приватного права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дисертаційних досліджень українських вчених, які розглядають окремі питання щодо припинення шлюбу, привертають увагу такі, як: «Правове регулювання припинення шлюбу за законодавством України» (О.І. Сафончик), «Укладення та розірвання шлюбу за законодавством України» (О.Ю. Бикова), «Правове регулювання розлучення за сімейним законодавством України» (К.М. Глиняна), «Припинення шлюбу за законодавством України» (А.Б. Болховітінова). Питання розірвання шлюбу знаходять своє відображення у працях В.А. Ватраса [3], А.О. Дутко [4], О.І. Сафончик [5] та інших дослідників сучасного та радянського періодів. Однак, поза увагою науковців залишилось питання розірвання шлюбу з врахуванням особливостей законодавства України про міжнародне приватне право, що, зрештою, й обумовлює нагальність цього дослідження.

Метою статті є дослідження питання припинення шлюбу у міжнародному приватному праві задля пошуку можливих шляхів розв'язання проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції глобалізації життя суспільства штовхають до виникнення нових багатогранних зв'язків між індивідами. Серед таких природно можливо виділити сімейно-правові відносини. В цілому, категорія предмета галузі права (і міжнародне приватне право не є тут виключенням) – це категорія історично-політична, а у певному сенсі й філософська. Сьогодні, не в останню чергу, особливість предмета міжнародного приватного права глибоко пов'язана з процесами світової економічної та культурної глобалізації з власною філософією постмодернового права. На такому соціально-економічному підґрунті зростає кількість міжрасових, міжетнічних шлюбів, сторони яких перебувають у громадянстві (підданстві) різних держав.

Правильне визначення та розуміння питання предмета міжнародного приватного права залишається найбільш актуальним завданням сучасної юридичної науки. Міжнародне приватне право сьогодні у правовій теорії розглядають як сукупність норм та принципів, які регулюють різноманітні відносини приватноправового характеру, у яких присутній іноземний елемент.

У зв'язку з цим, в юридичній літературі склалося два принципових підходи до визначення предмета міжнародного приватного права: принцип вузького і широкого тлумачення. Перший підхід полягає в тому, що предметом міжнародного приватного права є тільки цивільно-правові відносини, ускладнені іноземним елементом та інший підхід, який включає до предмета правового регулювання відносини сімейного права, трудового та інші. Поділяємо думку, що вирішальним критерієм у визначенні предмета міжнародного приватного права при регулюванні сімейних правовідносин є їх правова природа, а саме, якщо вони відповідають наступним вимогам: мають приватноправову природу та ускладнені іноземним елементом[6; 93].

Якщо один із подружжя або обидва із них – іноземці, то потрібно врахувати факт, що в таких справах присутній іноземний елемент, тому будуть застосовуватися норми міжнародного приватного права. Відповідно ми уже не будемо обмежуватися лише Сімейним кодексом України, а будемо брати до уваги міжнародно-правові договори і конвенції про правову допомогу у сімейних справах, укладені (ратифіковані) Україною з іншими державами, якщо такі наявні, та, звісно, Закон України «Про міжнародне приватне право».

Власне, коло можливих суб'єктів окреслюють положення статті 58 Закону України «Про міжнародне приватне право»: «шлюб між громадянами України (мається на увазі укладений за кордоном), шлюб між громадянином України та іноземцем, шлюб між громадянином України та особою без громадянства, що укладений за межами

України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог СК України щодо підстав недійсності шлюбу. Водночас шлюб між іноземцями, шлюб між іноземцем та особою без громадянства, шлюб між особами без громадянства, що укладені відповідно до права іноземної держави, є дійсними в Україні» [2].

Доволі часто трапляються випадки, коли чоловік або дружина мають наміри розірвати шлюб, але другий із подружжя перебуває за кордоном, тобто не проживає в Україні, його актуальне місце проживання/перебування за кордоном невідоме, зв'язок із ним втрачено. Виникає питання: що робити та чи можна розірвати такий шлюб? У такому випадку розірвання шлюбу відбуватиметься лише через суд. Відповідно одна сторона у ролі позивача звертається до іншої – відповідача із позовною заявою про розірвання шлюбу, яку направлятиме до суду за правилами підсудності справ за вибором позивача [7].

Законодавство про міжнародне приватне право лише в одній статті містить колізійну норму, яка стосується правового регулювання питання припинення шлюбу з іноземним елементом. Мова йде про ст. 63 Закону України «Про міжнародне приватне право». У ній, зокрема, йдеться, що припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу [2].

Таким чином, ця колізійна норма містить бланкетну диспозицію, відсилаючи до положень закріплених у ст. 60 «Правові наслідки шлюбу» цього ж законодавчого акту. У ст. 60, зокрема, йдеться про наступне: «правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності – правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще проживає у цій державі, а за відсутності такого – правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином. Подружжя, яке не має спільного особистого закону, може обрати право, що буде застосовуватися до правових наслідків шлюбу, якщо подружжя не має спільного місця проживання або якщо особистий закон жодного з них не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання. Вибір права згідно з частиною другою цієї статті обмежений лише правом особистого закону одного з подружжя без застосування ч. 2 ст. 16 цього Закону. Угода про вибір права припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним» [2].

Таким чином, має місце декілька ситуацій вибору норм права:

- спільний особистий закон подружжя (*lex patrie*) – за загальним правилом, у міжнародному праві особистим законом особи вважається право держави, громадянином якої вона є. Наприклад, якщо обидва із подружжя – українці, то застосовується українське законодавство;

- закон спільного місця проживання подружжя, за умови, що один з подружжя продовжує проживати у цій державі (*lex domicilii*) – якщо спільний особистий закон подружжя відсутній, тобто обидва із подружжя є громадянами різних держав, то можна застосовувати правило останнього спільного місця проживання. Цікавим є той факт, що таке подружжя може проживати на території іншої (третьої) держави, тобто перебувати там на законних підставах (мати посвідку на проживання), і за бажання розірвати саме у цій державі свій шлюб, керуючись іноземним законодавством;

- право держави, з яким обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (*proper law*) – застосовується у разі відсутності у подружжя останнього спільного місця проживання;

- закон, обраний подружжям (*lex voluntatis*).

Водночас необхідно пам'ятати, що міжнародним договором між державами можуть бути встановлені інші правила, тому на це слід зважати. Міжнародний договір має перевагу над Законом України «Про міжнародне приватне право».

Відмінності в законодавстві країн, пов'язані з розірванням шлюбу, породжують протиріччя і в результаті – «кульгаюче розірвання шлюбу». Є держави, які не визнають іноземних рішень про розлучення своїх громадян. Ця проблема виникає, зокрема, в разі застосування територіальної прив'язки, коли іноземне подружжя прагне визнання розлучення за своїм національним правом, а останнє його не визнає або на основі публічного порядку, або на основі власних норм про визнання іноземних розлучень, в яких закріплені певні умови [8].

Отже, порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один з своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок, регламентується нормами Закону України «Про міжнародне приватне право» [2]. До того ж як чітко обумовлено змістом ст. 2 цього Закону, він застосовується до таких питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом, як:

- 1) визначення застосовуваного права;
- 2) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб;
- 3) підсудність судам України справ з іноземним елементом;
- 4) виконання судових доручень;
- 5) визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

Отже, наведений вище нормативно-правовий акт під приватноправовими відносинами розуміє відносини, які ґрунтуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності, суб'єктами яких є фізичні та юридичні особи, а під іноземним елементом – ознаку, яку характеризують приватноправові відносини, що ним регулюються, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

– хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;

– об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;

– юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави (п. 1 і 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право»).

Послідовний аналіз вказаних правових норм надає суду можливість зробити висновок про те, що це рішення ухвалюється у справі з іноземним елементом.

На особливу увагу також заслуговує питання щодо одностороннього припинення шлюбу або припинення сімейних правовідносин між «zareєстрованим партнерством». Такі випадки, наприклад, детально регламентовано у Книзі 10 «Міжнародне приватне право» Цивільного кодексу Нідерландів [9]. Подібні норми можна побачити й в інших країнах. З позицій вітчизняної правової системи подібні способи припинення шлюбу та навіть форми сімейно-правових відносин та їх припинення, юридичної сили мати не будуть, попри те, що вони закріплені в іноземному правовому порядку.

Ще одним важливим висновком має бути неможливість застосування норм та принципів міжнародного приватного права у частині регулювання сімейно-правових відносин, які виникають щодо осіб, які перебувають на тимчасово непідконтрольних територіях.

Цікавою може бути ситуація, коли при укладенні шлюбу сторони були громадянами України, а після певного строку спільного життя обоє (чи один з подружжя) змінили своє громадянство.

Також, необхідно наголосити, що категорія «спільний особистий закон подружжя» зустрічається лише у змісті ст. 60 Закону України «Про міжнародне приватне право», який не містить чіткого розуміння змісту цієї категорії.

Також важливо пам'ятати, що при застосуванні колізійних прив'язок може існувати відсилання до законодавства держави, де встановлений такий порядок припинення шлюбу, який відсутній в національній правовій системі. Мова йде про досить поширену практику припинення шлюбів через органи нотаріату (подібний механізм взагалі у національному законодавстві не передбачено).

Висновки. Регулювання припинення шлюбу нормами міжнародного приватного права здійснюється відповідно до наступних колізійних норм: спільний особистий закон подружжя (*lex patrie*); закон спільного місця проживання подружжя, за умови, що один з подружжя продовжує проживати у цій державі (*lex domicilii*) – якщо спільний особистий закон подружжя відсутній, тобто обоє із подружжя є громадянами різних держав; право держави, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (*proper law*) – застосовується у разі відсутності у подружжя останнього спільного місця проживання; закон, обраний подружжям (*lex voluntatis*).

Тож, можна запропонувати викласти норму Закону України «Про міжнародне приватне право» таким чином: «У разі неможливості при розірванні шлюбу, укладеного між громадянами України та іноземними громадянами або особами без громадянства за межами України, визначити право, що підлягає застосуванню на території України, зважаючи на відсутність міжнародних договорів України з відповідною державою, застосуванню підлягає право країни, з якою сімейні правовідносини, ускладнені з іноземним елементом, найбільш тісно пов'язані».

Необхідно наголосити на неможливості застосування норм та принципів міжнародного приватного права у частині регулювання сімейно-правових відносин, які виникають щодо осіб, які перебувають на тимчасово непідконтрольних територіях.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.
3. Ватрас В.А. Особливості суб'єктного складу подружніх і прирівняних до них правовідносин. *Університетські записки*, 2009. № 1(29). С. 65–70.
4. Дутко А.О. Розірвання шлюбу за законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 2014. № 5. С. 51–55.
5. Сафончик О.І. Правові наслідки припинення шлюбно-сімейних правовідносин за законодавством України та країн Євросоюзу. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 24. С. 79–82.
6. Кодиркулов Хуршед Рахмонович. Проблемы правового регулирования трудовых отношений в международном частном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Душанбе, 2004. 193 с.
7. Розірвання шлюбу з іноземцем в Україні. URL: <https://legalaid.ua/ua/article/rozirvannya-shlyubu-z-inozemtsem-v-ukrayini/>
8. Ковальчук К.В. Особливості колізійного регулювання сімейних відносин в умовах глобалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/25.pdf.
9. Civil Code of the Netherlands. URL: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodegeneral.htm>.

УДК 346.9 (045)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.06>

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Моргунова Тетяна Іванівна,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та
спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена науковому дослідженню особливостей використання природних ресурсів у сфері господарювання. В статті визначено поняття «природні ресурси», його відмінність від поняття «об'єкти екологічного права». Встановлено, що господарська діяльність пов'язана з використанням природних ресурсів – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Зроблено висновок, що природні ресурси – це компоненти природи, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмети споживання.

Встановлено, що основними природними ресурсами, які використовуються у сфері господарювання, є земля, водні об'єкти, надра, лісовий фонд, атмосферне повітря, тваринний і рослинний світ.

Визначено, що суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до Господарського кодексу України та інших законів. Природні ресурси можуть належати суб'єктам господарювання на праві власності або на праві користування.

Встановлено, що природні ресурси слід відрізняти від об'єктів екологічного права, оскільки останні є сукупністю природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем, що підлягають охороні за нормами екологічного законодавства. Таким чином, природні ресурси відносяться до об'єктів екологічного права.

Встановлено, наскільки важлива державна екологічна політика, яка на всіх рівнях покликана забезпечити охорону навколишнього природного середовища, в тому числі й під час використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Визначено, що екологічна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на збереження безпечного навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забруднення, досягнення гармонії у взаємодії суспільства і природи, охорону й раціональне використання природних ресурсів.

Ключові слова: природні ресурси, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, земля, раціональне використання, дотримання, принципи.

USE OF NATURAL RESOURCES IN THE FIELD OF MANAGEMENT

Morgunova Tetiana Ivanivna,
Candidate of Technical Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Chair of
Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article is devoted to the scientific research of the peculiarities of the use of natural resources in the sphere of management. The article defines the concept of "natural resources", its difference from the concept of "objects of environmental law". It is established that economic activity related to the use of natural resources is the activity of economic entities in the field of social production, aimed at the manufacture and sale of products, works or services of a cost nature, which have a price certainty with the use of objects and systems of animate and inanimate nature, components of the natural environment surrounding man.

It is concluded that natural resources are components of nature that are used or can be used as means of production and consumer goods.

It is established that the main natural resources used in the field of management are land, water bodies, subsoil, forest fund, atmospheric air, fauna and flora.

It is determined that business entities use natural resources in economic activity in the order of special or general nature use in accordance with the Commercial Code of Ukraine and other laws. Natural resources may belong to economic entities on the right of ownership or on the right of use.

It is established that natural resources should be distinguished from objects of environmental law, as the latter is a set of natural, natural and social conditions and processes, natural resources, landscapes, natural and natural-anthropogenic complexes, ecosystems and life and health of citizens subject to protection by means of the norms of the ecological legislation. Thus, natural resources are objects of environmental law.

It is established how important the state environmental policy is, which at all levels is designed to ensure the protection of the natural environment, including the use of natural resources in the field of management.

It is determined that environmental policy is a set of state measures aimed at preserving a safe environment, protecting life and health from the negative effects of pollution, achieving harmony in the interaction of society and nature, protection and rational use of natural resources.

Key words: natural resources, business entities; economic activity; land, rational use, compliance, principles.

Вступ. Україну, без сумніву, можна назвати країною природних ресурсів, що підтверджується наявністю різноманітних об'єктів екологічного права та відповідною нормативно-правовою базою, яка регулює порядок їх використання. Однією з найпоширеніших сфер використання природних ресурсів є їхнє використання у сфері господарювання. Оскільки природні ресурси є особливим об'єктом правовідносин, що виникають у сфері господарювання і, як правило, використовуються для матеріального виробництва суб'єктами господарювання, то питання їх використання є особливо актуальним і потребує дослідження.

Так, стаття 149 Господарського кодексу України (далі ГК) встановлює, що суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГК та інших законів. Кабінет Міністрів України забезпечує державний облік природних ресурсів, що належать до державної власності, перебувають в управлінні Автономної Республіки Крим, належать до комунальної власності та можуть використовуватися в господарській діяльності [1].

Під господарською діяльністю, пов'язаною з використанням природних ресурсів, розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Метою статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства та думок науковців особливостей використання природних ресурсів у сфері господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інституту використання природних ресурсів у сфері господарювання в Україні, в тому числі аспектам використання землі, тваринного світу, рослинного світу та інших природних ресурсів присвячені праці таких вчених, як Г.В. Анісімов, Г.І. Балюк, М.В. Газуда, В.К. Гижевський, В.Й. Ерфан, Ю.В. Дзядикевич, А.Д. Залєвська-Шишак, В.О. Мариненко, М.В. Троцька та інших.

Виклад основного матеріалу. До основних нормативних актів, які регулюють відносини щодо використання природних ресурсів у сфері господарювання, належать: Господарський та Цивільний кодекси України; Земельний, Лісовий, Водний кодекси; кодекс України про Надра; закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про оренду землі», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ» та інші.

Основним законодавчим актом, що регулює загальні положення використання природних ресурсів, є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [2].

На підставі аналізу глави 15 ГК України стає зрозумілим, що для здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання можуть використовуватися природні ресурси за правом власності або за правом користування задля здійснення господарської діяльності, і, в свою чергу, будучи об'єктом особливої правової охорони, законом покладено на суб'єктів господарювання певні обов'язки, пов'язані з використанням природних ресурсів як частини природних об'єктів під час такої діяльності.

Слід погодитися з М.В.Троцькою, що природні ресурси – це частини природних об'єктів, які використовуються задля задоволення відповідних потреб людей, мають різне призначення та цінність для суспільства. Вони визначаються певними показниками, зокрема місцем знаходження природних ресурсів, їхнім поширенням на відповідній території, здатністю до відтворення тощо. Всі природні ресурси мають суттєве значення за своїми властивостями та характеристиками [3, с. 51].

Природні ресурси слід відрізнити від об'єктів екологічного права, оскільки останні є сукупністю природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природних і природно-антропогенних комплексів, екосистем, життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства. Таким чином, природні ресурси відносяться до об'єктів екологічного права.

Ю.В. Дзядикевич зазначає, що природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються суб'єктами й потребують їхнього відновлення, а їх

масштаби та методи використання визначаються соціальними потребами. Водночас природне середовище, яке умовно «постачає» природні ресурси, є багатограним. Зв'язки між природою та функціонуванням суспільства як соціально-економічної системи є складними та переплетеними [4, с. 99].

Під час використання природних ресурсів у сфері господарювання важливим аспектом є їх раціональне використання, оскільки суб'єкти господарювання можуть порушувати принципи використання природних ресурсів.

У цьому аспекті слід погодитися з В.К. Гіжевським, що аналіз існуючої регуляторної бази використання відновлюваних природних ресурсів у сфері господарської діяльності показує її недосконалість, оскільки практично в кожному з нормативних документів є прогалини, які необхідно вилучити задля однозначного сприйняття нормативної бази. Тобто без втручання держави в аспекті належного контролю неможливо забезпечити законне використання природних ресурсів у сфері господарювання. Тому потрібно створювати заходи щодо підвищення ефективності державного регулювання процесів використання відновлюваних природних ресурсів у сфері господарської діяльності, включаючи формування та вдосконалення законодавчої і нормативної баз щодо використання відновлюваних природних ресурсів, зокрема Водного, Лісного, Земельного кодексів України, Законів України «Про рослинний світ», «Про тваринний світ»; удосконалення функцій органів державного регулювання та використання відновлюваних природних ресурсів у господарстві та вибір інструментів стимулювання ефективного використання відновлюваних природних ресурсів [5, с. 106].

Тобто можна визначити, наскільки важливою є державна екологічна політика, яка на всіх рівнях покликана забезпечити охорону навколишнього природного середовища, в тому числі і під час використання природних ресурсів у сфері господарювання.

На думку П.С. Гнатів, екологічна політика – це сукупність заходів держави, спрямованих на збереження безпечного навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу забруднення, досягнення гармонії у взаємодії суспільства і природи, охорону та раціональне використання природних ресурсів [6, с. 16].

Але в цьому аспекті важливим виступає свобода господарської діяльності та мінімальне втручання держави в саму діяльність суб'єктів господарювання. Тобто під видом певного контролю держава може втрутитись у діяльність суб'єкта господарювання, котрий використовує природні ресурси і тим самим порушує принципи нормальної господарської діяльності. Враховуючи, що Україна є правовою державою з високим рівнем розвитку громадянського суспільства, необхідно говорити про мінімізацію таких ситуацій.

Характеризуючи використання природних ресурсів у сфері господарювання, слід зазначити, що відповідно до Конституції України її земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Тобто на державу та органи місцевого самоврядування, які від імені українського народу здійснюють права власника, покликано здійснювати управління в галузі використання природних ресурсів суб'єктами господарювання в частині передачі їм природних ресурсів у власність та надання їх у користування.

Серед природних ресурсів, які використовуються у сфері господарювання, найважливіше місце займає земля, що підкреслюється законодавством у статті 148 ГК, де

стосовно землі зазначено, що вона є основним національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається й реалізується громадянами, юридичними особами та державою відповідно до Земельного кодексу України та інших законів [1].

Правовий режим використання окремих видів природних ресурсів (землі, вод, лісів, надр, атмосферного повітря, тваринного світу) встановлюється законами. Аналіз цієї норми підтверджує той факт, що Україна є аграрною державою. Частіше всього суб'єктами, які використовують природні ресурси у сфері господарювання, є фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та інші суб'єкти господарювання агропромислового комплексу.

Природні ресурси можуть надаватися суб'єктам господарювання для використання або придбатися ними у власність лише у випадках та порядку, передбачених законом.

Стосовно передачі у власність слід зазначити, що суб'єктам господарювання може передаватися у власність земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення фермерського господарства, а також сільськогосподарським підприємствам для господарської діяльності.

Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню [1].

Щодо користування природними ресурсами у сфері господарювання, то суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності надаються в користування на підставі спеціальних дозволів (рішень) уповноважених державою органів земля та інші природні ресурси (в тому числі за плату або на інших умовах). Порядок надання в користування природних ресурсів громадянам і юридичним особам для здійснення господарської діяльності встановлюється земельним, водним, лісовим та іншими спеціальними законодавствами [1].

Сучасний стан земельної реформи дозволяє говорити, що у випадку розвитку права приватної власності на земельні ресурси важливим є не порушення принципів гарантій права власності і невтручання органів держави і місцевого самоврядування у права особи самостійно вирішувати долю належного їй майна. Це також стосується інших природних ресурсів.

Тобто під час передачі у власність або надання у користування природних ресурсів суб'єкту господарювання, керуючись принципом свободи підприємницької діяльності, можуть здійснювати її, завдаючи шкоди навколишньому природному середовищу, і тому, як зазначалося вище, законодавство надає низку прав та покладає певні обов'язки на суб'єктів господарювання, що використовують природні ресурси в своїй діяльності.

Так, відповідно до статті 152 ГК суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, має право:

- експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів;
- використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці;
- одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної із використанням природних ресурсів;
- одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони

природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів;

– вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної із використанням природних ресурсів [1].

Під час реалізації таких прав суб'єкт господарювання повинен виходити з того, яким чином його господарська діяльність із використання природних ресурсів впливає на навколишнє природне середовище. Тобто, маючи на меті отримання прибутку, можливе нераціональне використання природних ресурсів. Це чітко видно щодо видобутку бурштину в Україні різними суб'єктами господарювання та до яких наслідків призводить нераціональне використання і неналежний контроль за використанням природних ресурсів.

Виходячи з того, що держава надає певні права суб'єктам господарювання, вона сподівається на сумлінне дотримання норм чинного законодавства щодо законності здійснення господарської діяльності, в тому числі пов'язаної із використанням природних ресурсів. Так, стаття 152 ГК визначає, що суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний:

- використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного під час їх надання (придбання) для використання у господарській діяльності;
- ефективно й економно використовувати природні ресурси на основі застосування новітніх технологій у виробничій діяльності;
- здійснювати заходи щодо своєчасного відтворення і запобігання псуванню, забрудненню, засміченню та виснаженню природних ресурсів, не допускати зниження їх якості під час господарювання;
- своєчасно вносити відповідну плату за використання природних ресурсів;
- здійснювати господарську діяльність без порушення прав інших власників та користувачів природних ресурсів;
- відшкодовувати збитки, завдані ним власником або первинним користувачем природних ресурсів.

З аналізу цієї норми стає зрозумілим, що законодавець цілком і повністю покладається на належне виконання суб'єктами господарювання, які використовують у свої діяльності природні ресурси, обов'язків відповідно до чинного законодавства.

На нашу думку, це дійсно має важливе правове й соціальне значення. Це можна пояснити прикладами того, коли певні суб'єкти господарювання нераціонально використовували ліс як природний ресурс, що призвело до зсуву ґрунту та повеней у деяких регіонах. Окрім того, це може призводити до забруднення води, розвитку різних епідемій, епізоотій та епіфітотій, що створює небезпеку для людства та завдає шкоди навколишньому природному середовищу

Висновки. Таким чином, аналізуючи погляди науковців і законодавчі акти, можна визначити, що господарська діяльність, пов'язана з використанням природних ресурсів – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, котрі мають цінну визначеність із використанням при цьому об'єктів і систем живої та неживої природи, компонентів природного середовища, що оточують людину.

Природні ресурси – це компоненти природи, які використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва і предмети споживання.

Основними природними ресурсами, які використовуються у сфері господарювання, є земля, водні об'єкти, надра, лісовий фонд, атмосферне повітря, тваринний і рослинний світ.

Суб'єкти господарювання використовують у господарській діяльності природні ресурси в порядку спеціального або загального природокористування відповідно до ГК та інших законів.

Природні ресурси можуть належати суб'єктам господарювання за правом власності або за правом користування.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. №1264-XII зі змінами від 23.05.2017 р. № 2059-VIII *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. С. 546.
3. Троцька М.В. Природні ресурси як об'єкти загальнодержавного та місцевого значення. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1 (6). С. 51-59.
4. Дзядикевич Ю.В. Управління процесами ефективного використання природних ресурсів. *Науково-виробничий журнал*. 2014. № 2. С. 99-104.
5. Гіжевський В. К. Використання природних ресурсів у сфері господарювання. *Правничий вісник Університету "КРОК"*. 2017. Вип. 28. С. 103-108.
6. Гнатів П.С., Хірівський П.Р., Пилипенко Ю.В. Природно-ресурсний потенціал України: програма навчальної дисципліни / за ред. П.С. Гнатів. Київ: Аграрна освіта, 2012. 19 с.

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.07>

ЗАОЧНИЙ РОЗГЛЯД СПРАВИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Тимошенко Ольга Анатоліївна,
orcid.org/0000-0003-0006-1949
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права, завідувач
юридичного відділу
(ПВНЗ «Європейський університет»,
м. Київ, Україна)

Наукова робота присвячена вивченню цивільно-процесуальних аспектів заочного розгляду цивільної справи, які розкрито крізь призму особливого механізму забезпечення ефективного правосуддя в Україні. В якості мети наукової роботи автор визначив: аналіз особливостей вітчизняної юридичної регламентації та практики проведення заочного розгляду справи як механізму забезпечення ефективного правосуддя в цивільному судочинстві; визначення проблематики заочного цивільного провадження в Україні.

Відзначено, що актуальність теми цього наукового дослідження зумовлена, по-перше, існуючою необхідністю посилення доступності суб'єктів права до ефективного та максимально швидкого (без необґрунтованих затримок) правосуддя в Україні; по-друге, досить значним обсягом скарг на Україну, що надходять до Європейського суду з прав людини щодо порушення права на справедливий суд у розумні строки; по-третє, непоодинокими випадками зловживання учасниками цивільних справ своїми процесуальними правами з метою затягування їх розгляду.

Автором визначено стан наукового дослідження цієї теми на підставі аналізу праць вітчизняних вчених – фахівців у сфері цивільного процесу. Також автором була показана історична ретроспектива становлення інституту заочного цивільного провадження та визначено історико-правові аспекти його правового забезпечення в іноземних юрисдикціях. Автором було надане власне визначення поняття «заочний розгляд цивільної справи» та прокоментовано кожен з умов його здійснення. Не було залишено без уваги й проблематику юридичної регламентації та практичного застосування інституту заочного розгляду справи в цивільному судочинстві в Україні. Шляхом аналізу національної судової практики окреслені основні проблемні моменти функціонування заочного розгляду в цивільному судочинстві, а саме: неконкретизований зміст окремих умов заочного розгляду цивільної справи; неможливість вручення відповідачу тексту заочного рішення; низький рівень правової культури учасників цивільного спору; випадки примусового виконання заочних рішень, які фактично не набрали своєї законної сили та інші. Були запропоновані шляхи вирішення окреслених проблем переважно через внесення змін до цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільне судочинство, заочний розгляд справи, заочне рішення, правосуддя, право на справедливий суд, цивільна справа.

**CORRESPONDENCE CONSIDERATION OF THE CASE AS A MECHANISM
TO ENSURE EFFECTIVE JUSTICE IN CIVIL JUDICIARY**

Tymoshenko Olha Anatoliivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Law, Head of the Legal Department
(Private Higher Education Establishment
“European University”, Kyiv, Ukraine)

The scientific work is devoted to the civil procedural institution such as a civil case in absentia, that was researched as a legal gear of effective justice in Ukraine. The goal of the scientific work is the analysis of national law regulation and practice of consideration of a case in absentia as the legal gear of effective justice in civil procedure; finding out problems of case in absentia in Ukraine. The actuality of scientific research's topic due to: 1) urgent need of provision of access to effective and maximum fast (without unreasonable delays) justice in Ukraine 2) large amount of EUHR complaints against Ukraine because of violation right to a fair trial within a reasonable time 3) frequent cases of abuse of procedural rights by parties in the civil cases in order to delay their consideration. Paid attention to the level of scientific research of this topic.

Also author showed historical retrospective of institution of a case in absentia and his legal regulation in foreign jurisdictions. Author gave own definition of a case in absentia and commented every condition of its consideration. Problems of legal regulation and practical use of institution of a case in absentia in civil jurisdiction. Through analysis of national arbitration practice we described main problems (unspecified content of certain condition of a case in absentia, impossibility to serve to defendant the text of default judgment, low level of legal culture of parties in a civil dispute, enforcement of default judgments, that indeed haven't been legitimized yet.). The selected problematic aspects of the case in absentia, on the one hand, pose a threat of violation of the legitimate interests of the parties to the civil case, and on the other hand – become the basis for a large number of applications for review of decisions already rendered in absentia. Author proposed ways to solve described problems mostly by making changes to the civil procedural legislation. Summing up the results of the study, we can emphasize the prospect of widespread use of the institution of extrajudicial proceedings, which will positively affect the provision of effective justice in civil proceedings, reduce the number of abuses of procedural rights by participants and at the same time increase the right to fair trial reasonable time.

Key words: civil procedure, correspondence consideration of the case, default judgment, justice, right to a fair trial, civil case.

Вступ. Незважаючи на те, що вже не перший рік в Україні триває судова реформа, національні суди донині залишаються завантаженими та не здатними завжди забезпечити відправлення правосуддя на ефективному рівні. Відповідно до статистичних даних, на офіційному веб-порталі судової влади України на кінець I кварталу 2021 року всього залишилось 332 398 нерозглянутих цивільних справ і матеріалів, що становить 58,2% від загальної кількості всіх цивільних справ, які перебували в провадженні місцевих загальних судів [1]. У зв'язку з нагромадженням великої кількості нерозглянутих справ, які перебувають в українських судах роками, виникають підстави для скарг наших громадян в Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо порушення Україною їхнього права на справедливий судовий розгляд цивільної справи в розумний строк, яке гарантовано п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав

людини й основоположних свобод [2]. Водночас причини неефективного й «затягнутого» судового процесу не варто зводити виключно до завантаженості судової системи, відсутності достатньої кількості суддів чи неналежного виконання Україною свого обов'язку забезпечити достатні матеріальні та правові умови відправлення правосуддя. Великою перепоною для забезпечення доступу кожної людини до правосуддя та реалізації конвенційного права на справедливий суд є зловживання процесуальними правами самими учасниками цивільної справи з метою затягування її розгляду. Загострення окреслених вище проблем у національному цивільному судочинстві актуалізує дослідження інституту заочного розгляду справи, який виступає, на нашу думку, так званою «панацеєю» від зловживання процесуальними правами, покликаний прискорити здійснення цивільного провадження та розвантажити тим самим судову систему, дисциплінувати відповідача.

Слід відзначити, що різноманітні цивільно-процесуальні аспекти заочного розгляду справ як інституту цивільного процесуального права стали темою наукових досліджень широкого кола науковців-процесуалістів, зокрема таких, як Д. Д. Луспенник, Я. П. Зейкан, Г. Вербловський, О. Штефан, М. І. Балюк, С. В. Щербак, С. Я. Фурса, А. О. Замченко, В. Л. Ісаченко, О. М. Великорода, В. В. Комаров та інші. Проте слід відзначити, що існуючі недоліки функціонування вказаного інституту в Україні, поширена практика порушення принципу розумності строків розгляду судових справ зумовлюють доцільність ґрунтовного його наукового переосмислення, посилення практичного складника такого дослідження, що становило б основу для подальшого вдосконалення функціонування механізму заочного розгляду справи в цивільному судочинстві.

Враховуючи вищезазначене, актуальність теми цього наукового дослідження зумовлена, по-перше, нагальною потребою посилення правового й організаційного забезпечення суб'єктам права в Україні доступу до ефективного, максимально швидкого (без необґрунтованих затримок) правосуддя; по-друге, невинуватою великою кількістю скарг на Україну до ЄСПЛ щодо порушення права на справедливий суд у розумні строки; по-третє, поширеною практикою зловживання учасниками цивільних справ своїми процесуальними правами з метою затягування їхнього розгляду.

Мета статті. Метою нашої наукової статті є критичний аналіз правового забезпечення в Україні заочного розгляду справи як механізму гарантування ефективного правосуддя в цивільному судочинстві; характеристика практики здійснення заочного розгляду справи; визначення існуючих недоліків заочного цивільного провадження в Україні.

Основна частина. Інститут заочного цивільного провадження не можна вважати новелою Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), незважаючи на те, що в попередньому ЦПК УРСР від 1963 року неявка сторони без поважної причини була підставою лише для накладання на неї штрафу (заочний розгляд цивільної справи не допускався з метою захисту законних інтересів та прав відповідача) [3]. Такий особливий порядок вирішення судом цивільних спорів відзначається тривалістю свого становлення та розвитку. Модель заочного рішення, наближена до свого сучасного формату, була вперше запроваджена Статутом цивільного судочинства Російської Імперії від 1864 р. Маючи на меті усунення причин, що сприяли затягуванню процесу, суд застосовував заочне вирішення справи за відсутності відповідача. Цікаво, що заочне рішення того часу втрачало чинність одразу ж після направлення відповідачем скарги. У цілому підвалини цього інституту були закладені ще в римському праві, де у випадку неявки відповідача справа розглядалася заочно, проте якщо позивач не з'явився на розгляд справи, провадження припинялося

[4, с. 287]. Варто також відзначити і більш глибокі коріння інституту заочного розгляду справи. Так, положеннями «Руської правди» (XI–XII ст.) та «Псковської грамоти» (XIV–XV ст.) хоча ще не закріплювалося формування самостійного інституту заочного судового провадження, проте вже запроваджувались окремі правові елементи, що нагадують особливості сучасного провадження в порядку заочного розгляду справ. Згідно з цими положеннями за відсутності відповідача позивач міг вимагати видати безсудну грамоту, яка була підставою для негайного погашення боргу [5, с. 634].

Ефективність здійснення заочного цивільного провадження підтверджується його правовим забезпеченням і широким застосуванням в іноземних державах. Зокрема, положення ст. 149-165 ЦПК Франції становлять інститут заочного цивільного провадження, яке здійснюється судом на прохання позивача за умови, що відповідач до дня судового засідання не призначив судового повіреного, а вимога позивача розпочати заочне вирішення цивільного спору є справедливою та обґрунтованою [6]. За усталеною практикою іноземних держав заочний розгляд цивільної справи здійснюється в разі неявки в судове засідання саме відповідача, проте існує невелика кількість країн (Німеччина, Ізраїль, Литва та інші), які передбачили в національному законодавстві заочне цивільне провадження в разі відсутності сторони не лише відповідача, але й позивача. В англо-американському цивільному судочинстві визначальне значення має юридична фікція, яка полягає в тому, що, якщо відповідач не з'явиться до суду або буде ухилятися від участі в справі, то він вважається таким, що визнав позов. Така презумпція робить зайвим звичайний судовий розгляд, звільняє позивача від подання необхідних доказів у справі, й позов задовольняється без його перевірки по суті [7].

У законодавстві України відсутнє законодавче визначення терміну «заочне судове провадження» в цілому або терміну «заочний розгляд цивільної справи» зокрема, хоча цей інститут отримав свою юридичну регламентацію на рівні окремої Глави 11 ЦПК України. Ґрунтуючись на положенні ст. 280 ЦПК України, під заочним розглядом справи можна розуміти здійснений за згодою позивача особливий спрощений порядок розгляду та вирішення цивільної справи за відсутності належним чином повідомленого про дату, час і місце судового засідання відповідача, який не подав відзив та причини неявки якого є неповажними або не були ним повідомлені [8].

Необхідно наголосити на тому, що у випадку заочного розгляду справи відсутній не лише сам відповідач фактично, але й відсутня його позиція щодо сутності спору. В цьому контексті необхідно чітко розмежовувати інститут заочного розгляду справи із цивільним провадженням, що здійснюється за заявою сторони спору про розгляд справи без її участі. В іншому випадку в кінці відповідної заяви завжди наявна позиція відповідача щодо позовних вимог (наприклад, «...*Позовні вимоги визнаю в повному обсязі та не заперечую проти їхнього задоволення...*»), тоді як заочний розгляд справи передбачає відсутність такої позиції. Окрім того, якщо інститут заочного розгляду справи застосовується у разі неявки виключно відповідача без поважних причин, то заява про розгляд справи без участі сторони спору може бути надіслана в тому числі позивачем та його представником.

Продовжуючи аналіз умови заочного розгляду справи щодо відсутності відповідача, ми маємо звернути увагу на те, що суд не має підстав для здійснення такої процедури вирішення цивільної справи з декількома відповідачами у випадку фактичної наявності в залі судових засідань хоча б одного з них. Це імперативне правило закріплене на рівні ч. 2 ст. 280 ЦПК України. Крім того, відсутні підстави для заочного розгляду цивільної справи і в тому випадку, якщо на судовому засіданні відсутній сам відповідач, проте наявний його представник із належно оформленими повноваженнями. Тобто якщо присутній законний представник або адвокат відповідача,

неможливо судом винести заочне рішення. На підставі довіреності чи ордеру (адвоката) обов'язок щодо фактичної присутності в залі судового засідання може бути покладений саме на представника, який, у свою чергу, стає «рятівним кругом» для відповідача, якщо останній через власне небажання чи з інших причин не матиме змоги прибути на судові засідання, але водночас не бажає стати «заручником» заочного цивільного провадження. Незважаючи на фідучіарний характер відносин представництва, відповідач «не застрахований» від недобросовісності свого представника, який може забути про судові засідання чи з інших причин не з'явиться на нього, при цьому не повідомивши про це відповідача належним чином. Саме в таких подібних ситуаціях і проявляється одна з проблематичних сторін заочного рішення в цивільному провадженні, яке надалі може бути успішно оскаржене відповідачем. Підтвердженням цього слугує ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 19.08.14 р. за справою № 333/9775/13-ц2, якою скасоване заочне рішення, зазначено: «ОСОБА_3 зазначає, що нею була надана довіреність на представництво її інтересів ОСОБИ_6, який є фахівцем у галузі права. За домовленістю між ними саме він повинен бути присутнім замість неї на судових засіданнях. Про те, що він не з'являвся на судові засідання, вона дізналася лише із заочного рішення за цією цивільною справою» [9].

Щодо «неявки на судові засідання відповідача» з погляду на стадії судового розгляду, суди по-різному визначають цю умову заочного цивільного провадження, але умовно можна виділити два основні підходи. Перша група судів (з якою ми погоджуємось) вважає, що заочне рішення можна ухвалити тільки тоді, коли відповідач не з'являється до суду зі стадії підготовки справи до слухання і до ухвалення судового рішення. Інша група судів переконана, що заочне рішення може бути ухвалене, навіть коли відповідач не з'явився на судові засідання після оголошеної перерви в судовому засіданні, а також його неявки на стадії проведення судових дебатів. На нашу думку, є недоречним застосування інституту заочного розгляду цивільної справи у випадку неявки відповідача після оголошеної перерви чи зупинення цивільного провадження і поновлення його слухання. В цьому випадку заочне рішення не може бути винесене судом принаймні тому, що відповідач вже почав брати участь у судовому процесі на попередніх стадіях цивільного провадження, отже, він отримав реальну можливість висловити свою позицію стосовно позовних вимог, надати свої докази та іншим чином реалізувати свої процесуальні права.

Важливою умовою заочного рішення є належне повідомлення відповідача про час та місце судового засідання, на яке він у подальшому не з'явився. Оскільки поняття «належне повідомлення» є доволі абстрактним і «розмитим», воно потребує своєї конкретизації. Окрім того, статистика перегляду заочних рішень свідчить про достатню кількість випадків ухвалення заочних рішень у справах, де відповідач не був повідомлений належним чином про судові засідання. Наприклад, цивільна справа № 369/9707/19 [10].

Повідомлення відповідача про час і місце судового розгляду повинно проводитися відповідно до вимог статей Глави 7 ЦПК. При цьому в матеріалах справи повинні бути належні докази такого повідомлення. Якщо відповідні докази відсутні, то відповідач не може вважатися повідомленим належним чином, і підстав для заочного розгляду не існує.

Вже неодноразово було наголошено як в науці, так і в судовій практиці про те, що інститут заочного розгляду цивільної справи нерозривно пов'язаний із реалізацією положень Рекомендації R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, націлених на вдосконалення судової системи [11]. Зокрема, в цьому акті так званого «м'якого права» зазначено, що судочинство

необхідно спростити та зробити більш гнучким і оперативним, одночасно зберігаючи гарантії, що надаються учасникам процесу традиційними процесуальними нормами, й високий якісний рівень правосуддя, затребуваний у демократичному суспільстві (преамбула). Безсумнівно, виконати це завдання можливо за умови забезпечення доступу осіб до більш спрощених, швидких й ефективних форм судочинства, які одночасно зведуть до мінімуму можливість учасників провадження зловживати своїми процесуальними правами, тим самим спричиняючи безпідставні затримки в розгляді цивільної справи. Саме заочний розгляд справи й є інструментом спрощення та одночасно вдосконалення цивільного судочинства як в Україні, так і за кордоном.

Висновки. Через низький рівень правової культури та відсутність юридичних знань на практиці можна зустріти чисельні випадки, коли відповідач, за цивільною справою якого було прийнято заочне рішення не на його користь, стверджує, що його право на справедливий суд і доступ до правосуддя було прямо порушено, оскільки судові засідання відбулися без його безпосередньої участі. Це, безумовно, залишає негативний відбиток на авторитеті судової влади України в очах суспільства. Водночас такі обурені громадяни не до кінця усвідомлюють важливість виконання ними своїх процесуальних обов'язків та необхідність розгляду їхньої цивільної справи в розумні строки. Більше того, відповідачі залишають поза увагою право позивача на захист його цивільних прав чи законних інтересів без необґрунтованих зволікань. Тому заочний розгляд справи як цивільно-процесуальний інститут опиняється всередині антагонізму інтересів сторін цивільної справи.

Виникають ситуації, коли учасник цивільної справи, вирішеної за правилами заочного розгляду (як правило, відповідач), вбачає відмінності між заочним і звичайним рішенням там, де їх абсолютно немає. Зокрема, особа може вважати заочне рішення таким, що порушує її процесуальні права, або вважає заочний розгляд справи таким, що не відповідає міжнародним стандартам та порушує процесуальні норми. Звісно, такі висновки є упередженими, необґрунтованими та такими, що не мають свого підтвердження в національному законодавстві. Безсумнівно, різниця між заочним розглядом цивільної справи та звичайним позовним провадженням існує, але стосується вона відмінностей оскарження заочного та звичайного рішення. По-перше, існує можливість у спрощеному порядку переглядати заочне рішення в тому самому суді, що ухвалив таке рішення за заявою відповідача. Це є більш швидким та менш затратним процесом порівняно з оскарженням звичайного рішення в апеляційному порядку, тому можна зробити висновок, що заочний розгляд справи, з одного боку, захищає законний інтерес позивача на розгляд та задоволення його вимог у розумні строки, а з іншого боку, забезпечує для відповідача оптимальні умови для оскарження заочного рішення. Так, згідно зі статтею 284 ЦПК України, воно може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Однак у зазначеній статті не вказано, що робити суду, якщо такий строк пропущено за будь-яких причин. Вважаємо, що таку законодавчу прогалину можливо подолати шляхом доповнення коментованої статті положенням, яке дало би змогу поновити такий строк, якщо причини пропуску такого строку будуть визначені судом як поважні. На цьому гарантії захисту законних інтересів і прав відповідача не закінчуються, оскільки ч. 4 ст. 287 ЦПК України передбачає, що в разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення, заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому цим Кодексом. У цьому випадку строк на апеляційне оскарження рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви щодо перегляду заочного рішення без задоволення. На нашу думку, цивільні процесуальні норми, що регламентують заочний розгляд справи, мають стимулюючий характер,

оскільки їхньою метою є заохочення відповідача до виконання його процесуального обов'язку – з'явитись на судові засідання або принаймні повідомити суд про наявність поважних причин його неявки чи здійснити відзив. Таке заохочення забезпечуються тим, що відповідач усвідомлює більшу вірогідність своєї «поразки» в цивільній справі, яка розглядається заочно, а не в формі звичайного позовного провадження, в якому відсутня правова позиція відповідача. Для того, щоб не понести негативних наслідків в результаті задоволення позовних вимог, відповідач(і) має(ють) стимул фактично (або через свого представника) бути присутнім(и) під час розгляду справи, активно залучатись до судового процесу, надаючи свої докази, аргументи, доводи тощо. Достатньо проблематичним залишається питання набрання заочним рішенням законної сили та його виконання, яке не має єдиної практики через «білі плями» в ЦПК України. Може йти мова про порушення права позивача на судовий захист, оскільки законодавством не визначено, як діяти суду, якщо копію заочного рішення неможливо вручити відповідачу з тих чи інших причин.

Окрім того, окремі невирішені проблеми заочного розгляду цивільної справи призводять до порушення законних інтересів та прав не лише позивача, але й відповідача. Прикладом цього є визнання заочного рішення таким, що набрало законної сили, через десять днів із дня його проголошення. Такі заочні рішення звертаються до примусового виконання фактично до набуття ними законної сили, що впливає на суттєве порушення прав та законних інтересів відповідача, адже в такому випадку питання зупинення або закриття виконавчого провадження судом, який видав виконавчий лист, не врегульоване належним чином ЦПК України. Також загострюється проблема хибної практики зупинення стягнення за виконавчим документом, що за своєю сутністю є заходом забезпечення позову, аналогією закону, відповідно до якої до заяви про перегляд заочного рішення застосовуються загальні норми ЦПК України. Отже, підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можемо наголосити на перспективі широкого застосування інституту заочного розгляду справи, що позитивно вплине на забезпечення ефективного правосуддя в цивільному судочинстві, знизить кількість зловживань процесуальними правами з боку учасників провадження та одночасно підвищить стан реалізованості права кожного на справедливе судові вирішення цивільної справи в розумні строки.

Список використаних джерел:

1. Матеріали звітної документації за I квартал 2021 року апеляційних адміністративних, господарських судів, апеляційних судів, місцевих господарських судів, місцевих загальних судів, окружних адміністративних судів. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/I_kvartal_21.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР від 18.07.63 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text>
4. Ярошенко І. С. Актуальні питання римського цивільного процесу. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11-12. С. 278-290. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/14715306.pdf>
5. Ясинок М.М., Курило М.П., Кіріяк О.В., Кармаза О.О., Запара С.І. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : Підручник; За заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка. Київ : Алерта, 2016. 890 с.

6. Code de procedure civile. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070716/>.
7. Михеєнко М.М. та ін. Порівняльне судове право: підручник. Київ : Либідь, 1993. 452 с.
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., редакція від 01.04.2016 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 19.08.14 р. по справі № 333/9775/13-ц2. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41589580>.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області від 30.05.2019 р. по справі № 369/1797/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/41567382>
11. Рекомендації R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28.02.1984р. *Сборник международно-правовых документов. «Права человека»*. Минск : Белфранс, 1999. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text.

УДК 347.63

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.08>

ПРИНЦИП ПРІОРИТЕТУ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СІМЕЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ

Черняк Олена Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного та
європейського права

(Хмельницький університет управління
та права імені Леоніда Юзькова,
м. Хмельницький, Україна)

Стаття присвячена питанням реалізації принципу пріоритету сімейного виховання дитини та його впливу на сімейні правовідносини. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини нормативно закріплено у ст. 5 СК України (державна охорона сім'ї), де йдеться, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Водночас законодавство оминає питання детального регулювання конкретних гарантій з боку держави щодо забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини. Пріоритет – це явна та беззастережна перевага в здійсненні виховного впливу на дитину з боку батьків (як біологічних, так і соціальних). Завдяки такому пріоритетові батьки наділені виключними перевагами у здійсненні виховної взаємодії, виборі форм та методів (стилю) виховання. Водночас вони й наділені винятковими обов'язками щодо дітей. Мова йде про втілення фактичної влади батьків щодо дітей у її усучасненому вигляді. Принцип пріоритету сімейного виховання, закріплений СК України, надає кожній дитині право жити й виховуватися в сім'ї, в соціальному середовищі, яке в ідеалі найбільшим чином підходить для становлення та розвитку її особистості. Наголошено, що принцип пріоритету сімейного виховання дитини виступає як окрема фундаментальна засада сімейного права, яка впливає на особисті немайнові та майнові (у тому числі й аліментні) права та обов'язки подружжя, а також батьків та дітей. Цей принцип тісно пов'язаний із статусом матері та батька, він продовжує діяти навіть після припинення шлюбу між батьками дитини. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини полягає у систематичному поєднанні догляду та виховного впливу на дитину. Догляд батьків за дитиною втілюється не тільки в задоволенні її життєво-побутових потреб (харчування, забезпечення одягом, взуттям, навчальним приладдям), але й у проявах уваги до дитини; наданні допомоги у вирішенні різноманітних питань, що її цікавлять; запобіганні можливих конфліктів у спілкуванні з іншими дітьми.

Ключові слова: виховання, дитина, договір, батьки дитини, вихователь, виховна взаємодія.

**THE PRINCIPLE OF PRIORITY OF FAMILY UPBRINGING OF THE CHILD
AND ITS IMPACT ON THE FAMILY LEGAL RELATIONS**

Chernyak Olena Yuriyivna,
Candidate of Law Sciences, Associate
Professor,
Head of the Department of the
International and European Law
(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University
of Management and Law,
Khmelnysky, Ukraine)

The paper is devoted to issues of implementation of the principle of priority of family upbringing of the child and its impact on the family legal relations. The principle of priority of family upbringing of the child is provided by the Art. 5 (protection of a family by the state) of the Family Code of Ukraine. There is mentioned, that the state provides priority of family upbringing of the child. At the same time, legislation doesn't pay it attention to issues of detailed regulation of specific guaranties provided by the state for priority of family upbringing of the child. The priority is an obvious and absolute advantage in the process of upbringing influence to the child by parents (both biological and social). Due to this priority, parents have exclusive advantages for upbringing interaction, choice of forms and manners (style) of upbringing. At the same time, parents are endowed with exclusive responsibilities for children. Thus, we talk about implementation of modern actual power of parents for children. The principle of priority of family upbringing, provided by Family Code of Ukraine, gives each children the right to live and to be educated in a family, and in the most appropriate for formation and development of his / her personality social environment. There is emphasized, the principle of priority of family upbringing is a specific fundamental principle of Family Law which influences to personal non-property and property (including alimony) rights and responsibilities of spouses, as well as parents and children. This principle is closely related with status of mother and father, and continues to be active even after the termination of marriage between parents of the child. The principle of priority of family upbringing of the child forecasts systematic combining of care and educational influence on the child. Care for the child by parents includes providing of his / her daily routine demands (foods, clothes, shoes, educational equipment etc.) as well as manifestations of attention to the child, providing assistance in resolving various issues of interest to him, possible conflicts in communication with other children.

Key words: upbringing, child, agreement, parents of the child, educator, educative interaction.

Постановка проблеми. Принцип пріоритету сімейного виховання, закріплений СК України, надає кожній дитині право жити й виховуватися в сім'ї, в соціальному середовищі, яке в ідеалі найбільшим чином підходить для становлення та розвитку її особистості. Сучасна держава ставить цей принцип на чільне місце під час формування курсу своєї соціальної і правової політики.

Сім'я покликана виконувати функції народження дітей, їх утримання та виховання з метою інтеграції дитини в суспільство, її адекватної соціалізації. Законодавець виходить із принципу пріоритетного захисту прав та інтересів неповнолітніх та малолітніх, передбачаючи особливі заходи охорони та захисту прав та інтересів дітей, в тому числі за відсутності між батьками згоди у вирішенні питань, пов'язаних

із вихованням, утриманням та здобуттям освіти дітьми. Виховання дитини – це місія великої політичної ваги. Україні, як і будь-якій іншій державі, потрібні не космополіти, а патріоти українського народу, патріоти своєї Батьківщини, але виховати патріота можуть лише патріоти [1, с. 297]. Забезпечення права на належне батьківське виховання пов'язане із забезпеченням права дитини не тільки на належне виховання батьками, але й відповідний досвід до соціуму та до належного людського оточення.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини нормативно закріплено в ст. 5 СК України (державна охорона сім'ї), де йдеться про те, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини. Водночас законодавство оминає питання детального регулювання конкретних гарантій з боку держави щодо забезпечення пріоритету сімейного виховання дитини, крім певних юридичних засад, виявленню яких присвячено положення нашого дослідження.

Зрозуміло, що важливе значення у формуванні дитини мають і суспільні фактори впливу на її виховання. Водночас у більшості життєвих ситуацій суспільні форми виховання не можуть замінити дитині сім'ю, і це давно підтверджено практикою. «Зараз уже ніхто не сперечається, яка форма виховання дитини – сімейна чи суспільна – має першість», – зазначає професор З. В. Ромовська [1, с.26].

Зазначена в ст. 5 СК України норма деталізується через положення ст. 151 СК України «Права батьків щодо виховання дитини», відповідно до якої саме батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам (ч. 2 ст. 151 СК України). Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства (ч. 3 ст. 151 СК України) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз проблем визначення реалізації пріоритету сімейного виховання дитини в сімейному праві України продовжує перебувати в центрі уваги наукової спільноти, однак значна частина прикладних аспектів дотепер залишається остаточно не вирішеною, а окремі з них є предметом дискусій. Увагу привертають роботи таких науковців, як Бориславська М.В. [3], Глиняна К. М. [4], Маковецька В.В. [5], Пунда О.О. [6], Радченко Н.В. [7], Ромовська З.В. [1], Савченко Л.А. [8] та інших. Водночас сучасна юридична наука недостатньо уваги приділяє проблемі реалізації принципу пріоритету сімейного виховання дитини в сімейному праві України.

Метою статті є дослідження питання впливу принципу пріоритету сімейного виховання дитини на сімейні правовідносини задля пошуку можливих шляхів вирішення окремих проблемних питань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично виховання розглядалося як управління процесом формування особистості або окремих її якостей відповідно до потреб суспільства, яке перебуває на певному етапі розвитку своїх продуктивних сил. З ідеологічних підходів виховання можна визначити, як цілеспрямований процес формування гуманістичних якостей особистості, заснований на взаємодії вихователя й вихованця. Зрозуміло, що під вихованням необхідно розуміти передачу від вихователя до вихованця винятково суспільно-корисних імперативів поведінки.

У законодавстві зміст права на виховання також не розкривається, оскільки чітко окреслити його межі неможливо; це зумовлено тісним переплетінням правомочностей, що в нього включаються, з іншими батьківськими правами (наприклад, з правом на спільне проживання або спілкування з батьками). Дитина має право проживати разом із батьками та виховуватися ними. Водночас норми Сімейного кодексу України щодо сімейного виховання (ст.151 СК України) узгоджуються з положеннями

Цивільного кодексу України про місце проживання дитини, яким визнається місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає (ч. 3, 4 ст. 29 ЦК України).

Під вихованням з позицій педагогічної науки загалом розуміється вплив суспільства на особистість, що розвивається. В широкому розумінні – це соціалізація, тобто процес формування інтелекту, фізичних і духовних сил людини. Виховання є цілеспрямованою діяльністю, покликаною сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів. Виховання здійснюється через культуру, освіту й навчання під час різного виду діяльності та під впливом спадковості й середовища [9, с.85]. Педагогічна наука, звернення до якої є єдиним можливим засобом встановлення критеріїв відповідності методів та форм виховання вимогам належного виховання, визначає зміст і дає характеристику лише методам виховання. Методи виховання – це сукупність найзагальніших способів вирішення виховних завдань і здійснення виховних взаємовпливів. Єдиної класифікації і чіткої систематизації методів виховання не існує. У педагогічній практиці склалися такі методи виховання, як переконання, привчання, заохочення, виховання на особистому прикладі [10, с.314]. Щодо форм виховання, то педагогічна наука розглядає сімейне виховання як одну з таких форм, поряд зі шкільним або суспільним. Проте під формою виховання можна запропонувати розглядати стиль стосунків між батьками та дітьми: авторитарний, ліберальний, демократичний [11, с. 71].

Виховання – це процес, який передбачає не тільки вчинення певних дій батьками, але й певну реакцію з боку дітей. Таким чином, праву батьків на виховання дітей протистоїть обов'язок дітей зазнати виховний вплив. Батьки мають право застосовувати певні заходи примусу до своїх дітей задля того, щоб домогтися від них бажаної поведінки. Зрозуміло, що такий примус має відповідати вимогам законодавства щодо заборони застосування фізичних покарань або поводження, яке би принижувало гідність дитини.

Фундаментальне значення для вирішення актуальних проблем сучасного дитинства має традиційна модель виховання (у тому числі із звичаєвими та релігійними елементами), що повернулася суспільству завдяки здобуттю державою незалежності. Ця тенденція полягає у зміцненні в свідомості представників різних соціальних груп українського суспільства розуміння виховання як процесу передачі національної культури від покоління до покоління, створення умов для вільного, гармонійного духовного та фізичного розвитку природних обдарувань кожної дитини, для морального та громадянського становлення його особистості, підготовки до життєвого вибору на користь добра, прогресу, сім'ї, здоров'я, освіти, продуктивної праці, екологічного благополуччя, свободи, патріотизму, світу.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини полягає в систематичному поєднанні догляду та виховного впливу на дитину. Догляд батьків за дитиною втілюється не тільки в задоволенні її життєво-побутових потреб (харчування, забезпечення одягом, взуттям, навчальним приладдям), але й у проявах уваги до дитини, наданні допомоги у вирішенні різноманітних питань, що її цікавлять, запобіганні можливих конфліктів у спілкуванні з іншими дітьми. Невід'ємним чинником морального виховання дітей є створення батьками в сім'ї умов забезпечення гідності дитини (тобто усвідомлення дитиною своїх прав як людини, власної моральної оцінки, поваги до власних моральних цінностей), прищеплення впевненості дитини в собі, залучення до активної участі в житті суспільства, всебічне забезпечення всіх інших інтересів [12, с.272].

Сімейне законодавство передбачає можливості врегулювання питання здійснення права на виховання в різних життєвих ситуаціях. Так, відповідно до ст. 158 СК України,

за заявою матері чи батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї. Іншими словами, закон передбачає право одного з батьків не просто на побачення з дитиною, а й на реальну участь у вихованні дитини. Тому в рішенні органу опіки та піклування має бути зазначено постійні й тривалі зустрічі дитини з тим із батьків, хто проживає окремо. Якщо органом опіки та піклування буде встановлено, що умови в сім'ї того з батьків, хто проживає окремо, можуть травмувати дитину через неприязне ставлення до неї членів його сім'ї, він може заборонити спілкування за місцем проживання цього батька і дозволити його в іншому місці.

Учасники сімейно-правових відносин мають також право укласти різноманітні договори про надання дитині виховних послуг та взаємну участь батьків та інших родичів у вихованні. Такі договори можуть бути укладені як між батьками із передбаченням ступеню їх залучення до виховання дитини та її освіти, так і між батьками й іншими родичами чи сторонніми особами, які надають подібні послуги на професійній основі.

Таким чином, принцип пріоритету сімейного виховання дитини являє собою не лише окрему фундаментальну засаду сімейного права, але й має суто прикладне значення як різновид суб'єктивного права з усіма властивими йому особливостями. Це право полягає в наданні державою можливості діяти певним чином з метою забезпечення належного сімейного виховання, здійснення дій і вчинків, схвалюваних державою.

Право батьків (або тих, хто їх замінює) на виховання дитини відноситься до збірних понять, що складається з цілої низки правочинів. Головує серед них можливість особисто виховувати своїх неповнолітніх дітей.

Право практично не встановлює і не може встановити форми, методи й способи виховання підростаючого покоління. Але, спираючись на надбання педагогіки, соціології, медицини та інших наук, право регулює поведінку учасників виховного процесу (в першу чергу батьків) у сфері виховання, визначає їхні права й обов'язки, передбачає відповідальність за істотні порушення встановлених нормативно вимог, тобто окреслює межі дозволеного та належної поведінки під час виконання обов'язків із виховання.

Отже, центральною є проблема законодавчого змісту, форм та методів виховання, конкретної виховної взаємодії побудованих на принципах морального характеру.

Педагогічні приписи, що стосуються сімейного виховання, складають внутрішній зміст правової норми, яка регулює сімейне виховання. При цьому право виконує не тільки виховну місію, як багато інших правових норм, але й втілює в життя положення сімейної педагогіки.

На основі аналізу батьківських правовідносин можна зробити висновок, що у виховних правовідносинах права та обов'язки кожного з батьків щодо виховання своїх неповнолітніх дітей є рівними, при цьому рівність обумовлена взаємністю прав та обов'язків батьків по відношенню один до одного.

Взаємність батьківських прав є гарантією для неповнолітніх дітей на отримання ними «повноцінного» виховання. Право неповнолітніх дітей на виховання неможливо реалізувати без виконання батьками обов'язку поважати людську гідність дітей.

Здійснення виховання прямо впливає на майнові та аліментні права учасників сімейних правовідносин. Так, ст. 57 СК України «Майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка» передбачає, що особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона чи він одержали за особисті заслуги [2]. При цьому суд може визнати за одним із подружжя право на частку цієї премії, нагороди,

якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню. Таким чином, здійснення виховання дитини опосередковано впливає на майнові права та обов'язки її батька та матері.

Так само виховна функція впливає на аліментні права та відповідні обов'язки членів подружжя. Зокрема, в ч. 4 ст. 76 СК України «Право на утримання після розірвання шлюбу» наголошено, що, якщо у зв'язку з вихованням дитини (наголосимо, що у структурі норми це винесено на перше місце) [2], веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіти, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу. Тоді, якщо колишній чоловік є працездатним, за умови потреби колишня дружина може надавати йому матеріальну допомогу.

Реалізація принципу пріоритету сімейного виховання дитини впливає і на припинення аліментних обов'язків. Про це йдеться в ч. 1 ст. 85 СК України «Припинення права дружини на утримання», яка передбачає, що право дружини на утримання, передбачене ст. 84 СК України, припиняється в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Відповідна норма міститься і в контексті припинення права чоловіка на утримання (ст. 87 СК України): право чоловіка на утримання припиняється в подібних випадках, наведених у диспозиції ст. 84 СК України [2].

Реалізація принципу пріоритету сімейного виховання дитини впливає і на правовідносини припинення шлюбу. У цьому також можна побачити певну юридичну гарантію забезпечення цього принципу з боку держави. Зокрема, ст. 109 СК України «Розірвання шлюбу за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей» містить норму, в якій йдеться, що подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей [2]. Таким чином, пріоритет сімейного виховання дитини має свою пролонговану дію і після припинення подружніх правовідносин між батьками дитини.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Принцип пріоритету сімейного виховання дитини виступає як окрема фундаментальна засада сімейного права, яка впливає на особисті немайнові та майнові (у тому числі й аліментні) права та обов'язки подружжя, а також батьків та дітей. Цей принцип тісно пов'язаний із статусом матері й батька та продовжує діяти навіть після припинення шлюбу між батьками дитини.

Пріоритет – це явна та беззастережна перевага у здійсненні виховного впливу на дитину з боку батьків (як біологічних, так і соціальних). Завдяки такому пріоритетові батьки наділені виключними перевагами у здійсненні виховної взаємодії, виборі форм та методів (стилю) виховання. Водночас вони й наділені винятковими обов'язками щодо дітей. Мова йде про втілення фактичної влади батьків (батьківської влади) щодо дітей у її усучасненому вигляді.

Принцип пріоритету сімейного виховання дитини накладає відповідальність на батьків. Ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання пов'язане з недотриманням вихователем не лише завдань виховання (про які йдеться в ч. 1 ст. 150 СК України), але й змісту виховання (ч. 2, 3, 4 ст. 150 СК України).

Обов'язок батьків готувати дитину до самостійного життя є втіленням економічного виховання в сім'ї; обов'язок забезпечити здобуття повної загальної середньої

освіти є мінімальним рівнем здійснення розумового виховання (турбота батьків про збагачення дітей знанням, формування потреби їх набувати); зобов'язання турбуватись про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток здійснюється шляхом фізичного виховання (правильна організація режиму дитячого життя, заняття на прохання дитини спортом, її загартування), морально-культурного виховання (засвоєння моральних цінностей, ідеалів, моделей поведінки, традицій та звичаїв) та естетичного виховання.

Саме сімейне виховання створює можливість забезпечити нормальний фізичний, моральний, інтелектуальний та соціальний розвиток дитини, створює передумови стати повноцінним членом суспільства.

Список використаних джерел:

1. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. коментар. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
3. Бориславська М.В. Фактичне виховання у сімейному праві: значення, суть та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2014. № 2 (50). С. 137-144.
4. Глиняна К. М. Особливості вирішення спорів щодо права батьків на виховання дитини. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 21. С. 32-36.
5. Маковецька В.В. Поняття права на захист права на належне батьківське виховання : цивільно-правовий контекст. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 50-54.
6. Пунда О.О. Право на сімейне виховання та проблеми його здійснення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 1. С. 111-115.
7. Радченко Н.В. Право дитини на сімейне виховання. *Вісник Черкаського університету*. 2017. Вип. № 7. С. 103-108. <http://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1471/1542>
8. Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : Б. в., 1997. 27 с.
9. Сухомлинський О. Виховання. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 85.
10. Ярмаченко М. Виховання аномальних дітей. Педагогічний словник. Київ : Педагогічна думка, 2001. С. 85-314
11. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання. Харків, 1997. 338 с.
12. Пчелинцева Л.М. Семейное право России: Учебник. 2-е изд. Москва : Норма, 2002. 688 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.09>

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШОГО УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Головка Катерина Володимирівна,
доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник,
завідувач відділу економіко-правових
досліджень
(Причорноморський науково-
дослідний інститут економіки
та інновацій, м. Одеса, Україна)

У статті констатовано, що рівень систематизованості адміністративного законодавства України залишається доволі низьким, що не може не уповільнювати вдосконалення адміністративного законодавства та полегшувати правореалізацію у цій сфері.

Узагальнено успішні здобутки у сфері кодифікації Українського законодавства України: а) у 1920-х роках розроблено та прийнято Адміністративний кодекс УРСР; б) у 1930–1970-х роках запланували його оновлення; внаслідок відмови від неї приділили увагу інституціональній кодифікації – прийняли Земельний кодекс УРСР, Кодекс законів про народну освіту УРСР, Ветеринарний кодекс УРСР; в) у 1980-х роках інституціональна кодифікація адміністративного законодавства була розповсюджена також і на його деліктну частину, а саме – у 1984 році було прийнято Кодекс про адміністративні правопорушення УРСР; г) після проголошення незалежності слід відмітити такий кодифікаційний здобуток, як Кодекс адміністративного судочинства України.

Резюмовано, що деякі форми систематизації законодавства можуть слугувати засобом активізації правотворчості у сфері адміністративного права – це кодифікація, консолідація напряду та опосередковано – інкорпорація. Загалом же систематизація адміністративного законодавства України сприятиме підвищенню доступності відповідних нормативно-правових актів, документів, що до нього входять, для пересічних членів територіальних громад, що позитивно впливатиме на їхню правову культуру.

Ключові слова: адміністративне законодавство, адміністративне право, систематизація законодавства, систематизація права, законодавство.

**THEORETICAL PROBLEMS OF FURTHER IMPROVEMENT
OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE**

Holovko Kateryna Volodymyrivna,
Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Department of Economic
and Legal Research
(Black Sea Research Institute of Economy
and Innovation, Odesa, Ukraine)

The article states that the level of systematization of administrative legislation of Ukraine remains quite low, which can not but slow down the improvement of administrative legislation and facilitate law enforcement in this area.

The successful achievements in the field of codification of the Ukrainian legislation of Ukraine are generalized, as: a) in the 1920s the Administrative Code of the Ukrainian SSR was developed and adopted; b) in the 1930-1970s it was planned to update; as a result of its rejection, attention was paid to institutional codification – the Land Code of the USSR, the Code of Laws on Public Education of the USSR, the Veterinary Code of the USSR were adopted; c) in the 1980s, the institutional codification of administrative legislation was also extended to its tortious part, namely, in 1984 the Code of Administrative Offenses of the Ukrainian SSR was adopted; d) after the declaration of independence, such a codification achievement as the Code of Administrative Procedure of Ukraine should be noted.

It is summarized that some forms of systematization of legislation can serve as a means of intensifying lawmaking in the field of administrative law – it is codification, consolidation directly and indirectly – incorporation. In general, the systematization of administrative legislation of Ukraine will increase the availability of relevant regulations, documents included in it, for ordinary members of territorial communities, which will have a positive impact on their legal culture.

Key words: administrative legislation, administrative law, systematization of legislation, systematization of law, legislation.

Постановка проблеми. Підвищення ступеню систематизації адміністративного законодавства України позитивно вплине на його ефективність. Систематизація законодавства відіграє важливу роль для кожної галузі законодавства національної системи права, однак вона є тільки одним зі способів, що сприяє підвищенню ефективності правозастосування, а тому слід правильно оцінювати її потенціал. І.Ю. Кузьменко влучно визначила перешкоди на шляху реалізації норм законодавства, запропонувавши поділити їх за ступенем значущості на три групи:

1) психолого-культурний, соціально-економічний контекст створення і функціонування законодавства (низька правова культура суспільства і громадянина; гнітючі соціально-економічні умови життя і зубожіння населення);

2) правотворчість (недоліки у створенні норм: недотримання технології розробки та прийняття нормативно-правового акта, наслідком чого стає дисонанс документа з дійсністю і невідповідність справжнім соціальним потребам; порушення вимог правотворчої техніки);

3) правореалізація (у третю групу можна включити такі дефекти на етапі правореалізації: низький рівень професіоналізму виконавців; роз'єднаність дій; відсутність достатнього обсягу підзаконного регулювання; недостатність матеріальних і організаційних ресурсів) [1, с. 14–15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час написання статті ми спирались на праці відомих фахівців з адміністративного права, а також відомих теоретиків – у тому числі Є.А. Гетьмана, М.М. Марченка, В.В. Середи, З.Р. Кісіль, Р.В.-В. Кісіль та інших [2–3]. Шляхом цього зроблено спробу заповнити прогалину в адміністративно-правових дослідженнях з обраного питання.

Мета статті – окреслити теоретичні проблеми подальшого удосконалення адміністративного законодавства України шляхом продовження його систематизації.

Виклад основного матеріалу. На підставі аналізу переліку І.Ю. Кузьменко, наведеного у вступі до статті, можна дійти висновку, що систематизація адміністративного законодавства України в змозі нівелювати недоліки кожної з перерахованих груп, але не повністю, а лише частково.

Рівень систематизованості адміністративного законодавства України залишається доволі низьким, що не може не уповільнювати вдосконалення адміністративного законодавства та полегшувати правореалізацію у цій сфері, адже «систематизація законодавства є одним із добре відомих та таких, що досить активно застосовуються на практиці, способів підвищення ефективності правового регулювання, удосконалення змісту і форми чинного законодавства при одночасному забезпеченні зручності його використання у правозастосовній діяльності. Систематизація – процес, що викликається постійним розвитком системи права і законодавства. У зв'язку з неухильним збільшенням числа нормативних правових актів, що неминуче супроводжують наростання протиріч між ними, систематизація законодавства постає як така, що є об'єктивно необхідною при здійсненні законотворчої діяльності як закономірний етап у розвитку законодавства» [4, с. 8].

Деякі форми систематизації законодавства можуть слугувати засобом активізації правотворчості у сфері адміністративного права – це кодифікація, консолідація напряду та опосередковано – інкорпорація. Загалом же систематизація адміністративного законодавства України сприятиме підвищенню доступності відповідних нормативно-правових актів, документів, що до нього входять, для пересічних членів територіальних громад, що позитивно впливатиме на їхню правову культуру. Варто погодитися з тим, що «систематизація являє собою внесення у масив нормативних правових актів порядку, розміщення їх відповідно до певного критерію. У результаті систематизації законодавство певною мірою відновлює свою внутрішню структуру, гармонійність, втрачені в ході розвитку і змін, відновлює свої регулятивні можливості. Законодавство потребує періодичного проведення систематизації різного рівня і форми» [5, с. 40–41].

М.М. Марченко зауважив, що «у різні періоди життя держави потреба у систематизації законодавства буває різна. Коли накопичується протягом багатьох років великий обсяг нормативно-правового матеріалу, коли діє значна кількість нормативних актів, прийнятих у різні періоди життя держави, і до того ж таких, що перекривають один одного, що діють в усіченому обсязі або просто застарілих, що фактично втрачили чинність, систематизація законодавства особливо необхідна. В умовах же суттєвої ломки, революційного перетворення правової системи, коли скасовують суцільні нормативні блоки, які регулюють «відживаючі», що підлягають суттєвому реформуванню відносини, коли, по суті, створюється якісно нова суспільно-економічна система, яка об'єктивно вимагає оновлених законів, систематизація законодавства як би відходить на другий план» [6, с. 624]. Застосовуючи це твердження стосовно адміністративного законодавства України, слід зазначити, що воно вже пройшло період свого формування та становлення, а отже, теза про відсутність необхідності систематизації внаслідок проведення «революційних» перетворень була актуальною стосовно

адміністративного законодавства України приблизно впродовж першого десятиріччя після проголошення незалежності країни, але не тепер, коли відбувається його удосконалення, але аж ніяк не формування та становлення.

Важливість систематизації важко переоцінити, коли йдеться про один зі способів удосконалення законодавства. Як влучно зазначають вчені, «у теорії права під удосконаленням законодавства розуміють певну діяльність держави (в особі її компетентних органів), спрямовану на оновлення законодавства відповідно до попередньо виробленої (встановленої) моделі, що визнається законодавцем для даних соціальних умов оптимальною» [7, с. 19].

Це твердження робить актуальним питання ідеологічного складника удосконалення, у тому числі систематизації законодавства. Дослідники систематизації законодавства підкреслюють, що «безперечно, можливі зауваження: мовляв, систематизація – діяльність суто юридична, не можна привносити до неї ідеологічний аспект. З цим можна погодитись у сенсі змісту результату систематизації, щоб вона була проведена у строк, не досить просто політичної згоди у суспільстві. Потрібен певний «порив», що організується державою: умовно кажучи, систематизація не може бути здійснена у відриві від загального підйому <...> державності» [8, с. 22]. Слід погодитись з цими аргументами.

Варто згадати й концептуальні документи з цього питання. Чинною залишається Концепція адміністративної реформи, затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 року.

Концепції систематизації адміністративного законодавства приділено доволі значну увагу, це питання розкрито хоча й стисло, але не поверхнево.

По-перше, зазначено, що «ефективне правове супроводження адміністративної реформи передбачає подальшу систематизацію адміністративного законодавства насамперед шляхом його кодифікації» [9], отже, визначено пріоритетну форму систематизації адміністративного законодавства.

По-друге, констатовано, що «оскільки здійснити кодифікацію норм адміністративного законодавства одночасно і в одному акті об'єктивно неможливо, доцільно здійснити поетапну кодифікацію за окремими сферами та інститутами адміністративно-правового регулювання. Кожний етап цього процесу має завершуватися підготовкою окремих частин майбутнього узагальнюючого Адміністративного кодексу України у вигляді відповідних томів (або «книг»), що повинні мати кодифікований характер і можуть називатися відповідними «Кодексами». Орієнтовна структура (з урахуванням черговості прийняття) Адміністративного кодексу повинна включати:

1. Кодекс про адміністративні проступки;
2. Адміністративно-процесуальний кодекс;
3. Адміністративно-процедурний (процедуральний) кодекс;
4. Кодекс загальних правил поведінки державних службовців, а також деякі інші кодифіковані акти.

Більш детальне обґрунтування структури Адміністративного кодексу, етапності його розробки й прийняття потребує підготовки окремої науково-практичної концепції з цих питань» [9].

Тут слід звернутися і до історії цього питання. Як узагальнив Є.А. Гетьман, «практика підготовки Адміністративного кодексу є не новою для нашої держави. Перші спроби, пов'язані із кодифікацією норм адміністративного законодавства, були здійснені ще в часи перебування України у складі Радянського Союзу. Так, Всеукраїнський центральний виконавчий комітет своєю постановою від 12 жовтня 1927 року затвердив підготовлений проект Адміністративного кодексу УРСР, який був уведений у дію з 1 лютого 1928 року.» [10, с. 98].

Причини необхідності систематизації законодавства узагальнив М.М. Марченко. Він виокремив чотири основні причини, кожна з яких може бути застосована, коли йдеться про адміністративне законодавство України.

М.М. Марченко зауважив, що «систематизація законодавства необхідна, по-перше, для подальшого розвитку законодавства. Аналіз і обробка чинних нормативних актів, групування правових приписів за певною схемою, створення внутрішньо єдиної системи актів є необхідною умовою ефективності правотворчої діяльності, сприяє ліквідації прогалин <...> і суперечностей у чинному законодавстві» [6, с. 623]. Це цілком справедливо для адміністративного законодавства України, адже воно формується доволі давно та не позбавлене як прогалин, так і суперечностей.

М.М. Марченко продовжує: «По-друге, систематизація законодавства потрібна як ефективний засіб розчищення таких, що накопичилися, масивів нормативних актів, ревізії чинної правової системи» [6, с. 623]. Стосовно адміністративного законодавства України це є актуальним. Навіть якщо брати концептуальні документи, у яких йшлося та/або йдеться про адміністративну реформу в Україні, то нині чинними є кілька таких документів, що аж ніяк не сприяє послідовності та ефективності проведення реформи (йдеться про Концепцію адміністративної реформи 1998 року та інші).

Щодо цього питання можна також процитувати підручник з адміністративного права, автори – В.В. Серета З.Р. Кісіль, Р.В.-В. Кісіль. Вони зазначили, що «адміністративне право створює певний правовий режим для здійснення управлінських функцій, що є найважливішою умовою впорядкованості сфери державного управління. Закріплення в юридичних нормах правил поведінки (яким чином слід діяти в конкретній ситуації, від чого слід утриматися, що робити категорично заборонено тощо) надає управлінським відносинам юридичного характеру, перетворює неправові відносини на формально обумовлені» [11, с. 12].

М.М. Марченко щодо причин проведення систематизації законодавства наголошує, що «по-третє, вона забезпечує зручність при реалізації права, можливість добре орієнтуватися в законодавстві, оперативно знаходити <...> всі потрібні норми» [6, с. 623]. Щодо адміністративного законодавства України, це наразі реалізовано далеко не повною мірою.

Нарешті, останньою причиною необхідності проведення систематизації законодавства М.М. Марченко називає те, що «систематизація є необхідною передумовою <...> ефективного правового просвітництва і виховання, наукового дослідження, навчання студентів» [6, с. 623]. Універсальність цього твердження для кожної галузі законодавства може бути оцінена як висока, та адміністративне законодавство не є винятком із цього правила.

Висновки. Узагальнюючи, слід вказати і на такі успішні здобутки у сфері кодифікації Українського законодавства України, як:

- у 1920-х роках розроблено та прийнято Адміністративний кодекс УРСР;
- у 1930–1970-х роках було заплановано його оновлення. Однак, значний (вже тоді) обсяг законів, які планувалось кодифікувати, призвів до висновку про неможливість та надзвичайну ресурсоемність цього процесу, а тому ідею створення нового Адміністративного кодексу УРСР залишили без практичної реалізації. Внаслідок відмови від неї, було приділено увагу інституціональній кодифікації – прийнято Земельний кодекс УРСР, Кодекс законів про народну освіту УРСР, Ветеринарний кодекс УРСР;
- у 1980-х роках інституціональна кодифікація адміністративного законодавства була розповсюджена також і на його деліктну частину, а саме – у 1984 році прийнято Кодекс про адміністративні правопорушення УРСР (така робота сама по собі була надзвичайно важкою, а тому варто підкреслити, що розробники цього Кодексу

спірались на такий документ, як Основи Союзу РСР та союзних республік про адміністративні правопорушення 1980 року);

– після проголошення незалежності слід відмітити такий кодифікаційний здобуток, як Кодекс адміністративного судочинства України.

Перспективи подальших досліджень полягають у формулюванні пропозицій щодо прискорення систематизації адміністративного законодавства України шляхом завершення розробок, які вже відбуваються (Адміністративно-процедурний кодекс, Службовий кодекс) та пошуку нових перспективних інститутів адміністративного законодавства для їхньої систематизації.

Список використаних джерел:

1. Кузьменко І.Ю. Федеральное конституционно-правовое законодательство России: проблемы эффективности : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2009. 199 с.
2. Mishyna N. Ukrainian Municipal Reform: Constitutional Basis. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. № 3. Р. 85–91.
3. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у контексті теорій про природу місцевого самоврядування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2021. № 1. С. 26–30.
4. Игнатьева И.А. Теория и практика систематизации экологического законодательства России. Москва : Издательство МГУ, 2007. 384 с.
5. Борзунова О.А. Кодификация налогового законодательства России. Теоретико-методологические аспекты. Москва : ЗАО «Юридический Дом «Юстицинформ», 2009. 368 с.
6. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. М.Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. Т. 2. Право. Москва : Норма, 2007. 816 с.
7. Рогалева Г.А. Теоретические вопросы кодификации трудового законодательства : дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1984. 185 с.
8. Сивицкий В.А. Проблемы систематизации правовых норм в Российской Федерации. Москва : «Формула Права», 2007. 140 с.
9. Концепція адміністративної реформи в Україні : затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/810/98>
10. Гетьман Є. А. Кодифікація адміністративного законодавства України: загальна характеристика, історичні етапи, види. *Право та інновації*. 2017. № 1. С. 97–102.
11. Середа В.В., Кісіль З.Р., Кісіль Р.В.-В. Адміністративне право : навч. посібник. Львів : ДУВС, 2014. 520 с.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.10>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Єрмак Олександр Олександрович,
кандидат економічних наук

Статтю присвячено дослідженню сутності, особливостей і структури адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу, характеристик його складників, розробці пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання.

Встановлено, що проблеми адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу в наукових працях досліджувались фрагментарно, без комплексного підходу. Таким чином, глибоке дослідження проблем правового регулювання та практичної реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу набуває особливого змісту й актуальності.

Доведено, що проходження державної служби в правоохоронних органах наділено низкою особливостей, що насамперед пов'язано із характером правоохоронної сфери. Наголошено, що рівень урегулювання адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу визначає правове становище правоохоронної сфери в цілому, що, в свою чергу, зумовлює необхідність належного нормативного закріплення адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу.

Відокремлено два основних підходи до визначення поняття «адміністративно-правовий статус особи». Перший підхід полягає у розкритті сутності поняття «адміністративно-правовий статус» через характеристику його елементів (зокрема, прав і обов'язків, гарантій, законних інтересів, адміністративної правосуб'єктності). Згідно з іншим підходом, зміст адміністративно-правового статусу розглядається через компетенцію.

Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративно-правовий статус державного службовця правоохоронного органу», під яким слід розуміти сукупність прав та обов'язків, гарантій, закріплених нормами адміністративного права, положеннями, посадовими інструкціями, статутами державних службовців правоохоронних органів.

Основними елементами адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу визначені права, обов'язки, гарантії.

Ключові слова: державний службовець, правоохоронний орган, адміністративно-правовий статус, компетенція, повноваження, функції, державний захист, працівник, державна служба, гарантії.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A CIVIL SERVANT OF A LAW ENFORCEMENT BODY

Yermak Oleksandr Oleksandrovych,
Candidate of Economic Sciences

The article is devoted to the study of the essence, features and structure of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement agency, characteristics of its components, the development of proposals and recommendations for improving legal regulation.

It is established that the problems of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement body in scientific works were studied fragmentarily without a comprehensive approach. Thus, an in-depth analysis of the problems of legal regulation and practical implementation of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement agency acquires a special interest and relevance.

It is proved that civil service in law enforcement is endowed with a number of features, that is primarily related to the nature of law enforcement. The article emphasizes that the level of regulation of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement body determines the legal status of the law enforcement sphere as a whole that necessitates adequate statutory consolidation of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement body.

There are two main approaches to defining the concept of "administrative and legal status of the person". The first approach reveals the essence of the concept of "administrative and legal status" through characterizing its elements (including the rights and obligations, guarantees, legitimate interests, administrative legal personality). According to the second approach, the content of administrative and legal status is considered through competence.

The author's definition of the term "administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement agency" is proposed. It should be understood as a set of the rights and responsibilities, guarantees enshrined in administrative law, regulations, job descriptions, statutes for law enforcement officials. The rights, responsibilities, guarantees are defined as the main elements of the administrative and legal status of a civil servant of a law enforcement body.

Key words: civil servant, law enforcement body, administrative and legal status, competence, powers, functions, state protection, employee, civil service, guarantees.

Актуальність теми дослідження. Проблеми адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу в наукових працях досліджувались фрагментарно, без комплексного підходу. Тому поглиблене дослідження проблем правового регулювання та практичної реалізації адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу набуває особливого змісту й актуальності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питань, пов'язаних із адміністративно-правовим статусом окремих суб'єктів адміністративного права, займалися такі науковці, як В. Б. Авер'янов, А. М. Авторгов, Н. О. Армаш, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, Т. О. Гуржій, Є.В. Додін, Д. С. Каблов, С. Ф. Константінов, Л. В. Крупнова, У. І. Ляхович, В.В. Прокопенко та інші.

Однак із урахуванням постійних реорганізаційних процесів та в умовах оновлення національного законодавства аналіз адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу викликає потребу в додаткових дослідженнях.

Метою статті є дослідження сутності, особливостей та структури адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу, характеристики його складників.

Виклад основного матеріалу. Проходження державної служби в Україні наділено низкою особливостей. При цьому важливого значення набуває необхідність дослідження адміністративно - правового статусу державного службовця правоохоронного органу з огляду на небезпечний характер роботи, пов'язаний із специфікою правоохоронної діяльності. Крім того, проходження державної служби в правоохоронних органах обумовлено супроводженням додатковими гарантіями.

Можна говорити, що рівень врегулювання адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу визначає правове становище

правоохоронної сфери в цілому. Однак на нормативно-правовому рівні відсутнє визначення поняття «адміністративно-правовий статус державного службовця правоохоронного органу».

З метою розкриття сутності адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу, розроблення пропозицій щодо належного нормативного закріплення цього поняття зупинимось на визначенні наукових підходів щодо цього та інших похідних дефініцій, які зустрічаються в науковій літературі та в законодавстві, зокрема таких, як «адміністративно-правовий статус особи», «адміністративно-правовий статус керівників органів державної влади» та інших. Так, дослідження наукової літератури дозволяє виділити два основних підходи щодо визначення поняття «адміністративно-правовий статус особи». Перший підхід полягає в розкритті сутності поняття через характеристику його елементів. На думку Ю. П. Битяка, адміністративно-правовий статус громадянина є складовою частиною його загального статусу та встановлюється за обсягом і характером його адміністративної правосуб'єктності, якими є адміністративна правоздатність і адміністративна дієздатність [1, с. 58–59].

І.П. Голосніченко вказує, що зміст адміністративно-правового статусу особи становить комплекс її прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується певними гарантіями. Основою цього статусу є адміністративна правоздатність, під якою розуміють здатність мати права й виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру [2, с. 198]. М.В. Вітрук вважає, що адміністративно-правовий статус становить сукупність прав, обов'язків і законних інтересів [3, с. 147]. У свою чергу, В.І. Новосьолов пропонує виділяти в структурі адміністративно-правового статусу адміністративну правосуб'єктність, права, обов'язки та право-обов'язки [4, с. 87].

Інша частина науковців розглядає зміст адміністративно-правового статусу через компетенцію [5, с. 33–34]. Відповідно до Директиви (ЄС) 2017/2397 Європейського Парламенту і Ради від 12.12.2017 р. про визнання професійних кваліфікацій у внутрішньому судноплаванні та про скасування директив Ради 91/672/ЄЕС та 96/50/ЄС, "компетенція" означає доведену здатність використовувати знання та навички, що їх вимагають встановлені стандарти задля належного виконання завдань, необхідних для експлуатації плаваючих засобів внутрішнього плавання [6].

У національному законодавстві під терміном «компетенція» розуміють суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [7].

Н.О. Армаш вказує, що компетенція є одним із елементів змісту адміністративно-правового статусу посади керівника органу виконавчої влади. Зокрема, авторка виділяє в якості окремого виду адміністративно-правовий статус керівників органів державної влади, пропонуючи розуміти під цим поняттям здатність керівника виступати суб'єктом правовідносин від імені органу виконавчої влади в різних галузях права. Н.О. Армаш наголошує, що правосуб'єктність керівника органу виконавчої влади виникає з моменту призначення його на цю посаду та закінчується зі звільненням особи з посади керівника органу виконавчої влади.

Адміністративно-правовий статус посади керівника органу виконавчої влади в розумінні авторки - це поняття, зміст якого завжди виражається в сукупності нормативно визначених прав та обов'язків, характеризується специфічним обов'язком нести відповідальність у зв'язку з виконанням своїх повноважень та становищем посади керівника в системі управління. Виходячи з вищезазначеного, елементами змісту адміністративно-правового статусу посади керівника органу виконавчої влади є:

- 1) становище посади керівника в системі управління;
- 2) компетенція (сукупність юридично встановлених прав та обов'язків органу виконавчої влади або його керівника, реалізація яких забезпечує виконання їх основних функцій);
- 3) обов'язок нести юридичну відповідальність за результатами виконання своїх повноважень [8, с. 5-6; 9].

Вищезазначений огляд теоретичних підходів дозволяє говорити, що погляди науковців до структурних елементів адміністративно-правового статусу різняться в залежності від виду суб'єкта з таким статусом.

О.М. Гумін та Є.В. Пряхіна дійшли висновків про те, що, не дивлячись на широкий спектр поглядів, майже всі науковці виділяють у складі адміністративно-правового статусу особи права та обов'язки, але відносно решти елементів їхні позиції різняться. На думку науковців, структура правового статусу особи відрізняється від структури його адміністративно-правового статусу характером відносин, які обмежені адміністративно-правовим регулюванням, тобто вони виникають, закріплюються й розвиваються за допомогою використання норм адміністративного права та в межах відносин, в яких одним із суб'єктів є орган публічної влади [5, с. 33-34].

Таким чином, можна запропонувати визначення поняття «адміністративно-правовий статус державного службовця правоохоронного органу», під яким слід розуміти сукупність прав і обов'язків, гарантій, закріплених за державними службовцями правоохоронних органів нормами адміністративного права, положеннями, посадовими інструкціями, статутами.

До головних елементів адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу можна віднести права, обов'язки, гарантії. Окрім цього видається можливим дослідження адміністративно-правового статусу державних службовців правоохоронних органів через призму їх компетенції, яку слід розпочинати з характеристики функціонального призначення. Загалом категорія «функція» відображає характеристику спрямування діяльності конкретного суб'єкта та відображає зміст цієї діяльності [10, с. 152].

На думку В.О. Котюк, поняття «функції держави» розкривається як основні напрями діяльності держави із забезпечення потреб та інтересів суспільства [11, с. 14].

Дещо інше тлумачення правової категорії «функція» надає П.М. Рабінович, вважаючи її як напрямки діяльності, в яких простежується соціальна сутність держави та її призначення [12, с. 41].

Заслугує на увагу також визначення терміну «функції», запропоноване О.А. Марущак: функції – це динамічні, властиві конкретному історичному етапу основні напрямки діяльності держави, що відображають її сутність і соціальне призначення, спрямовані на реалізацію управління суспільством [13, с. 18].

Головні функції державних службовців правоохоронних органів закріплено положеннями, посадовими інструкціями, статутами, Законом України «Про державну службу», спеціальним законодавством.

Висновки. У результаті проведеного аналізу теоретичних доробок у галузі адміністративного права та національного законодавства можна зробити висновки про те, що під поняттям «адміністративно-правовий статус державного службовця правоохоронного органу» можна розуміти сукупність прав і обов'язків, гарантій, закріплених за державними службовцями правоохоронних органів нормами адміністративного права, положеннями, посадовими інструкціями, статутами. При цьому не всі права, закріплені в законодавстві, характеризують адміністративно-правовий статус. До них відносяться лише передбачені нормами адміністративного права.

До основних елементів адміністративно-правового статусу державного службовця правоохоронного органу можна віднести права, обов'язки, гарантії.

Визначено за необхідне закріпити поняття «адміністративно-правовий статус державного службовця правоохоронного органу» на нормативному рівні.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Юридична думка, 2004. 584 с.
3. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М., 1979. 229 с.
4. Новоселов В. И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1976. 216 с.
5. Гумін О.М., Пряхін Є.В. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право* № 5, 2014 р. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nashp_2014_5_7.pdf
6. Директива (ЄС) 2017/2397 Європейського Парламенту і Ради від 12 грудня 2017 року про визнання професійних кваліфікацій у внутрішньому судноплавстві та про скасування директив Ради 91/672/ЄЕС та 96/50/ЄС : Міжнародний документ від 12.12.2017 р. № 2017/2397 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-17/ed20171212#n96
7. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти : постанова Кабінету Міністрів України № 462 від 20.04.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF/ed20110510/find?text=%CA%EE%EC%EF%E5%F2%E5%ED%F6%B3%FF#Text>
8. Армаш Н.О. Адміністративно-правовий статус керівників органів виконавчої влади : автореф. дис...д-ра юрид. наук : 12.00.07; Інс. держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 15 с.
9. Шестаков Сергій Володимирович. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : автореф. дис...канд. юр. наук : 12.00.07; Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. 15 с.
10. Пиголкин А.С., Головистикова А.Н., Дмитриев Ю.А. Теория государства и права: учебник; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. 2-е изд., перераб. и допол. Москва: Высш. образование, 2008. 743 с.
11. Котюк В.О. Основы держави і права: навч. посіб. для абітурієнтів, студентів, учнів середніх шкіл і ліцеїв. Київ: Вентурі, 1997. 224 с.
12. Рабінович П.М. Основы загальної теорії права та держави: навч. посіб. 6-те вид. Харків: Консум, 2002. 160 с.
13. Марущак О.А. Функції держави: визначення поняття. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С. 17-21.

УДК 342.9+349.6+553.3/9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.11>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З БЕЗХАЗЯЙНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Зайкова Лілія Миколаївна,
аспірант кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»,
м. Дніпро, Україна)

Статтю присвячено актуальним питанням екологічної безпеки, зокрема, поведженню з безхазяйними відходами в Україні, що не мають власника або власник яких невідомий. Проаналізовано проблемні питання щодо наслідків відсутності власника таких відходів та положення Закону України «Про відходи», відповідно до яких власником безхазяйних відходів стає орган місцевого самоврядування, на території якого виявилися ці відходи, якщо він не прийняв заходів щодо виявлення власника. Звернуто увагу на те, що, поряд із фінансовими затратами, пов'язаними зі встановленням власника майна, на органи місцевого самоврядування покладаються витрати на збирання, перевезення й оброблення безхазяйних відходів суб'єктом господарювання у сфері управління відходами. У статті досліджено особливості процедур закупівлі послуг із ліквідації несанкціонованих звалищ, збирання, вивезення безхазяйних відходів, сміття, що здійснюється органами місцевого самоврядування відповідно до положень Закону України «Про публічні закупівлі» за кошти місцевого бюджету – платників податків відповідної територіальної громади. Проведено аналіз основних порушень, які допускаються під час здійснення процедури закупівлі із застосуванням переговорної процедури, що разом із неналежним вирішенням екологічної проблеми унеможливує раціональне та ефективне використання коштів, спричиняє істотну шкоду інтересам держави та територіальної громади щодо здійснення права комунальної власності, тобто права територіальної громади володіти та доцільно, економно, ефективно користуватися й розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном (коштами), що належить їй як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування і, як наслідок, не відповідає суспільному інтересу. Встановлено, що вирішення проблеми поведження з безхазяйними відходами повинно здійснюватися, перш за все, шляхом запровадження ефективного законодавчого регулювання цього питання, формування належного рівня екологічної культури населення, що має будуватися на дослідженні національних особливостей з урахуванням позитивного досвіду країн Європейського Союзу.

Ключові слова: безхазяйні відходи, органи місцевого самоврядування, публічні закупівлі, переговорна процедура закупівлі, замовник, додаткові аналогічні роботи та послуги.

PROBLEM ISSUES OF HANDLESS WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE

Zaikova Liliia Mykolaivna,
Postgraduate Student at the Department
of Civil, Economic
and Environmental Law
(Dnipro University of Technology,
Dnipro, Ukraine)

The article is devoted to topical issues of environmental safety, in particular, the management of unmanaged waste in Ukraine, which has no owner or whose owner is unknown. Problematic issues concerning the consequences of the absence of the owner of such waste and the provisions of the Law of Ukraine "On Waste", according to which the owner of wasteless waste is the local government in which the waste was found, if he did not take measures to identify the owner. It is noted that in addition to the financial costs associated with establishing the owner of the property, local governments are responsible for the costs of collection, transportation and treatment of ownerless waste by the business entity in the field of waste management. The article examines the features of procedures for purchasing services for the elimination of unauthorized landfills, collection, removal of ownerless waste, garbage, carried out by local governments in accordance with the Law of Ukraine "On Public Procurement" from the local budget - taxpayers of the local community. An analysis of the main violations committed in the procurement procedure using a negotiated procedure, which, along with the improper solution of environmental problems, also prevents the rational and efficient use of funds, causes significant harm to the interests of the state and local community in exercising communal property rights. community to own, expediently, economically, effectively use and dispose at its own discretion and in their interests of property (funds) belonging to it, both directly and through local governments and as a consequence does not meet the public interest. It is established that the solution to the problem of wasteless waste management should be carried out, first of all, by introducing effective legislation on this issue, forming an appropriate level of environmental culture, which should be based on the study of national characteristics taking into account the positive experience of the European Union.

Key words: ownerless waste, local governments, public procurement, negotiated procurement procedure, customer, additional similar works and services.

Проблемні питання законодавчого регулювання механізмів поводження з безхазяйними відходами останнім часом є надзвичайно гострими для України. Поступове загострення екологічної проблеми неконтрольованого накопичення безхазяйних відходів, їх вплив на здоров'я людини та навколишнє природне середовище потребує подальшої актуалізації нормативно-правової бази в аспекті приведення у відповідність до європейських і світових стандартів. У статті ми спробуємо проаналізувати причини такого становища та визначити основні шляхи їх вирішення.

Враховуючи актуальність питання поводження з безхазяйними відходами, цю проблему досліджують багато науковців, зокрема Ю. Легеза, Л. Лемець, І. Дригваль, Н. Волошина, Н. Попович, О. Придатко, І. Смирнов, М. Мальований, Т. Антонова, Л. Дергачова, О. Березюк, Р. Цалин та інші. Наукове завдання статті полягає у визначенні основних причин реально катастрофічного екологічного стану поводження з безхазяйними відходами в Україні.

Метою статті є визначення основних шляхів вирішення проблеми поводження з безхазяйними відходами.

Проблема екологічної безпеки, яка нині загострюється внаслідок утворення великих обсягів відходів, потребує особливої уваги. Наразі утворення відходів і поводження з ними залишаються надзвичайно гострими для України. Поряд із щорічним збільшенням обсягу накопичених в Україні відходів за усіма класами небезпеки, який вже в минулому році досяг майже 12 млн. тонн [1], з'являється безліч стихійних звалищ побутових відходів, які вже стали частиною міських і приміських територій. Нині це десятки тисяч несанкціонованих звалищ, на яких безконтрольно зберігаються не тільки побутові, але й будівельні та інші небезпечні відходи [2].

Такі звалища є серйозним джерелом забруднення не тільки тисяч гектарів земельних ділянок, але й повітряного та водного середовища. Саме тому особливої уваги потребують питання належного обліку безхазяйних відходів, їх своєчасного виявлення, встановлення причин їх утворення, розроблення заходів щодо недопущення їх утворення надалі та перероблення й утилізації таких накопичених відходів [3].

Окремому державному обліку підлягають безхазяйні відходи. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про відходи», безхазяйними вважаються відходи, що не мають власника або власник яких невідомий [4].

У разі визначення власника відходів відповідно до положень, визначених Порядком виявлення та обліку безхазяйних відходів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.1998 № 1217 [5], він несе повну відповідальність за додержання умов поводження з ними та запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище.

В іншому випадку, відповідно до положень Закону України «Про відходи», власником безхазяйних відходів стає орган місцевого самоврядування, на території якого виявилися ці відходи, якщо він не прийняв заходів щодо виявлення власника. Це створює додаткові фінансові проблеми для органів місцевого самоврядування під час практичної реалізації цього положення.

Поряд із фінансовими затратами, пов'язаними із встановленням власника майна, на органи місцевого самоврядування покладаються витрати на збирання, перевезення й оброблення безхазяйних відходів суб'єктом господарювання у сфері управління відходами. В цьому випадку органами місцевого самоврядування використовується такий інструмент управління коштами місцевого бюджету, як публічні закупівлі.

Процедура закупівлі послуг із ліквідації несанкціонованих звалищ, збирання та вивезення безхазяйних відходів і сміття здійснюється органами місцевого самоврядування відповідно до положень Закону України «Про публічні закупівлі» за кошти місцевого бюджету – платників податків відповідної територіальної громади [6].

Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», публічна закупівля – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом. При цьому, аналізуючи природу публічних закупівель, В.Ю. Квач та Р.В. Афанасієв визначають їх як процес придбання замовником товарів, робіт, послуг, необхідних для їхнього повного та ефективного функціонування, який відбувається у визначеному законодавством про публічні закупівлі порядку, в межах добросовісної конкуренції з метою забезпечення ефективності та максимальної економії державних коштів [7].

В.М. Новаковець розглядає публічні закупівлі як специфічний інструмент фінансово-правового регулювання правовідносин стосовно формування, раціонального розподілу та ефективного використання публічних фондів коштів, що застосовується за реалізації публічного інтересу під час придбання товарів, робіт і послуг за публічні кошти [8].

У свою чергу, Н.Г. Здирко, досліджуючи теоретичні підходи до визначення поняття «публічні закупівлі», пропонує визначати його як сукупність відносин між

учасниками та замовниками з приводу прозорого придбання останніми товарів, робіт та послуг у відповідності до річного плану з дотриманням принципів максимальної економії та ефективності за умови рівності та добросовісної конкуренції [9]. У цьому випадку, на нашу думку, найповніше враховано принципи, мету й особливості здійснення публічних закупівель.

Аналізуючи практичні аспекти здійснення публічних закупівель, у тому числі судову практику, можна зробити висновок, що нерідко органами місцевого самоврядування допускаються порушення під час здійснення процедури закупівлі, що унеможливує досягнення визначеної Законом України «Про публічні закупівлі» мети, а саме забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції. Найчастіше такі порушення мають місце під час здійснення процедури закупівлі з безпідставним застосуванням переговорної процедури.

Під час обґрунтування умов застосування переговорної процедури закупівлі замовник часто посиляється на необхідність закупівлі додаткових аналогічних послуг у того ж самого учасника, що передбачено в основному договорі про закупівлю, укладеному за результатами проведення тендера та/або здійснюється протягом трьох років після укладення договору про закупівлю, якщо загальна вартість таких робіт чи послуг не перевищує 50 відсотків ціни основного договору про закупівлю, передбаченому п. 5 ч. 2 ст. 40 Закону України «Про публічні закупівлі».

Проте, відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону України «Про публічні закупівлі», переговорна процедура закупівлі використовується замовником як виняток, відповідно до якого замовник укладає договір про закупівлю після проведення переговорів щодо ціни та інших умов договору про закупівлю з одним або кількома учасниками процедури закупівлі.

Положеннями п.5 ч.2 ст. 40 Закону України «Про публічні закупівлі» визначено, що переговорна процедура закупівлі застосовується замовником як виняток у разі, якщо після укладення договору про закупівлю у замовника виникла необхідність у закупівлі додаткових аналогічних робіт чи послуг у того ж самого учасника. Можливість та умови таких додаткових робіт чи послуг можуть бути передбачені в основному договорі про закупівлю, укладеному за результатами проведення тендера. Закупівля додаткових аналогічних робіт чи послуг у того ж самого учасника здійснюється протягом трьох років після укладення договору про закупівлю, якщо загальна вартість таких робіт чи послуг не перевищує 50 відсотків ціни основного договору про закупівлю, укладеного за результатами проведення тендера.

Разом з тим замовники (органи місцевого самоврядування) залишають поза увагою те, що підставою для застосування переговорної процедури не може бути лише факт тотожності робіт чи послуг, виконаних за основним договором, виконання яких передбачається за результатами проведеної переговорної процедури. Ключовою умовою застосування переговорної процедури є саме необхідність закупівлі додаткових аналогічних робіт, а не лише їхня схожість за укладеним раніше основним договором.

Окрім того, замовниками не обґрунтовується, в чому ж полягає унікальність і винятковість переможця процедури закупівлі в порівнянні з іншими суб'єктами господарювання, що давало би підстави проводити закупівлю додаткових аналогічних робіт чи послуг саме в цього учасника, а не в інших суб'єктів господарювання за результатами проведення відкритих торгів.

Посилання на підставу для застосування переговорної процедури лише за наявності основного договору між замовником та учасником процедури закупівлі

послуг, за яким надавались аналогічні послуги, свідчить про формальні підстави для застосування переговорної процедури. Крім того, згідно з положеннями п. п. 7, 8 ч. 6 ст. 40 Закону України «Про публічні закупівлі» обґрунтування застосування переговорної процедури закупівлі повинно містити посилання на експертні, нормативні, технічні та інші документи, що підтверджують наявність умов застосування переговорної процедури закупівлі.

Безпідставне застосування органами місцевого самоврядування переговорної процедури закупівлі є грубим порушенням вимог ч. 10 ст. 3, ч.3 ст. 41 Закону України «Про публічні закупівлі», якою забороняється придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель /спрощених закупівель, визначених цим Законом, та укладення договорів про закупівлю, що передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель /спрощених закупівель, визначених цим Законом.

Порушення процедури публічних закупівель унеможливорює раціональне та ефективне використання коштів, спричиняє істотну шкоду інтересам держави й територіальної громади щодо здійснення права комунальної власності, тобто права територіальної громади володіти, доцільно, економно й ефективно користуватися і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном (коштами), що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування і, як наслідок, не відповідає суспільному інтересу.

Таким чином, реальний стан законності у цієї сфері свідчить про недосконалість механізму встановлення власника безхазяйних відходів, їх подальшого обліку та утилізації, відсутність прозорого й чіткого практичного алгоритму дій щодо поводження з безхазяйними відходами, що призводить до нераціонального та неефективного використання бюджетних коштів, зловживань з боку посадових осіб органів місцевого самоврядування. Зазначене не тільки не вирішує проблеми правового регулювання поводження з безхазяйними відходами, а й поступово загострює екологічну проблему неконтрольованого накопичення безхазяйних відходів, їхній вплив на здоров'я людини та навколишнє природне середовище.

Тому вирішення проблеми поводження з безхазяйними відходами повинно здійснюватися, перш за все, шляхом запровадження ефективного законодавчого регулювання цього питання, формування належного рівня екологічної культури населення, яке має будуватись на дослідженні національних особливостей з урахуванням позитивного досвіду країн Європейського Союзу. Нормативно-правова база потребує подальшої актуалізації в аспекті приведення у відповідність до європейських і світових стандартів. Метою таких запроваджень має стати зменшення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ, а в подальшому – їх повна ліквідація, підвищення рівня благоустрою територій відповідних територіальних громад, покращення стану екології, посилення взаємодії між владою та громадою; більший рівень мобілізації членів відповідних територіальних громад у вирішенні проблем поводження з твердими побутовими відходами, досягнення високого рівня поінформованості громадян щодо вирішення проблем збору, вивозу та утилізації відходів; посилення спроможності місцевих громад; запровадження та стимулювання організації роздільного збору відходів; встановлення та запуск ліній із сортування сміття, а також налагодження переробки відходів, які мають ресурсну цінність. Саме про такі пріоритети наголошено в затвердженій розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 08.11.2017 № 820-р «Національній Стратегії управління відходами в Україні до 2030 року» [10]. При визначенні проблематики у Стратегії акцентується увага на тому, що відмінність ситуації, яка склалася з відходами в Україні, порівняно з іншими розвинутими

країнами полягає у великих обсягах утворення відходів та у відсутності інфраструктури поводження з ними. При цьому наявність такої інфраструктури є неодмінною ознакою всіх економік розвинутих країн. Стратегія спрямована на вирішення критичної ситуації, яка склалася з утворенням, накопиченням, зберіганням, переробленням, утилізацією та захороненням відходів і характеризується подальшим розвитком екологічних загроз.

Список використаних джерел:

1. Економічна статистика. Навколишнє природне середовище. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Дригваль І.О., Волошина Н.О. Міжнародний досвід у сфері поводження з відходами. Інновації у сфері поводження з відходами: досвід та практика. Матеріали науково-практичної конференції, 16 квітня 2019 року. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2019. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/24454/1/Innovatsii%20U%20Sferi%20Povodzhennia%20Z%20Vidkhodamy%20Dosvid%20Ta%20Praktyka_2019.pdf
3. Лемець Л. Виявлення наднормативних і безхазяйних відходів. *Екологія підприємства*. 2013. № 7. С. 48-51.
4. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів: Постанова Кабінету Міністрів України № 1217 від 03.08.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-98-%D0%BF#Text>
6. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
7. Квач В. Ю., Афанасієв Р.В. Загальнотеоретичні положення про публічні закупівлі: поняття та призначення. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 884-887.
8. Новаковець В. М. Фінансово-правовий механізм регулювання державних закупівель: дис.....канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2012. 252 с.
9. Здирко Н. Г. Теоретичні підходи до визначення поняття “публічні закупівлі”. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7558>
10. Управління твердими побутовими відходами в умовах реформування місцевого самоврядування та розвитку міжмуніципального співробітництва: Навчально-практичний посібник. За заг. редакцією В.В. Толкованова, О.Е. Ілляш, Т.В. Журавля, Ю.С. Голика. Київ, 2018. 393 с. URL: <https://ims-ukraine.org/sites/default/files/Solid-domestic-waste>.

УДК 342.95: 35.078.18

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.12>

МІСЦЕ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В КЛАСИФІКАЦІЇ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Лавренчук Ольга Володимирівна,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний
університет, м. Запоріжжя, Україна)

У роботі досліджено наукові думки щодо класифікації заходів адміністративного примусу, а також визначено місце заходів процесуального примусу в системі заходів адміністративного примусу. З'ясовано, що класифікація заходів адміністративного примусу, по-перше, допомагає виявити основні ознаки, за якими можна знайти відмінності однієї групи заходів від іншої, по-друге, дозволяє усвідомити різноманітність і чисельність заходів адміністративного примусу, які можуть застосовуватись нині в Україні суб'єктами публічного адміністрування; по-третє, створює умови для більш якісного правового регулювання заходів примусу і, як результат, для більш ефективного їх правозастосування; по-четверте, сприяє розвитку наукових знань про адміністративний примус та полегшує сприйняття цих знань студентами в закладах вищої освіти. Встановлено, що традиційні підходи до класифікації заходів адміністративного примусу ігнорують наявність заходів процесуального примусу. Цю теоретичну проблему в науковій літературі пропонується вирішувати двома способами: 1) визнання процесуально-забезпечувальних заходів одним із видів заходів адміністративного припинення, що дозволяє зберегти уявлення про адміністративний процес, який склався ще за радянських часів; 2) доповнити систему заходів адміністративного примусу окремою групою процесуально-забезпечувальних заходів. Доведено, що термін «заходи процесуального примусу», який використовується в КАС України, не співпадає за змістом із терміном «процесуально-забезпечувальні заходи», який пропонується в науковій літературі при класифікації заходів адміністративного примусу. Те, що законодавець називає заходами процесуального примусу, є, в одних випадках, процесуальною санкцією за порушення вимог процесуального законодавства, а в інших – заходом адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного вчинку, передбаченого положеннями Особливої частини КУпАП. Зроблено висновок, що нині заходи процесуального примусу є комплексним правовим утворенням, яке поєднує в собі як процесуально-забезпечувальні заходи, так і заходи адміністративної відповідальності. Також звертається увага на недбалість і незграбність законодавця під час формулювання дефініцій та окремих інститутів адміністративного процесуального права.

Ключові слова: заходи адміністративного примусу, заходи процесуального примусу, процесуально-забезпечувальні заходи, класифікація заходів адміністративного примусу, процесуальні санкції.

THE PLACE OF MEASURES OF PROCEDURAL COMPULSION IN THE CLASSIFICATION OF MEASURES OF ADMINISTRATIVE COERCION

Lavrenchuk Olha Volodymyrivna,
Applicant at the Department of
Administrative and Commercial Law
(Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine)

The paper examines scientific ideas on the classification of measures of administrative coercion and determines the place of procedural compulsion measures in the system of measures of administrative coercion. It was found that the classification of measures of administrative coercion, firstly, helps to identify the main features using which one can differentiate one group of measures and another, and secondly, allows understanding the diversity and number of measures of administrative coercion that can be applied today in Ukraine by objects of public administration; thirdly, it creates conditions for better legal regulation of coercive measures and, as a result, for their more effective law enforcement; fourth, it promotes the development of scientific knowledge about administrative coercion and facilitates the perception of this knowledge by students of higher education institutions. It is established that traditional approaches to the classification of measures of administrative coercion ignore the availability of measures of procedural compulsion. The scientific literature proposes to solve this theoretical problem in two ways: 1) recognition of procedural and precautionary measures as one of the types of measures of administrative termination, which allows preserving the idea of administrative process, which were developed in Soviet times; 2) to supplement the system of measures of administrative coercion with a separate group of procedural and precautionary measures. It is proved that the term "measures of procedural compulsion" used in the CAP of Ukraine does not coincide in meaning with the term "procedural and precautionary measures", which is proposed in the scientific literature when classifying the measures of administrative coercion. One that the legislator calls measures of procedural compulsion is, in some cases, a measure of administrative liability for the violation of procedural law and in others – a measure of administrative liability for committing an administrative offense under the provisions of the Special Part of the Code of Administrative Offenses. It is concluded that the measures of procedural compulsion are currently a complex legal entity, which combines both procedural and security measures and measures of administrative responsibility. Attention is also paid to the negligence and clumsiness of the legislator in formulating definitions and certain institutions of administrative procedural law.

Key words: measures of administrative coercion, measures of procedural compulsion, procedural and security measures, classification of measures of administrative coercion, procedural sanctions.

Постановка проблеми. Теорія радянського адміністративного права, хоча і поділяла норми права на два види – матеріальні та процесуальні, але всім своїм існуванням доводила зворотнє: а) радянське законодавство було переповнене матеріальними нормами, тоді як норми організаційного характеру (процедурні та процесуальні) були представлені в системі права як виключення із загального правила; б) переважна більшість висновків про адміністративно-правову норму та адміністративно-правові відносини базувалися на аналізі адміністративного права як системи, яка складається виключно з матеріальних норм; в) намагання окремих науковців розглядати провадження у справах про адміністративні правопорушення як радянський

адміністративний процес призводили до розмивання терміну «адміністративний процес», а разом з тим і всіх інших пов'язаних із ним категорій – процесуальна норма, процесуальні відносини, заходи процесуального примусу та інші.

Все це суттєво вплинуло на розвиток вчення про адміністративний примус та систему його заходів, яке, по-перше, не виділяло заходи процесуального примусу в якості самостійного виду заходів адміністративного примусу, по-друге, занадто повільно змінювалось під впливом об'єктивних чинників.

Отже, зазначені вище обставини свідчать про актуальність теми статті та про необхідність проведення подальших досліджень із питань уточнення місця заходів процесуального примусу в системі заходів адміністративного примусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система заходів адміністративного примусу поглиблено досліджувалась у працях таких науковців, як Д.М. Бахрах, К.С. Бельський, Є.С. Герасименко, М.І. Єропкін, В.В. Іванов, Т.О. Коломонець, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.М. Лук'янець, М.Я. Масленников, О.І. Миколенко, В.Д. Сорокін, С.В. Тихомиров, В. П. Чабан та інших.

Слід відмітити, що перелічені вище науковці розходились у думках про зміст заходів адміністративного примусу стосовно критеріїв їхньої класифікації, а також стосовно визначення видів заходів адміністративного примусу. Зокрема, заходи процесуального примусу характеризуються ознаками, які, з одного боку, дають можливість їх розглядати як заходи адміністративного примусу, а з іншого – мають низку особливостей, які дозволяють їх відокремити від інших заходів примусу.

Постановка завдання. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена ця стаття, є: 1) дослідити наукові думки щодо класифікації заходів адміністративного примусу; 2) визначити місце заходів процесуального примусу в системі заходів адміністративного примусу.

Виклад основного матеріалу. Класифікація заходів адміністративного примусу є суттєвою теоретичною проблемою, розв'язання якої позитивно вплине не тільки на розвиток теорії адміністративного права і процесу, а й на розвиток та вдосконалення адміністративного процесуального законодавства. Наприклад, О.І. Миколенко, перш ніж розкрити особливості заходів адміністративної відповідальності, звернув увагу на класифікацію заходів адміністративного примусу в доктрині адміністративного права. Він констатує, що така класифікація необхідна, «по-перше, для усвідомлення суті різноманітних заходів примусу, що застосовуються в рамках державного управління, їхніх підстав і цілей застосування, по-друге, для більш якісного правового регулювання і, як наслідок, якісного й ефективного правозастосування, по-третє, для подальшого розвитку цього інституту адміністративного права» [1, с. 7].

Зрозуміло, що О.І. Миколенко, висловлюючи свої думки про класифікацію заходів адміністративного примусу, використовує ту термінологію, яка в період з 1991 по 2010 роки була розповсюдженою в науці адміністративного права (мова йде про термін «державне управління»). Вважаємо, що нині слід вести мову про заходи адміністративного примусу, що застосовуються суб'єктами публічного управління, суб'єктами публічного адміністрування чи суб'єктами владних повноважень. З усіма іншими міркуваннями автора не тільки повністю погоджуємось, а й хочемо доповнити.

По-перше, класифікація заходів адміністративного примусу допомагає виявити основні підстави (критерії класифікації), за якими можна знайти відмінності однієї групи заходів від іншої. Як правило, критерієм класифікації виступає мета застосування заходу примусу. Власне мета і визначає в подальшому підстави й порядок застосування заходів адміністративного примусу.

По-друге, класифікація заходів адміністративного примусу дозволяє усвідомити різноманітність і чисельність заходів адміністративного примусу, які можуть застосовуватись нині в Україні суб'єктами публічного адміністрування. Власне тому в науковій літературі так багато уваги приділяється класифікації заходів адміністративного примусу, бо ще ніхто з науковців так і не спромігся навести повний перелік таких заходів. Практично це зробити неможливо. Класифікація заходів адміністративного примусу дозволяє полегшити роботу дослідників, які, користуючись узагальненими рисами, пропонують характеристику або всіх без виключення заходів примусу, або однієї із груп таких заходів.

По-третє, класифікація заходів адміністративного примусу створює умови для більш якісного правового регулювання і, як наслідок, для більш ефективного правозастосування. Сучасний стан державотворення в Україні характеризується негативними тенденціями в цій частині:

1) ніхто із суб'єктів законодавчої ініціативи та політиків не прислухається до думки науковців, які займаються проблематикою заходів адміністративного примусу, а натомість займаються запозиченням досвіду країн західної Європи. Тобто думка вітчизняних науковців взагалі ігнорується суб'єктами, від яких залежить зміст національного законодавства. Виключення складає лише думка науковців, які здійснюють свою діяльність на підставі отриманих наукових грантів;

2) низький рівень професіоналізму як суб'єктів правотворчої діяльності, так і суб'єктів, які вповноважені застосовувати заходи адміністративного примусу.

По-четверте, класифікація заходів адміністративного примусу повинна сприяти розвиткові знань про це правове явище та полегшити сприйняття цих знань студентами під час навчання в закладах вищої освіти. Слід зазначити, що інститут адміністративного примусу поступово починає втрачати своє методологічне значення в юридичній науці. Пояснюється це тим, що національне законодавство безсистемно використовує й закріплює безліч санкцій, правова природа яких іноді залишається невідомою. Чітко дати відповідь, що певна правова санкція є адміністративною, а не, наприклад, фінансовою, податковою чи будь-якою іншою, неможливо. Скоріш за все вчення про адміністративний примус прийде найближчим часом у занепад, а замість нього прийде вчення про адміністративну санкцію. До речі, на відміну від адміністративного примусу поняття «адміністративна санкція» є малодослідженим правовим явищем у доктрині адміністративного права.

Не дивлячись на наш скептичний погляд щодо перспектив вчення про адміністративний примус в майбутній доктрині адміністративного права, в межах нашого дослідження класифікація заходів адміністративного примусу допомагає визначити не тільки особливості, а й місце заходів процесуального примусу в загальній системі заходів адміністративного примусу.

У науковій літературі представлено безліч думок щодо класифікації заходів адміністративного примусу. Хочемо зупинитися на аналізі лише тих, які пов'язані із розкриттям особливостей заходів процесуального примусу.

Традиційною є класифікація заходів адміністративного примусу на три види: 1) заходи адміністративного попередження; 2) запобіжні заходи; 3) адміністративні стягнення. Причому в одних випадках критерієм такої класифікації виступають цілі застосування заходу примусу [2, с. 146], а в інших – послідовність їх застосування [3, с. 111-112].

Якщо мету застосування заходу примусу взяти за основу класифікації, то відповідно: а) заходи адміністративного попередження застосовуються з метою попередження ймовірних протиправних діянь та шкідливих наслідків для особи, суспільства й держави;

б) запобіжні заходи застосовуються задля припинення протиправної поведінки особи;
 в) заходи адміністративного стягнення використовуються задля виховання правопорушника та покарання винної особи. Якщо звернутися до положень КАС України, то помітимо, що застосування заходів процесуального примусу ніколи не переслідує мету попередження ймовірних протиправних діянь і шкідливих наслідків для особи, суспільства та держави. Разом з тим, окремі види заходів процесуального примусу спрямовані на припинення протиправної поведінки особи та її покарання. До того ж Глава 10 Розділу I КАС України передбачає перелік заходів забезпечення позову, які застосовуються з метою відвернення шкідливих можливих наслідків вчинків і рішень суб'єктів владних повноважень чи інших учасників публічно-правового спору. Таким чином, у межах адміністративного процесуального законодавства можна говорити про існування окремих груп заходів примусу – заходів процесуального попередження та процесуального припинення. При цьому окремі заходи процесуального примусу мають виховний та карний характер (наприклад, попередження і штраф), що остаточно заплутає будь-якого дослідника, адже «штраф» в науковій літературі характеризується переважно як ефективний захід юридичної відповідальності. Власне цей факт і став причиною появи в науковій літературі публікацій, в яких доводиться існування процесуальної відповідальності [4].

Якщо ж в якості критерію класифікації взяти послідовність застосування заходів адміністративного примусу, то логіка цієї класифікації наступна:

а) спочатку суб'єкт владних повноважень намагається відвернути негативні наслідки для суспільства у вигляді правопорушень, епідемій, катастроф та інших (заходи адміністративного попередження);

б) якщо заходи адміністративного попередження не спрацьовують, і особа розпочала протиправну поведінку, то суб'єкт владних повноважень спрямовує свої зусилля на припинення цих протиправних дій (запобіжні заходи);

в) якщо вину особи, яка вчинила протиправні дії, буде доведено, то до неї застосовуються заходи юридичної відповідальності (адміністративні стягнення).

Як бачимо, ця логіка частково спрацьовує, якщо характеризувати заходи адміністративного примусу, передбачені нормами матеріального права. Якщо ж звернутися до положень адміністративного процесуального законодавства, то заходи примусу, передбачені КАС України, поділяються виключно за метою застосування, а не за послідовністю їх застосування.

Отже, традиційна класифікація заходів адміністративного примусу на три види (заходи адміністративного попередження, запобіжні заходи, адміністративні стягнення) є за своєю суттю методологічно застарілою, тому не дивно, що вона не враховує специфіку заходів процесуального примусу.

Окремі науковці намагались вирішити цю теоретичну проблему наступним чином. По-перше, пропонували серед видів заходів адміністративного примусу виділяти групу заходів адміністративного припинення (Д.М. Бахрах, А.Т. Комзюк та інші). Звертаємо увагу, що науковці відмовились від терміну «запобіжні заходи» у зв'язку з тим, що цей термін в одних наукових джерелах використовувався для позначення заходів попередження, а в інших – для позначення заходів припинення. В свою чергу, заходи адміністративного припинення поділялись на два види:

а) заходи припинення протиправної поведінки, що регламентуються нормами матеріального права (наприклад, застосування поліцією спеціальних засобів і зброї),

б) заходи процесуально-забезпечувального характеру, передбачені нормами процесуального права та спрямовані на забезпечення безперешкодного адміністративного провадження за справою (наприклад, доставлення порушника, привід, вилучення речей і документів).

По-друге, частина науковців пропонувала виділяти в системі заходів адміністративного примусу дві окремі групи – заходи припинення та процесуально-забезпечувальні заходи, обумовлюючи це тим, що мета застосування цих заходів різна (О.І. Миколенко, Л.М. Розін, С.В. Тихомиров та інші). Наприклад, О.І. Миколенко стверджує, що заходи адміністративного припинення здійснюються з метою припинення вже розпочатого протиправного діяння та попередження його можливих шкідливих наслідків, а процесуально-забезпечувальні заходи – з метою забезпечення адміністративного провадження [1, с. 10-11].

Отже, в науковій літературі представлені праці, в яких процесуально-забезпечувальні заходи виділяються в якості окремої групи заходів адміністративного примусу. Разом з тим виникає питання: як традиційні класифікації заходів адміністративного примусу співвідносяться із заходами примусу, що передбачаються в КАС України? Наприклад, чинний КАС України закріплює: 1) заходи процесуального примусу (ст. 145 КАС України); 2) заходи забезпечення позову (ст. 151 КАС України); 3) відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову (ст. 158 КАС України); 4) санкції, які застосовує адміністративний суд під час вирішення справи по суті (ч. 2 ст. 245 КАС України); 5) заходи, які застосовуються адміністративним судом щодо іноземця або особи без громадянства у зв'язку з їх затриманням у порядку провадження в справах про адміністративні правопорушення (ч. 1 ст. 289 КАС України) тощо.

Видно, що термін «заходи процесуального примусу», що використовується в КАС України, не співпадає за змістом і значенням з терміном, який пропонують у своїх публікаціях О.І. Миколенко, Л.М. Розін, С.В. Тихомиров, – «процесуально-забезпечувальні заходи». Пояснюється це наступним чином:

1) КАС України розглядає заходи процесуального примусу в першу чергу як реакцію суду на протиправну поведінку учасників процесу, які порушують норми процесуального законодавства, а тому ці заходи дуже схожі й багато в чому співпадають за цільовою спрямованістю із заходами юридичної відповідальності (наприклад, попередження, штраф);

2) процесуально-забезпечувальні заходи, які виділяються О.І. Миколенко, Л.М. Розіним і С.В. Тихомировим, є реакцією на протиправну поведінку особи, забороненої нормами матеріального права;

3) цілями застосування заходів процесуального примусу, передбаченими КАС України, є забезпечення здійснення адміністративного судочинства шляхом спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил та виконання процесуальних обов'язків (видалення із залу судового засідання, привід), через забезпечення доказової бази (тимчасове вилучення доказів задля дослідження судом), а також шляхом покарання осіб, винних у порушенні процесуальних норм (попередження, штраф);

4) цілями ж процесуально-забезпечувальних заходів, які виділяються О.І. Миколенко, Л.М. Розіним, С.В. Тихомировим, є забезпечення доказової бази (наприклад, адміністративне затримання, особистий огляд та огляд речей, вилучення речей і документів), припинення протиправної поведінки особи з одночасним забезпеченням доказової бази (наприклад, відсторонення водія від управління транспортним засобом) чи завчасним забезпеченням виконання постанови про накладення стягнення (тимчасове затримання транспортного засобу).

На підставі цього можна зробити висновок, що заходи процесуального примусу, передбачені в КАС України, є комплексним правовим утворенням, яке поєднує в собі як процесуально-забезпечувальні заходи, так і заходи адміністративної відповідальності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Класифікація заходів адміністративного примусу, по-перше, допомагає виявити основні підстави (критерії класифікації), за якими можна знайти відмінності однієї групи заходів від іншої, по-друге, дозволяє усвідомити різноманітність і чисельність заходів адміністративного примусу, які можуть застосовуватися нині в Україні суб'єктами публічного адміністрування; по-третє, створює умови для більш якісного правового регулювання заходів примусу і, як наслідок, задля більш ефективного їх правозастосування; по-четверте, сприяє розвитку наукових знань про адміністративний примус та полегшує сприйняття цих знань студентами в закладах вищої освіти.

Традиційні підходи до класифікації заходів адміністративного примусу зазвичай ігнорували наявність заходів процесуального примусу, тому не виділяли їх в якості самостійної класифікаційної групи. Частина науковців намагалась вирішити цю теоретичну проблему двома шляхами:

- 1) визнання процесуально-забезпечувальних заходів одним із видів заходів адміністративного припинення (Д.М. Бахрах, А.Т. Комзюк та інші), що дозволяло зберегти уявлення про адміністративний процес, що склалися ще за радянських часів;
- 2) доповнити систему заходів адміністративного примусу окремою групою заходів – «процесуально-забезпечувальними заходами» (О.І. Миколенко, Л.М. Розін, С.В. Тихомиров і ін.).

Доведено, що термін «заходи процесуального примусу», що використовується в КАС України, не співпадає за змістом і значенням з терміном «процесуально-забезпечувальні заходи», який пропонується у науковій літературі за класифікацією заходів адміністративного примусу. Заходи процесуального примусу, передбачені в КАС України, є комплексним правовим утворенням, що поєднує в собі як процесуально-забезпечувальні заходи, так і заходи адміністративної відповідальності. Це ще раз доводить висновок про те, що законодавець недбало та незграбно використовує в нормативно-правових актах термінологію. Те, що законодавець називає заходами процесуального примусу є, в одних випадках, процесуальною санкцією за порушення вимог процесуального законодавства, в інших – заходом адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного вчинку, передбаченого положеннями Особливої частини КУпАП.

Список використаних джерел:

1. Миколенко О.І. Адміністративний процес і адміністративна відповідальність : навчальний посібник. Харків : Одиссей, 2010. 368 с.
2. Овсянко Д.М. Административное право: Учебное пособие. Изд. 3-е. перераб. и доп. Москва : Юрист, 2002. 468 с.
3. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины (Общая часть). Учебное пособие. Харьков: ООО «Одиссей», 1999. 224 с.
4. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7954/Мурзановська.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.13>

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МИТНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Микулець Віталій Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін
(Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

Євроінтеграційні процеси мають принциповий характер для української держави і виступають мотивом внутрішніх перетворень, які наблизатимуть нашу державу до членства в європейському інтеграційному об'єднанні. Одним із напрямів реформування органів публічного адміністрування є впровадження позитивного досвіду держав-членів Європейського Союзу щодо забезпечення демократичного цивільного контролю. У зв'язку з цим метою представленого дослідження є визначення потенціалу залучення поняття «цивільного демократичного контролю» в систему сучасних митних відносин України.

У роботі показано, що поняття «цивільний демократичний контроль» ґрунтується на тому значенні, що воно останнім часом отримало в Україні як на теоретичному, так і на нормативно-правовому рівні. Виходячи з означеної мети, на підставі опрацьованих матеріалів за темою дослідження в роботі визначено поняття «цивільний демократичний контроль» як інтегровану взаємодію системи соціальних інститутів держави та громадянського суспільства щодо надання законності діям митних органів, регулювання митних відносин на принципах верховенства прав і законності з метою їхнього удосконалення і розвитку в інтересах суспільства.

Спеціальна увага акцентована на перспективі залучення цього поняття у систему сучасних митних відносин України. Зокрема, обґрунтовано необхідність створювати громадські законодавчі комісії із питань митного права, громадські інспекції, групи громадського контролю, інші організаційні структури громадського контролю. Водночас показано, що обґрунтованим є висування вимог до представників громадських інститутів щодо їхніх професійних знань і навичок у митній сфері, вміння орієнтуватися в національній та міжнародній правовій базі з митних відносин. За таких умов цивільний демократичний контроль сприятиме динамічному та позитивному розвитку митних відносин.

Ключові слова: митне право, митні органи, митні відносини, цивільний демократичний контроль, громадянське суспільство.

THE CONCEPT “CIVIL DEMOCRATIC CONTROL” IN THE SYSTEM OF MODERN CUSTOMS RELATIONS OF UKRAINE

Mykulets Vitalii Yuriiovich,
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of Department
of Civil Law Disciplines
(Academician Stepan Demianchuk
International University of Economics
and Humanities, Rivne, Ukraine)

European integration processes have fundamental nature for Ukrainian state and are the motive of internal transformations that will bring our state closer to membership in European integration association. One of the directions of reforming public administration bodies is introduction of positive experience of the member-states of the European Union to provide democratic civil control. In this regard, the objective of the presented study is to determine the potential for attracting the concept “civil democratic control” into a system of modern customs relations of Ukraine.

This work showed that the concept “civil democratic control” is based on the meaning that it has recently received in Ukraine both on the theoretical and normative legal level. Based on the determined goal, based on the worked up materials concerning the research theme, the author defined the concept “civil democratic control” as integrated interaction of the system of social institutions of state and civil society to provide legality to actions of customs authorities, regulation of customs relations according to regulations of law and legality with the object of their improvement and development in the interests of society.

Special attention is focused on the prospects of attracting this concept to the system of modern customs relations of Ukraine. In particular, the need to create public legislative commissions concerning the customs law, public inspections, public control groups, as well as other organizational structures of public control, are substantiated. At the same time, one can see that it is reasonable to put forward demands concerning professional knowledge and skills in the customs sphere, ability to navigate in national and international legal field as to customs relations to the representatives of public institutions. Under such conditions, civil democratic control will contribute to dynamic and positive development of customs relations.

Key words: customs law, customs authorities, customs relations, civil democratic control, civil society.

Формування та функціонування сучасної митної системи України відбувається під впливом євроінтеграційних процесів, що мають принциповий характер для української держави. Історичною й ідеологічною передумовою євроінтеграційних прагнень України є спільна історія та цінності з країнами Європейського Союзу. Станом на 2021 рік правовою основою реалізації політики євроінтеграції й набуття членства в ЄС є Закон України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (в редакції від 1 січня 2015 року). У поєднанні з Угодою про асоціацію з Європейським Союзом, органи державної влади України нині мають серйозний політико-правовий фундамент для внутрішніх перетворень, що наблизатимуть нашу державу до членства в європейському інтеграційному об'єднанні.

Повною мірою це стосується і Державної митної служби України (надалі – Держмитслужби), який реалізує державну митну політику як центральний орган виконавчої

влади. Сучасними дослідженнями доведено, що роль і місце митниці в системі державних органів, її завдання та внутрішня організація визначаються національним правом кожної окремої країни. Втім «дедалі більший вплив отримує тенденція до міжнародної уніфікації методів діяльності митних адміністрацій» [1, с. 384]. Так, відповідно до покладених на неї завдань, Держмитслужба співпрацює з інститутами громадянського суспільства, забезпечує проведення консультацій із громадськістю, зокрема через громадську раду, з питань державної митної справи [2]. Між тим, досвід держав-членів Європейського Союзу доводить, що ефективність органів публічного адміністрування значно зростає за умови забезпечення демократичного цивільного контролю, що однаковою мірою стосується як органів виконавчої державної влади, так і безпекових та оборонних структур.

У зв'язку з вищезазначеним ми пропонуємо розглянути потенціал залучення поняття «цивільний демократичний контроль» у систему сучасних митних відносин України. Означена мета наукового дослідження передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясування змісту поняття «цивільний демократичний контроль»; 2) визначення перспектив залучення цього поняття в систему сучасних митних відносин України.

Відзначимо, що наша увага до поняття «цивільний демократичний контроль» ґрунтується на тому значенні, яке воно останнім часом отримало в Україні як на теоретичному, так і на нормативно-правовому рівні. Зокрема, вказане поняття розкрито в Законі України «Про національну безпеку України», де демократичний цивільний контроль трактується як «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки, оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [3]. При цьому проблематиці цивільного демократичного контролю присвячено цілий розділ Закону України «Про національну безпеку України». Відповідно до норм цього розділу, система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється: 1) Президентом України; 2) Верховною Радою України; 3) Радою національної безпеки та оборони України; 4) Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; 5) судового контролю; 6) громадського нагляду. У нашому дослідженні увагу буде сконцентровано на громадському нагляді як важливій формі цивільного демократичного контролю за діяльністю Держмитслужби.

Відзначимо, що увага до феномену цивільного демократичного контролю прочитується в нормативно-правових актах, що регламентують діяльність Держмитслужби. Зокрема, Митним кодексом України до принципів здійснення митної справи (ст. 8) віднесено принципи гласності й прозорості [4], реалізація яких передбачає здійснення цивільного демократичного контролю. В свою чергу, вже згадане Положення «Про Державну митну службу» прямо покладає на Держмитслужбу завдання співпраці з інститутами громадянського суспільства [2]. Крім того, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р «Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року», суб'єктом якої, серед інших, є Держмитслужба, передбачає, що «посадові особи суб'єктів інтегрованого управління кордонами зобов'язані поважати гідність людини, виявляти до неї гуманне ставлення», а одним із завдань указаної Стратегії є підвищення рівня обізнаності представників суб'єктів інтегрованого управління кордонами у сфері дотримання прав людини, зокрема «запровадження досвіду міжнародних організацій із питань дотримання

прав людини» [5]. Водночас до проведення моніторингу реалізації Стратегії та передбачених нею завдань з метою дотримання об'єктивності та неупередженості можуть залучатися інші експерти. Вважаємо, що у сфері дотримання прав людини таким експертами можуть і повинні стати представники громадських організацій як суб'єкти цивільного демократичного контролю.

Показово, що в «Концепції інтегрованого управління кордонами», ухваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р, прямо вказується на необхідність запровадження європейських стандартів прозорості, доброчесності в інтегрованому управлінні кордонами та, зокрема, наголошується на підвищенні ролі демократичного цивільного контролю над діяльністю суб'єктів інтегрованого управління кордонами [6]. Зауважимо, що з огляду на забезпечення ефективних зв'язків з інститутами громадянського суспільства Концепція 2015 року виглядала більш перспективною, ніж Стратегія інтегрованого управління кордонами 2019 року.

Між тим увага до демократичного цивільного контролю над діяльністю суб'єктів інтегрованого управління кордонами має й теоретичне обґрунтування. Наприклад, директор Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння Валентин Бадрак стверджує, що для України є принциповим пройти шлях реформування своїх силових та правоохоронних структур у демократичному напрямі. При цьому, серед іншого, важливими є напрацювання в питаннях взаємодії із цивільним сектором [7, с. 7]. У свою чергу, на теоретичному рівні важливість цивільного демократичного контролю обґрунтовує Іван Савка, який слушно зауважує, що впровадження такого контролю відбувається дотично до еволюції політичної системи держави та перебуває у глибокій залежності від рівня політичної культури держави й нації загалом [8].

Український науковець і фахівець у сфері національної безпеки Леонід Бобрицький вказує на те, що демократичний цивільний контроль можна розглядати як один із підходів щодо забезпечення безпеки держави, відповідно до якого практикується консолідована відповідальність очільників органів державної влади, безпекових та оборонних структур, інститутів громадянського суспільства під час прийняття певних рішень і здійснення безпекової та правоохоронної діяльності [9].

Принциповим для нашого дослідження є науковий підхід, відповідно до якого важливим елементом демократичного цивільного контролю визначається суспільний/громадський контроль (здійснюється громадянським суспільством; суб'єктами контролю виступають ЗМІ, громадські об'єднання, організації, рухи, різноманітні фонди, групи, наукові центри тощо) [10]. Щодо значення громадянського суспільства, то вже хрестоматійним є твердження про його потенціал як джерела досвіду й кадрів, а також особливий внесок у питання комунікації, інформування, освіти й представництва. «Це канал зв'язку, який трансформує потреби безпеки суспільства у вимоги безпеки й доносить їх до уряду та сектору безпеки. Він також транслює та передає владі реакцію суспільства на діяльність сектору безпеки» [11, с. 38]. Ми також поділяємо позицію, що громадянське суспільство здійснює таку ж саму стабілізуючу й регулятивну функцію, що й держава, але тільки на нижчому рівні суспільної ієрархії [12, с. 7]. При цьому громадянське суспільство виконує функцію системи представництва інтересів та управління справами суспільства. Очевидно, що держава не завжди належним чином може гарантувати права та свободи людини, а також забезпечити умови для реалізації потенціалу громадян; цю функцію на себе перебирають інститути громадянського суспільства [12, с. 9].

Важливим моментом для розуміння поняття «громадянське суспільство» є той факт, що воно ґрунтується на спільних інтересах і позбавлене елементів примусу, хоча може бути організаційно структурованим, але структури ці засновуватимуться

на спільних інтересах. Зрештою, метою інститутів громадянського суспільства є створення передумов для реалізації контрольних функцій з боку суспільства щодо діяльності державних органів влади і їхніх посадових осіб [13].

Показово, що функції інститутів громадянського суспільства перегукуються із завданнями цивільного контролю як складника механізму державного управління. «Вказана організаційно-правова категорія є досить важливою, оскільки сприяє забезпеченню необхідних владних структур інформацією щодо ефективності діяльності конкретних органів у державі на всіх рівнях управління» [11, с. 31].

У контексті нашого дослідження варто згадати, що інститути громадянського суспільства як суб'єкти цивільного контролю можуть виконувати доволі різні функції. Так, експерти Департаменту міжнародного розвитку Великобританії указують на такі ролі інститутів громадянського суспільства: 1) постачальник послуг (наприклад, надання базових послуг охорони здоров'я в громаді); 2) адвокат/агітатор (наприклад, лобіювання перед урядами або бізнесом вирішення різних питань); 3) вартовий (наприклад, моніторинг дотримання державою права людини); 4) заохочення громадянської активності (наприклад, мотивація до взаємодії із менеджментом різних рівнів); 5) участь у процесах глобального управління [14]. У нашому випадку цивільний контроль, передусім, допомагає виявленню актуальних проблем управлінської діяльності у сфері митних відносин і сприяє пошуку способів і засобів вирішення проблемних питань.

Зважаючи на вказане, вважаємо обґрунтованим визначення поняття «цивільний демократичний контроль» у системі сучасних митних відносин України як інтегровану взаємодію системи соціальних інститутів держави та громадянського суспільства щодо надання законності діям митних органів, регулювання митних відносин на принципах верховенства права і законності з метою їхнього удосконалення і розвитку в інтересах суспільства. При цьому зміст такої взаємодії полягає в забезпеченні прозорості функціонування митних органів засобами контролю за їхньою діяльністю, за дотриманням конституційно закріплених інтересів суспільства, прав і свобод громадян. Щодо мети цивільного демократичного контролю в системі сучасних митних відносин, то слід обґрунтовано позначити: 1) контроль за діяльністю митних органів із метою недопущення порушення норм митного права; 2) сприяння пошуку способів і засобів вирішення проблемних питань, що виникають у процесі реалізації митних відносин; 3) забезпечення стабільності й прозорості у сфері митних відносин. Розглянемо, як забезпечується цивільний демократичний контроль у системі сучасних митних відносин України.

Станом на сьогодні є підстави говорити про намагання практично реалізувати ідеї демократичного цивільного контролю за діяльністю Держмитслужби. Зокрема, суб'єктом такого контролю можна вважати Громадську раду при Державній митній службі України, яка була створена у листопаді 2020 року і є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним задля сприяння участі громадськості в формуванні та реалізації державної митної політики. Зауважимо, що основними завданнями Громадської ради є: 1) сприяння реалізації громадянами права на участь в управлінні державними справами; 2) сприяння врахуванню громадської думки під час діяльності Держмитслужби; 3) сприяння залученню представників зацікавлених сторін до проведення консультацій із громадськістю у сферах, що належать до компетенції Держмитслужби; 4) проведення відповідно до законодавства громадського моніторингу за діяльністю Держмитслужби; 5) здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів щодо питань формування та реалізації державної політики у сферах діяльності Держмитслужби [15].

Аналіз плану роботи Громадської ради при Державній митній службі України, затверджений на засіданні Ради 12 грудня 2020 року, доводить налаштованість цього органу на налагодження паритетного діалогу між митницею, профільною громадськістю та бізнес-спільнотою. Зокрема, в плані заявлене прагнення оперативного реагування на поточні проблемні питання, які виникають під час здійснення митних формальностей. Громадська рада здійснюватиме моніторинг та аналіз проектів нормативно правових актів з питань митної справи з подальшою підготовкою зауважень та пропозицій. При цьому враховуватимуться пропозиції від інститутів громадського суспільства, суб'єктів митних відносин щодо проектів.

Відзначаючи перспективність Громадської ради при Державній митній службі України, а також ґрунтовність і деталізований підхід щодо змісту взаємодії з Держмитслужбою, вважаємо доречним для ефективного цивільного демократичного контролю створювати в межах вже чинної Громадської ради громадські законодавчі комісії із питань митного права, громадські інспекції, групи громадського контролю, інші організаційні структури громадського контролю. Водночас необхідно зауважити, що ефективний цивільний демократичний контроль можливий лише за умови залучення кваліфікованих представників громадянського суспільства. Тому до представників громадських інститутів, які претендують на здійснення відповідного контролю у сфері митних відносин, висуваються вимоги наявності професійних знань і навичок у цій галузі, вміння орієнтуватися в національній та міжнародній правовій базі щодо митних відносин. Останнє є своєрідною інтелектуальною й компетентнісною передумовою здатності знаходити ефективні альтернативні способи досягнення цілей цивільного контролю: виявлення актуальних проблем та пропозиції щодо способів і засобів вирішення проблемних питань. Відверте обговорення проблем, що виникають під час реалізації митних відносин, дозволяють сформулювати громадську думку про недоліки в митних органах і тим самим сприяють їх виправленню шляхом коригування законодавства й правозастосовної діяльності (всіх суб'єктів митних відносин). Проте такі обговорення повинні сприяти вдосконаленню митної сфери, а не носити неконструктивний характер. Тому вважаємо, що сама Держмитслужба повинна брати участь у підвищенні компетентностей представників громадських інститутів, з якими взаємодіє. В цьому плані показовим є досвід керівництва Європейського Союзу, який докладає значних зусиль не лише для розвитку самого європейського громадянського суспільства, але надає цьому процесові наукового й освітнього вимірів [13].

Окрему увагу слід звернути на важливість практичних результатів цивільного демократичного контролю у сфері митних відносин. Безпосередньо результатами такого контролю можна вважати проведення громадського (публічного) обговорення чи слухань за результатами контрольних або моніторингових заходів. За підсумками таких заходів можуть ухвалюватися реальні управлінські й організаційні рішення у сфері митних відносин, що формалізуються в нормативно-правових актах. Останні можна вважати похідними (непрямими) результатами цивільного демократичного контролю, що на практиці доводять його корисність і функціональний потенціал задля покращення змісту митних відносин та діяльності митних органів.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що досвід держав-членів Європейського Союзу доводить, що ефективність органів публічного адміністрування значно зростає за умови забезпечення демократичного цивільного контролю. Повною мірою це стосується і Державної митної служби України, який реалізує державну митну політику як центральний орган виконавчої влади. У зв'язку з цим предметом нашого дослідження став потенціал залучення поняття «цивільний демократичний контроль»

у систему сучасних митних відносин України. Виходячи з означеної мети, в дослідженні були реалізовані такі завдання:

1. Поняття «цивільний демократичний контроль» нині застосовується в нормативно-правових актах, що регламентують діяльність Держмитслужби, а також знайшло своє відображення в теоретичних напрацюваннях українських та європейських дослідників. Опрацювання вказаних матеріалів дало нам підстави сформулювати визначення поняття «цивільний демократичний контроль» у системі сучасних митних відносин України як інтегровану взаємодію системи соціальних інститутів держави та громадянського суспільства щодо надання законності діям митних органів, регулювання митних відносин на принципах верховенства права та законності з метою їхнього удосконалення і розвитку в інтересах суспільства. Щодо мети цивільного демократичного контролю в системі сучасних митних відносин, то обґрунтовано позначити: 1) контроль за діяльністю митних органів із метою недопущення порушення норм митного права; 2) сприяння пошуку способів і засобів вирішення проблемних питань, що виникають у процесі реалізації митних відносин; 3) забезпечення стабільності й прозорості у сфері митних відносин.

2. Керуючись сформульованим нами визначенням і взявши до уваги досвід залучення цивільного демократичного контролю щодо органів публічного адміністрування, нами були сформульовані перспективи залучення цього поняття в систему сучасних митних відносин України. Зокрема, відзначаючи перспективність Громадської ради при Державній митній службі України, а також ґрунтовність і деталізований підхід щодо змісту взаємодії з Держмитслужбою, вважаємо доречним задля ефективного цивільного демократичного контролю створювати в межах уже чинної Громадської ради громадські законодавчі комісії із питань митного права, громадські інспекції, групи громадського контролю, інші організаційні структури громадського контролю. При цьому вважаємо обґрунтованим висувати вимоги наявності професійних знань і навичок у відповідній галузі, вміння орієнтуватися в національній і міжнародній правовій базі щодо митних відносин для представників громадських інститутів, які претендують на здійснення відповідного контролю у сфері митних відносин. У разі дотримання вказаних умов цивільний демократичний контроль сприятиме ухваленню ефективних управлінських та організаційних рішень у сфері митних відносин, які можуть формалізуватися в спеціальних нормативно-правових актах.

Список використаних джерел:

1. Дорофеева Л. М. Адміністративно-правове регулювання організації та діяльності митних органів в контексті євроінтеграційного вибору України : дис..... доктора юридичних наук. 12.00.07. Ужгород, 2019. 547 с.
2. Про Державну митну службу: Положення затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/polozhennia> (дата звернення: 28.05.2021).
3. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (у редакції від 23.04.2021 р.). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (доступ 12.05.2021).
4. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI (у редакції від 15.05.2021 р.). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (доступ 12.05.2021).
5. Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 687-р. *Законодавство*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text> (доступ 12.05.2021).

6. Концепція інтегрованого управління кордонами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 1149-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1149-2015-%D1%80#Text> (доступ 12.05.2021).

7. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки: актуальні джерела. Видання друге, доопрацьоване і доповнене / під ред. Ф. Флурі та В. Бадрака. Київ : Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння 2016. 272 с.

8. Савка І. І. Демократизація сектору безпеки і оборони держави шляхом втілення механізмів цивільного контролю. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). С. 277–283.

9. Бобрицький Л. В. До питання здійснення демократичного цивільного контролю у сфері забезпечення національної безпеки України. *Державно-управлінські студії*. 2019. № 3(14). URL: <http://studio.ipk.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Bobrytskyu-L.-V-stattia.pdf> (доступ 12.05.2021).

10. Ільницька У. В. Демократизація оборонної сфери через реалізацію механізмів цивільного контролю над збройними силами. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2008. Випуск 20. С. 63–67.

11. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин; за заг. ред. В. Г. Пилипчука; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 224 с.

12. Карташов А. В., Радченко О. В. Громадянське суспільство і політика. Політична Абетка. Київ: Міжнародний республіканський інститут, 2016. 48 с.

13. Матвійчук А. В., Матвійчук О. В. Громадянське суспільство та деонтологічний дискурс. Сучасне державотворення: правова трансформація в умовах світових змін: монографія / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького, Київський університет права НАН України. Київ: Талком, 2020. С. 195–217.

14. Cooper Rachel. What is Civil Society, its role and value in 2018? University of Birmingham. 15 October 2018. URL: https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/14242/488_What_is_Civil_Society.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.09.2020).

15. Положення «Про Громадську раду при Державній митній службі України»: Наказ Державної митної служби України 18.02.2021 № 110. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/polozhennia-gromrada#scrollTop=0> (доступ 12.05.2021).

УДК 344.7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.14>

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

Рубцова Ірина Михайлівна,
аспірант кафедри конституційного та
адміністративного права
(Національний авіаційний університет,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено поняттю та видам заходів охорони атмосферного повітря.

Відзначено, що заходи охорони атмосферного повітря – це система способів, прийомів та засобів владно-управлінського впливу, спрямованих на діяльність суб'єктів публічного та приватного права, пов'язану із забрудненням атмосферного повітря, з метою підвищення якості атмосферного повітря, його охорони та забезпечення права громадян на чисте атмосферне повітря.

Пропонуємо класифікувати заходи щодо охорони атмосферного повітря наступним чином: 1) залежно від характеру впливу: стимулюючі, заохочувальні, економічні, примусові; 2) залежно від суб'єкта застосування: Кабінетом Міністрів України; центральним органом виконавчої влади; місцевими органами публічної адміністрації; декількома суб'єктами; 3) за предметом регулювання: правові, внутрішньо визначені; 4) за колом учасників: одноосібні, колегіальні, колективні, комбіновані; 5) за предметом: технічні, економічні, організаційні.

Визначено, що окрему групу заходів охорони атмосферного повітря, на нашу думку, становлять правові заходи щодо охорони атмосферного повітря, змістом яких є регулювання здійснення запобіжних заходів щодо забруднення його виробничими, побутовими та іншими відходами, а також зниження рівня забруднення атмосферного повітря внаслідок промислових викидів в атмосферне повітря.

Серед систем заходів щодо охорони атмосферного повітря варто відокремити заходи, що мають превентивний характер. Органи публічної адміністрації розробляють заходи щодо запобігання і скорочення обсягів забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів та установок і впливу їх фізичних факторів.

Окрім вищезазначених заходів щодо охорони атмосферного повітря, існують організаційно-економічні заходи: збір за забруднення атмосферного повітря; система зборів за використання атмосферного повітря; відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення екологічного законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.

Ключові слова: атмосферне повітря, адміністративно-правова охорона, заходи охорони, нормування викидів, забруднюючі речовини, юридична відповідальність.

CONCEPTS AND TYPES OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION MEASURES

Rubtsova Iryna Mykhaylivna,Postgraduate Student at the Department
of Constitutional and Administrative Law
(National Aviation University, Kyiv,
Ukraine)

The article is devoted to the concept and types of air protection measures.

It is noted that air protection measures are a system of methods, techniques and means of governmental influence aimed at the activities of public and private law, which is associated with air pollution in order to improve air quality, its protection and ensuring the right of citizens to clean air.

We propose to classify air protection measures as follows: 1. Depending on the nature of the impact: a) stimulating; b) incentive; c) economic; d) forced; 2. Depending on the subject of application: a) by the Cabinet of Ministers of Ukraine; b) the central body of executive power; c) local bodies of public administration; d) several entities; 3. On the subject of regulation: a) legal; b) internally defined; 4. According to the circle of participants: a) individuals; b) collegial; c) collective; d) combined; 5. On the subject: a) technical; b) economic; c) organizational.

It is determined that a separate group of measures for air protection, in our opinion, are legal measures for air protection. The content of which is to regulate the implementation of precautionary measures against pollution of industrial, household and other wastes, as well as reducing the level of air pollution due to industrial emissions into the atmosphere.

Among the system of measures to protect the air, it is necessary to single out measures that have a preventive nature. Public administration bodies shall develop measures to prevent and reduce air pollution from emissions from vehicles and other mobile vehicles and installations and the impact of their physical factors.

In addition to the above measures to protect the air, there are organizational and economic measures to protect the air: fee for air pollution; system of charges for the use of atmospheric air; compensation for damages caused by violations of environmental legislation in the field of air protection.

Key words: atmospheric air, administrative and legal protection, protection measures, emission rationing, pollutants, legal liability.

Охорона атмосферного повітря відбувається шляхом розроблення та впровадження системи засобів і способів, за допомогою яких можливе забезпечення відновлення, збереження, раціональне використання атмосферного повітря. Ці засоби і способи використовуються (застосовуються) різними суб'єктами, мають різні цілі та характер, а також правову регламентацію. Втім усі вони застосовуються з єдиною метою – охорона атмосферного повітря. Нині їхні види та порядок застосування визначені як в Законі України «Про охорону атмосферного повітря», так і в кодексах та підзаконних нормативно-правових актах. Дослідимо їх зміст та види.

Професори В.К. Колпаков та О.В. Кузьменко, досліджуючи природу заходів адміністративного примусу, відзначають, що саме під адміністративними заходами публічного адміністрування слід розуміти сукупність способів і засобів, які використовують у своїй діяльності суб'єкти публічної адміністрації із метою впливу на поведінку осіб. Суб'єктом, який застосовує адміністративний захід, є орган влади, що виконує владно-управлінські функції, в тому числі, якщо вони йому делеговані. Таким суб'єктом може бути як центральний орган виконавчої влади, так і органи

місцевого самоврядування. Тоді як об'єктом є поведінка та дії осіб, на які здійснюється вплив владного суб'єкта. В такому випадку йдеться про фізичних осіб та діяльність юридичних осіб, тобто суб'єктів публічного та приватного права. Адміністративно-правові заходи невіддільні від процесу реалізації виконавчої влади, державне управління не може бути витіснено цивільно-правовими категоріями договірному типу. Очевидно також, що заходи відіграють вирішальну роль у забезпеченні належного правового порядку, рівня державної дисципліни [1, с. 187]. Крім того, суб'єкти, що застосовують адміністративні заходи, мають право застосовувати заходи адміністративного примусу, в тому числі й притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Науковці Ю. П. Битяк та В. М. Гаращук під адміністративно-правовими заходами публічного адміністрування пропонують розуміти їх як способи та прийоми безпосереднього й цілеспрямованого впливу виконавчих органів (їх посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах і відповідних формах на підпорядковані їм органи, фізичних та юридичних осіб [2, с. 158]. У цьому випадку особливо акцентовано увагу саме на межах застосування адміністративних заходів, що визначаються лише регламентованими правами та обов'язками суб'єктів публічної адміністрації, які застосовують ці заходи.

Ю. М. Козлов поділяє адміністративні заходи публічного адміністрування на дві групи: позаекономічного (прямого) й економічного (непрямого) впливу [3]. Заходи прямого впливу в галузі охорони атмосферного повітря спрямовані на попередження та припинення порушення норм законодавства, яким урегульовано відносини в досліджуваній сфері. Це і нормування, і стандартизація, і контроль, і аудит тощо. Заходи економічного впливу переважно спрямовані на стимулювання та заохочення суб'єктів господарювання, підприємства, установи та організації шляхом надання різноманітних пільг і преференцій (наприклад, податкові пільги, державна підтримка малого та середнього підприємництва, що модернізує своє технічне обладнання та відповідає за мінімізацію викидів в атмосферне повітря тощо).

Слід зазначити, що відсутність єдиної класифікації заходів публічного адміністрування свідчить про різну мету їх використання, розмежування й групування засобів та способів впливу на свідомість і поведінку людей під час публічного управління за публічного адміністрування тієї чи іншої сфери адміністрування. Застосування заходів публічного адміністрування завжди здійснюється через необхідність задоволення об'єктивних потреб. Оскільки йдеться про систему адміністративних заходів щодо охорони атмосферного повітря, вони повинні бути об'єктивно зумовленими, своєчасними, ефективними, забезпечувати реалізацію міжнародних принципів охорони атмосферного повітря тощо.

Особливість полягає в тому, що адміністративні заходи характеризуються відносинами типу «влада – підпорядкування», у них найбільш яскраво виражається управлінсько-розпорядча природа адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації, які забезпечують охорону атмосферного повітря. Використання адміністративних заходів дозволяє суб'єкту цієї діяльності прямо впливати на об'єкт діяльності.

За способом впливу адміністративні заходи поділяють на ті, що зобов'язують до вчинення визначених дій, і ті, що вповноважують учиняти визначені дії; ті, що заохочують до вчинення соціально корисних дій; ті, що забороняють учинення будь-яких дій [4, с. 245]. На думку, О.О. Воронятнікова, ця група заходів може бути доповнена ще третьою підгрупою заходи, що носять рекомендаційний характер, тобто норма, яку видає уповноважений суб'єкт, не вказує на імперативність її виконання, натомість має загальне та рекомендаційне значення [5, с. 205].

В.А. Батлук, К.І. Азарський виділяють такі заходи щодо охорони атмосферного повітря, як оздоровлення довкілля і зміцнення здоров'я населення [6]. На нашу думку, це не є видами самих адміністративних заходів охорони атмосферного повітря, а є вектором (метою) їх здійснення.

О.М. Теліженко до заходів щодо охорони атмосферного повітря відносить власне визначення і прогнозування витрат [7, с.30].

І.А. Дубовіч та Ю.І. Куцька, досліджуючи проблему забруднення атмосферного повітря, відзначають, що необхідними заходами щодо охорони атмосферного повітря в Україні є: 1) зменшення використання у виробництві застарілого енергоємного обладнання та технологій; 2) збільшення фінансування заходів щодо зменшення викидів в атмосферне повітря; 3) посилення контролю за виконанням охоронних заходів, зокрема на підприємствах енергетичної, металургійної, вуглевидобувної та хімічної галузей, дотримання стандартів; 4) стимулювання закупівлі нового обладнання та застосування ефективних технологій, які зменшували б обсяг викидів забруднювальних речовин; 5) стимулювання державними контролюючими органами підприємств до технологічних інновацій шляхом зменшення оподаткування, надання субсидій, безвідсоткового кредитування тощо; 6) стимулювання багатосторонньої співпраці (проведення семінарів, конференцій, лекцій тощо) між керівними ланками промислових підприємств України; 7) залучення іноземних фахівців задля висококваліфікованих консультацій щодо покращення технологій промислового виробництва; 8) підвищення рівня екологічної освіти та свідомості серед населення; 9) стимулювання закупівлі екоавтомобілів на державному рівні та реалізація їх за соціально доступними цінами; 10) проведення прозорих тендерів на будівництво сміттєпереробних заводів задля зменшення викидів в атмосферне повітря шляхом спалювання відходів; 11) впровадження відповідальності виробників за кінець життєвого циклу продукції; 12) спрямування інноваційних витрат на технології та обладнання, яке зменшує викиди забруднювальних речовин; 13) підвищення ставок екологічних податків у разі збільшення викидів забруднювальних речовин; 14) посилення відповідальності за порушення екологічного законодавства у сфері охорони атмосферного повітря, зокрема за несанкціоноване перевищення викидів забруднювальних речовин тощо [8]. Узагальнюючи викладене, автор виділяє три групи заходів щодо охорони атмосферного повітря: технічні, економічні (стимулюючі), інноваційні.

Окрім зазначених вище, до групи охоронних заходів слід віднести заходи щодо відвернення, зниження і досягнення безпечних рівнів виробничих та інших шумів (ст. 21 Закону). Вони повинні забезпечуватися: створенням і впровадженням малошумних машин і механізмів; удосконаленням конструкцій транспортних та інших пересувних засобів і установок, умов їх експлуатації, а також утримання в належному стані залізничних і трамвайних колій, автомобільних шляхів, вуличного покриття та інших. Громадяни зобов'язані дотримуватися вимог, установлених з метою зниження побутового шуму в квартирах, у підвір'ях жилих будинків, на вулицях, у місцях відпочинку та в інших громадських місцях [9].

Окрему групу заходів щодо охорони атмосферного повітря, на нашу думку, становлять правові заходи щодо охорони атмосферного повітря, змістом яких є регулювання здійснення запобіжних заходів щодо забруднення його виробничими, побутовими та іншими відходами, а також зниження рівня забруднення атмосферного повітря внаслідок промислових викидів в атмосферне повітря. Встановлено, що складування, розміщення, зберігання або транспортування промислових та побутових відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря, забруднювальними речовинами та речовинами з неприємним запахом або з іншим шкідливим впливом,

допускається лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування територіях, з додержанням нормативів екологічної безпеки й подальшої утилізації або видалення. Не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціального устаткування та за додержання вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря. Власники або уповноважені ними органи підприємств, установ, організацій та громадяни суб'єкти підприємницької діяльності зобов'язані забезпечувати переробку, утилізацію та своєчасне вивезення відходів, які забруднюють атмосферне повітря, на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціально відведені місця чи об'єкти [9].

Вибір того чи іншого заходу з охорони атмосферного повітря залежить і від суб'єкта його застосування. Так, суб'єктами застосування заходів з охорони атмосферного повітря є як фізичні особи (підприємці), суб'єкти господарювання, так і органи державної влади.

Видам заходів щодо охорони атмосферного повітря приділено розділ III Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Кабінетом Міністрів України здійснюється система регулюючих заходів щодо викидів найбільш поширених (оксид азоту, бенз(а)пірен, діоксид та інші сполуки сірки, оксид вуглецю, озон, речовини у вигляді суспендованих твердих частинок (мікрочастинки та волокна), свинець та його сполуки, формальдегід) та небезпечних забруднюючих речовин (метали та їхні сполуки, органічні аміни, леткі органічні сполуки, стійкі органічні сполуки, хлор, бром та їхні сполуки, фтор та його сполуки, ціаніди, фреони, арсен та його сполуки).

Центральні органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління в галузі охорони атмосферного повітря, можуть накладати обмеження, застосовувати тимчасову заборону (зупинення) або припинення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря та впливу фізичних і біологічних факторів на його стан. Також вони здійснюють регулювання викидів забруднювальних речовин та впливу фізичних і біологічних факторів на стан атмосферного повітря за відсутності нормативів, тобто вживають заходів обмежувального та припинювального характеру [10, ст.12].

Місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання зобов'язані вживати необхідних заходів задля запобігання та недопущення перевищення встановлених санітарними нормами рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на середовище життєдіяльності людини [10, ст.13].

Статтею 10 визначено, що підприємства, установи, організації і громадяни (суб'єкти підприємницької діяльності), що здійснюють викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана із впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, зобов'язані вживати наступних заходів: 1) здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених нормативами екологічної безпеки в галузі охорони атмосферного повітря; 2) завчасно розробляти систему заходів щодо охорони атмосферного повітря у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; 3) забезпечення транспортування, зберігання і застосування пестицидів та агрохімікатів з метою недопущення забруднення атмосферного повітря; 4) вжиття заходів з метою недопущення забруднення виробничими, побутовими та іншими відходами; 5) застосування заходів під час видобування надр та проведення вибухових робіт із метою запобігання забруднення атмосферного повітря [10].

Серед заходів щодо охорони атмосферного повітря варто відокремити заходи, що мають превентивний характер. Органи публічної адміністрації розробляють

заходи щодо запобігання та зменшення забруднення атмосферного повітря викидами транспортних та інших пересувних засобів та установок і впливу їхніх фізичних факторів. До них належать: розроблення та виконання комплексу заходів щодо зниження викидів, знешкодження шкідливих речовин і зменшення фізичного впливу під час проектування, виробництва, експлуатації та ремонту транспортних та інших пересувних засобів і установок; переведення транспортних та інших пересувних засобів та установок на менш токсичні види палива; раціональне планування та забудова населених пунктів із дотриманням нормативно визначеної відстані до транспортних шляхів; виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста транспортних підприємств, вантажного транзитного автомобільного транспорту; обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших транспортних засобів та установок у селищні, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та природно-заповідні зони, місця масового відпочинку й туризму; поліпшення стану утримання транспортних шляхів і вуличного покриття; впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху; вдосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях; упровадження та вдосконалення діяльності контрольно-регулювальних і діагностичних пунктів, комплексних систем перевірки нормативів екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів і установок [10, ст. 17].

Окрім наведених вище заходів існують організаційно-економічні заходи щодо забезпечення охорони атмосферного повітря. Ця група заходів носить стимулюючий характер та сприяє заохоченню суб'єктів, діяльність яких спричиняє в тій чи іншій мірі забруднення атмосферного повітря, вживати комплекс заходів, спрямованих на модернізацію технічного оснащення та подальшого розвитку бізнесу без шкоди для атмосферного повітря. Вони передбачають: 1) екологічний податок; 2) відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону атмосферного повітря; 3) надання підприємствам, установам, організаціям та громадянам (суб'єктам підприємницької діяльності) податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, застосування заходів щодо регулювання діяльності, що впливає на клімат, здійснення інших природоохоронних заходів із метою скорочення викидів забруднюючих речовин та зменшення рівнів впливу фізичних і біологічних факторів на атмосферне повітря; 4) участь держави в фінансуванні екологічних заходів та в будівництві об'єктів екологічного призначення [10].

Крім того відзначимо, що найважливішими серед організаційно-економічних заходів щодо забезпечення охорони атмосферного повітря, є: збір коштів за забруднення атмосферного повітря; система зборів коштів за використання атмосферного повітря; відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення екологічного законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.

Підсумовуючи викладене вище, вважаємо, що заходи щодо охорони атмосферного повітря – це система способів, прийомів та засобів владно-управлінського впливу, направлених на діяльність суб'єктів публічного та приватного права, яка пов'язана із забрудненням атмосферного повітря, з метою підвищення якості атмосферного повітря, його охорони та забезпечення права громадян на чисте атмосферне повітря.

Пропонуємо класифікувати заходи щодо охорони атмосферного повітря наступним чином: 1. Залежно від характеру впливу: а) стимулюючі; б) заохочувальні; в) економічні; г) примусові. 2. Залежно від суб'єкта застосування: а) Кабінетом Міністрів

України; б) центральним органом виконавчої влади; в) місцевими органами публічної адміністрації; г) декількома суб'єктами; 3. За предметом регулювання: а) правові; б) внутрішньо-визначені; 4. За колом учасників: а) одноосібні; б) колегіальні; в) колективні; г) комбіновані; 5. За предметом: а) технічні; б) економічні; в) організаційні.

Список використаних джерел:

1. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
2. Адміністративне право України: Підручник/ [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с
3. Козлов Ю. М. Административное право. Москва : Юрист, 2003. 318 с.
4. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 477 с.
5. Воронятніков О.О. Публічне адміністрування сферою санітарного та епідемічного благополуччя населення: дис.... доктора юрид. наук : 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2020. 463 с.
6. Батлук В. А., Азарський К. І. Рівень забруднення атмосферного повітря та його вплив на стан здоров'я населення України. *Наукові записки*. С. 108-114. URL: <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/2-10/20.pdf>
7. Теліженко О.М. Управління якістю атмосферного повітря на міждержавному рівні [Текст] : автореферат... доктора екон. наук, спец.: 08.08.01 – економіка природо-користування і охорони навколишнього середовища. Київ : Вид-во СумДУ, 2004. 38 с.
8. Дубовіч І.А., Куцька Ю.І. Еколого-економічні засади охорони та використання атмосферного повітря в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologo-ekonomichni-zasadi-ohoroni-ta-vikoristannya-atmosferного-povitrya-v-ukrayini/viewe>
9. Правові заходи щодо охорони атмосферного повітря. URL: <https://www.zhiva-planeta.org.ua/pvsus/pzsho.html>
10. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*, 1992. № 50. Ст. 678.

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.15>

ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Сергієнко Наталія Артурівна,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного
та приватного права
(Київський університет імені Бориса
Грінченка, м. Київ, Україна)

Наукову статтю присвячено проблематиці організації системи примусового виконання рішень в Україні. В науковій статті наведені класифікації систем примусового виконання рішень, звернута увага на системі організації примусового виконання рішень в окремих європейських державах, верифіковано систему організації примусового виконання рішень, яка існує нині в Україні. Організація системи примусового виконання рішень в Україні представлена системою державних органів примусового виконання – органів державної виконавчої служби, де обіймають посади державні виконавці, які безпосередньо примусово виконують рішення, та системою приватних суб'єктів примусового виконання рішень – приватних виконавців. Під час дослідження теми наукової статті вдалося встановити, що неможливим є одночасне примусове виконання того ж самого рішення державним виконавцем та приватним виконавцем, тобто одночасно і в системі державних органів примусового виконання, і в системі приватних суб'єктів примусового виконання рішень. У сучасних реаліях зв'язок вузлових елементів в організації системи примусового виконання рішень (системи державних органів примусового виконання та системи приватних суб'єктів примусового виконання) ґрунтується на тому, що чинне законодавство не містить виконавчої процедури щодо одночасного примусового виконання того ж самого рішення в системі державних органів примусового виконання та в системі приватних суб'єктів примусового виконання рішень. Проте цілком можливим є трансфер виконавчих проваджень / виконавчих документів між системою державних органів примусового виконання та системою приватних суб'єктів примусового виконання в порядку, передбаченому законом (механізм передачі виконавчих документів і виконавчих проваджень). Найвні підстави вести мову про можливість інформаційної взаємодії між приватним виконавцем та органом ДВС як репрезентаторами системи приватних суб'єктів примусового виконання та системи державних органів примусового виконання. Проте така взаємодія має бути обоюдною. Тож доцільним видається розширення кола суб'єктів, від яких виконавець має право отримувати дані (зокрема включення до такого кола суб'єктів незалежної професійної діяльності).

Ключові слова: рішення, примусове виконання рішень, виконавче провадження, система примусового виконання, організація системи примусового виконання рішень.

ON THE QUESTION OF ORGANIZATION THE DECISION COMPULSORY EXECUTION SYSTEM IN UKRAINE

Sergiienko Nataliia Arturivna,
Candidate of Legal Sciences,
Senior Lecturer at the Department of
Public and Private Law
(Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv,
Ukraine)

The scientific article is devoted to problems of organization the decision compulsory execution system in Ukraine. In the scientific article the classifications of decision compulsory execution systems are viewed, the attention is put on the organization the decision compulsory execution system of some European states, contemporary organization of the decision compulsory execution system of Ukraine is verified. In Ukraine the organization of decision compulsory execution system is represented by the system of government bodies of compulsory execution – state executive bodies, where government executors have posts, who directly execute decisions, and by the system of private subjects of compulsory execution – private executors. During the exploration of the theme of the scientific article it has become possible to state, that it is impossible to execute compulsorily decision from the side of government executor and from the side of private executor at the same time, consequently, at the same time in the system of government bodies of compulsory execution and in the system of private subjects of compulsory execution. In a modern reality the connect of key elements of organization the decision compulsory execution system – the system of government bodies of compulsory execution and the system of private subjects of compulsory execution grounds on that fact, that current legislation doesn't provide the executive procedure for simultaneous compulsory execution the same decision in the system of government bodies of compulsory execution and in the system of private subjects of compulsory execution the decisions. However, it is possible to transport executive cases / executive documents between the system of government bodies of compulsory execution and the system of private subjects of compulsory execution (the mechanism of transfer of executive documents and executive cases). There are grounds to speak about possibility of informational interaction between private executor and the body of GES as the representatives of the system of private subjects of compulsory execution and the system of government bodies of compulsory execution. Although, this interaction is to be mutual. So it is advisable to spread the circle of subjects, who can give data to executor (subjects of independent professional activities are to be in this circle).

Key words: decision, compulsory execution of decision, executive process, system of compulsory execution, organization of system of compulsory execution decision.

Постановка проблеми. Організація будь-якої діяльності є вагомим фактором у здійсненності та ефективності такої діяльності, і примусове виконання рішень не є винятком. Віктор Володимирович Налуцишин та Володимир Вікторович Налуцишин, здійснюючи аналіз організації і здійснення виконання рішень судів в окремих державах Європейського Союзу, зазначають про класифікацію системи примусового виконання за способом організації діяльності судового виконавця. За вказаним критерієм системи примусового виконання в державах Європейського Союзу можна поділити на державну, приватну і змішану [1, с. 79]. Наведені вчені-юристи відзначають, що державна система примусового виконання (публічно-правова модель виконавчого провадження) діє в Німеччині, Данії, Фінляндії, Швеції та інших державах.

Статус державного службовця забезпечує судовому виконавцю можливість наділення публічною владою і владними повноваженнями, доступ до закритої інформації, а також взаємодію в процесі роботи з іншими державними органами. Зазвичай функції із примусового виконання покладаються на посадових осіб, які працюють в органах судової влади, будучи посадовими особами судової системи, або виконавчої влади, як правило, при органах юстиції. У Фінляндії органи примусового виконання належать до системи виконавчої влади. За публічно-правовою моделлю виконавчого провадження ці функції покладено на спеціальні правоохоронні органи. Однак при примусовому виконанні судових рішень можливе використання послуг приватних осіб, наприклад, для розшуку майна боржника [1, с. 79]. Приватно-правова модель побудована на тому, що судовий виконавець є вільним професіоналом, який самостійно організовує свою діяльність і несе при цьому повну майнову відповідальність за результати своєї роботи. У Бельгії, Угорщині, Італії, Латвії, Литві, Люксембурзі, Нідерландах, Польщі, Румунії, Словаччині, Словенії, Франції, Естонії судові виконавці є приватними особами, які працюють за ліцензією [1, с. 80-81]. Управління судовими виконавцями здійснюють регіональні та національні палати як органи самоврядування [2, с. 47]. Змішана модель виконання судових рішень характеризується поєднанням ознак публічно-правової та приватноправової моделей з одночасним функціонуванням системи державних і приватних виконавців, що діють або паралельно, або з певним розподілом компетенції відповідно до вимог національного законодавства [3]. За такою класифікацією українська система примусового виконання рішень відноситься до змішаної системи примусового виконання рішень, оскільки примусове виконання рішень покладено на органи ДВС та на приватних виконавців (стаття 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів»). А між тим потребує детального вивчення організація системи примусового виконання рішень в Україні, адже від її стану безпосередньо залежить ефективність примусового виконання рішень, отже, й ефективність реального відновлення прав, свобод, інтересів осіб.

Питання організації системи примусового виконання рішень в Україні, вивчення іноземного досвіду в цій сфері були предметом наукових досліджень О. С. Ткачука, Н. В. Шелевер, С. О. Короєда та інших науковців-юристів. Однак, сфера організації системи примусового виконання рішень в Україні потребує подальших наукових розробок, враховуючи, зокрема, її актуальність та нагальність.

Метою статті є дослідження організації системи примусового виконання рішень в Україні; **завданням** – вивчення зв'язку і взаємодії між системою державних органів примусового виконання та системою приватних суб'єктів примусового виконання рішень, тобто «перехресний» зв'язок і взаємодію вузлових елементів системи примусового виконання рішень.

Виклад основного матеріалу. О.С. Ткачук, аналізуючи реформування вітчизняної моделі примусового виконання рішень (зокрема у зв'язку з наданням приватним виконавцям повноважень на примусове виконання рішень), резонно завертає увагу на те, що запропонована система є змішаною за критерієм альтернативності, адже за загальним правилом особа матиме право обирати, до якого з органів звертатися, проте окремі категорії справ віднесені до компетенції тільки державних виконавців [3]. Як видається, в такій альтернативності (за виключенням випадків, коли законом встановлено виключну компетенцію державного виконавця на примусове виконання певних рішень) розкривається й один із принципів виконавчого провадження – диспозитивність, що, вочевидь, характеризується не лише тим, що саме особа, зазначена як стягувач у виконавчому документі (або її представник чи особа, яка діє на захист прав

інших осіб на підставі закону) мають пред'являти виконавчий документ щодо примусового виконання, а й тим, що такі особи управнені обирати як формат у рамках системи примусового виконання (пред'являти виконавчий документ щодо примусового виконання до органу ДВС чи до приватного виконавця), так і суб'єкта примусового виконання (у випадках, передбачених законом, наведені особи можуть обирати, до якого саме органу ДВС, приватного виконавця пред'являти виконавчий документ до примусового виконання). Зокрема, за частиною 1 статті 24 Закону України «Про виконавче провадження» право вибору місця відкриття виконавчого провадження між кількома органами державної виконавчої служби, що можуть вчиняти виконавчі дії щодо виконання рішення на території, на яку поширюються їхні функції, належить стягувачу; за частиною 1 статті 27 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів» фізичні або юридичні особи мають право вільного вибору приватного виконавця з числа тих, відомості про яких внесено до Єдиного реєстру приватних виконавців України з урахуванням суми стягнення та місця виконання рішення, визначеного Законом України «Про виконавче провадження».

Залежно від того, чи є органи примусового виконання єдиною системою в державі, яка централізована по вертикалі, або ж від існування кількох самостійних органів, відокремлюються централізовані та децентралізовані системи виконання рішень. Сутність централізованої системи полягає в тому, що примусове виконання здійснюється одним із однорідних органів виконання рішень, котрий, однак, або може належати до виконавчої влади, або перебувати у віданні судів, або функціонувати на приватно-правовій основі. Децентралізовані системи натомість характеризуються дискрецією, яка проявляється в тому, що різні органи примусового виконання здійснюють різні виконавчі дії [3]. Враховуючи наведене в сукупності, варто погодитись із О.С. Ткачуком, що така система є змішаною децентралізованою за предметним критерієм [3].

Розглядаючи особливості виконавчого провадження в країнах Європейського Союзу, Н. В. Шелевер зазначає, що на підставі аналізу особливостей виконавчого провадження в таких країнах Європейського Союзу, як Німеччина, Італія, Франція, Угорщина, ми дійшли висновку, що в ЄС діє ефективна система виконання судових рішень і рішень інших суб'єктів владних повноважень. Інститут приватних виконавців забезпечує краще виконання виконавчих документів, ніж орган, уповноважений на це державою [4]. Подібного погляду дотримуються Віктор Володимирович Налуцишин та Володимир Вікторович Налуцишин; на їхню думку приватно-правова система виконання юрисдикційних актів більш пристосована до потреб функціонування суспільства й держави, здійснення господарської діяльності суб'єктами цивільного обороту, що гарантує в більшості випадків своєчасне виконання судових рішень [1, с. 83]. Як здається, важко однозначно з'ясувати, яка саме модель організації системи примусового виконання рішень є ефективнішою, особливо враховуючи нормативно-правове регулювання, впроваджене в Україні. Зокрема в Україні приватні виконавці не наділені повноваженнями на примусове виконання цілої низки рішень (наприклад, див. ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження»), тож вести мову про те, хто ефективніше виконував би відповідні рішення, немає підстав.

Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, передбачає реорганізацію системи виконання судових рішень і підвищення ефективності виконавчого провадження, зокрема через забезпечення рівноцінної конкуренції між державними та приватними виконавцями судових рішень і дотримання балансу повноважень приватних і державних виконавців [5]

(див. п. п. 5.7. цієї Стратегії). А конкуренція – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями; окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку (див. визначення економічної конкуренції у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції»). Проте така конкуренція навряд чи повноцінно можлива за відсутності у приватних виконавців абсолютної рівності в повноваженнях з державними виконавцями. В цьому контексті влучно зазначає С. О. Короед: основним чинником визначення правового статусу приватного виконавця є коло судових рішень, примусове виконання яких приватні виконавці не мають право здійснювати. Перелік таких судових рішень наведено в ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження». Проте зазначені відмінності в правовому статусі приватних і державних виконавців обумовлені не особливостями процедури здійснення виконавчих дій, а матеріально-правовою природою судових рішень, і визначають лише загальну компетенцію приватного виконавця стосовно наявності чи відсутності у нього права здійснювати виконавче провадження взагалі [6, с. 64-65].

У ракурсі наведеного неможливо не згадати постанову Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/7326/17 від 05.12.2018, в якій Верховний Суд відзначив, що системи державного та приватного виконання судових рішень не є рівноцінними та замінними. Так, для стягувача має значення, звертатися до органу державної виконавчої служби чи до приватного виконавця, адже умови співпраці з державним і приватним виконавцем різняться. Звернення до приватного виконавця забезпечує стягувачу можливість користуватися наступними гарантіями і можливостями: 1) обов'язкове страхування цивільної відповідальності приватного виконавця; 2) можливість фінансування виконавчих витрат на виконання за власний кошт приватного виконавця (тоді як орган державної виконавчої служби у разі недостатності авансового внеску завжди вимагає покриття додаткових витрат стягувачем); 3) можливість встановлення в договорі з приватним виконавцем іншого розміру додаткової винагороди чи авансового внеску, своєчасного покриття витрат, пов'язаних зі здійсненням виконавчих дій, тобто можливість передбаченим законом способом вплинути на ефективність примусового виконання важливого для нього рішення шляхом відповідної мотивації приватного виконавця. Наведена мотивація є неможливою у випадку здійснення виконавчих дій органами державної виконавчої служби [7]. Із наведеного вище виникає логічне запитання: якщо системи державного та приватного виконання судових рішень не є рівноцінними і замінними, то як же мають конкурувати державні та приватні виконавці? Чи їхня конкуренція обмежена? Питання, як видається, риторичне.

В Україні організація системи примусового виконання рішень представлена системою державних органів примусового виконання – органів державної виконавчої служби, в яких обіймають посади державні виконавці, які безпосередньо примусово виконують рішення, та системою приватних суб'єктів примусового виконання рішень – приватних виконавців. У цій статті необхідно звернути увагу на елемент системності в організації примусового виконання рішень. Під системою можна розуміти сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Для об'єктів, що характеризуються як система, найважливішими рисами є внутрішня розчленованість та функціональна цілісність [8, с. 583]. Із цього погляду варто згадати, що суб'єкти примусового виконання рішень прямо диференційовані законом, проте законом щодо них визначене єдине завдання – своєчасне, повне й неупереджене виконання рішень, примусове виконання яких передбачено законом, єдині

принципи діяльності, елементи правового захисту й гарантій здійснення діяльності (див. ст. ст. 1-5 1 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів»). Таким чином, в організації примусового виконання рішень в Україні вимога системності подається в контексті диференціації суб'єктів такого примусового виконання, але й концепція їхньої одночасної функціональної єдності також дотримана. Проте, якщо спиратись на тезу, що між елементами системи існує зв'язок і взаємодія, то доречно звернути увагу на те, як взаємодіють елементи системи примусового виконання рішень в Україні. В цій науковій статті видається необхідним вивчити зв'язок і взаємодію між системою державних органів примусового виконання та системою приватних суб'єктів примусового виконання рішень, тобто «перехресний» зв'язок і взаємодію вузлових елементів системи примусового виконання рішень.

Приписи частин 1-2 статті 5 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів» передбачають незалежність державного виконавця та приватного виконавця під час здійснення професійної діяльності, керування ними принципів верховенства права щодо здійснення дій виключно відповідно до закону, заборону втручання державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших осіб у діяльність державного виконавця та приватного виконавця з примусового виконання рішень. Відтак нормативно виконавець є самостійною та незалежною процесуальною фігурою. В цьому контексті слушно заважає Ю. В. Білоусов, що державні виконавці не є самостійними органами примусового виконання, а виконують обов'язки, перебуваючи у службових відносинах з органом державної виконавчої служби. Сам орган державної виконавчої служби не можна вважати незалежним, фактично він не здійснює професійної діяльності, не вчиняє виконавчі дії, оскільки таким є лише державний виконавець, який і може вчиняти нормативно обов'язкові дії, які мають характер та силу виконавчих [9, с. 92]. Дійсно, згідно з приписами чинних нормативно-правових актів, які регулюють організацію та здійснення примусового виконання рішень, саме відповідні органи ДВС визначені органами примусового виконання рішень (але не учасником виконавчого провадження), а державні виконавці – учасниками виконавчого провадження, проте без вказівки про те, що саме вони є безпосередніми суб'єктами примусового виконання рішень. Справді, важко беззастережно вести мову про незалежність державного виконавця, заборону втручання в його діяльність із примусового виконання рішень ще й тому, що він є державним службовцем, отже зобов'язаний виконувати накази (розпорядження), доручення керівників (див. п. п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну службу»). Начальник відповідного органу ДВС має право видати письмове доручення про передачу виконавчого провадження від одного державного виконавця до іншого в межах одного органу ДВС чи виконавчої групи, а також між державними виконавцями одного органу ДВС. При цьому перелік підстав для передачі виконавчого провадження від одного державного виконавця до іншого в межах одного органу ДВС не є вичерпним (див. п. 5 розділу V Інструкції з організації примусового виконання рішень). Проте, як видається, наведене характеризує специфіку статусу державного виконавця як державного службовця, органу ДВС як органу державної влади, в якому перший обіймає посаду. Подібні аспекти не будуть характерні, зокрема, для приватного виконавця внаслідок його статусу як суб'єкта незалежної професійної діяльності. Окремо заслуговує на увагу те, що приписи ст. 25 Закону України «Про виконавче провадження», розділу IV Інструкції з організації примусового виконання рішень передбачають

можливість створення виконавчих груп. М. В. Вінциславська визначає виконавчі групи як колективні утворення державних виконавців та відносить їх до осіб, які безпосередньо вчиняють виконавчо-процесуальні дії [10, с. 12]. Проте, згідно з вищезазначеними нормативними приписами, виконавчі групи можуть створюватися лише в органах ДВС, до їх складу можуть входити лише державні виконавці. Створення виконавчих груп із приватних виконавців чи можливість участі приватних виконавців у виконавчих групах, створюваних в органах ДВС, законодавством не передбачена. Відтак неможливим є одночасне примусове виконання того ж самого рішення державним виконавцем та приватним виконавцем, тобто одночасно в системі державних органів примусового виконання та в системі приватних суб'єктів примусового виконання рішень.

Але законодавством передбачено механізм передачі виконавчих документів та виконавчих проваджень (див. розділ V Інструкції з організації примусового виконання рішень). Приписи ст. 30 Закону України «Про виконавче провадження» передбачають, що виконання кількох рішень про стягнення коштів з одного боржника здійснюється державним виконавцем, який відкрив перше виконавче провадження щодо такого боржника в рамках зведеного виконавчого провадження. Виконання кількох рішень про стягнення коштів з одного боржника здійснюється приватним виконавцем у рамках зведеного виконавчого провадження. Щодо застосування наведених законодавчих приписів, вже висловився Верховний Суд у постанові Великої Палати у справі № 904/7326/17 від 05.12.2018, зазначивши, що положення, викладені у двох абзацах частини першої статті 30 Закону №1404-VIII, по суті становлять два логічно завершених автономних аспекти регулювання, що відносяться до предмета цієї статті, яка визначає особливості виконання кількох рішень державним або приватним виконавцем залежно від того, до кого надійшли на виконання кілька виконавчих документів щодо одного боржника. Так, положення Закону № 1404-VIII не зобов'язують приватного виконавця передавати виконавче провадження, яке перебуває у нього на виконанні, державному виконавцю з тієї підстави, що державний виконавець відкрив перше виконавче провадження щодо боржника. Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що передача виконавчого документа чи виконавчого провадження від приватного виконавця до іншого приватного чи державного виконавця може здійснюватися лише за заявою чи згодою стягувача [7]. Серед науковців-юристів вирішення проблеми виконання зведених виконавчих проваджень пропонується по-різному. Так, О. С. Снідевич, досліджуючи це питання, наводить тезу А. Ляценка щодо передбачення можливості участі в одному зведеному виконавчому провадженні як державних, так і приватних виконавців (це дасть змогу об'єднувати всі виконавчі документи в одне зведене виконавче провадження, дотримуватися вимог черговості, уникати плутанини з арештами майна боржника та його реалізації); він сам пропонує здійснювати визначення виконавця у зведеному виконавчому провадженні судом за поданням одного з виконавців або за заявою одного зі стягувачів [11, с. 80]. Наведені пропозиції досить цікаві, проте навряд чи можуть бути однозначно сприйнятими. Зокрема нині немає законодавчого підґрунтя задля здійснення примусового виконання рішень одночасно державними та приватними виконавцями, тобто нині виключається така їх одночасна діяльність, враховуючи, що кожен з них має дотримуватись принципу законності як принципу своєї діяльності (п. п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів») та як принципу виконавчого провадження (п. п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження»). Визначення виконавця у зведеному виконавчому провадженні судом (навіть за відповідною

заявою стягувача) також неможливо однозначно підтримати, оскільки: 1) якщо виконавче провадження відкрито державним виконавцем, то мають застосовуватись імперативні приписи абзацу 1 частини 1 статті 30 Закону України «Про виконавче провадження»: виконавче провадження має здійснюватися державним виконавцем, який відкрив перше виконавче провадження щодо такого боржника в рамках зведеного виконавчого провадження (тобто, тут немає предмету для судового вирішення, виконавче провадження має бути передано тому державному виконавцю, який перший відкрив виконавче провадження щодо такого боржника); 2) якщо ж виконавче провадження було відкрито приватним виконавцем, то стягувач і він сам в змозі висловити своє волевиявлення без звернення до суду щодо передачі виконавчого провадження до іншого виконавця (приватного чи державного) або залишення його в того приватного виконавця, який його веде, шляхом подання відповідної заяви виконавцю (останньому слід оперативно належним чином повідомити стягувача про існування іншого виконавчого провадження щодо того ж самого боржника). В якості прикладу вирішення ситуації щодо виведення зведеного виконавчого провадження (якщо до об'єднання у зведене ці виконавчі провадження перебували в різних виконавців – державних та приватних) можна навести досвід Литви. Зокрема в Литві за наявності підстав для об'єднання декількох виконавчих проваджень у зведене пріоритет має перший виконавець, інші зобов'язані до нього приєднатись. При цьому винагорода розподіляється наступним чином: 75 % винагороди отримує перший виконавець, а 25% – решта виконавців, які до нього приєднались. Тобто у виконавця з'являється більша зацікавленість та мотивація, оскільки сума стягнення збільшується за рахунок нових клієнтів, тому сума винагороди також зростає [12]. Такий приклад варто дослідити, оскільки, з одного боку, він забезпечує єдність виконавчого провадження щодо того ж самого боржника та дотримання прав стягувачів (зокрема щодо черговості задоволення їхніх вимог), а з іншого - не ущемляє інтерес виконавця стосовно отримання винагороди за вчинення дій із примусового виконання рішення. Однак необхідним є належне обґрунтування пропорції розподілу винагороди між виконавцями та вироблення алгоритму їхньої взаємодії.

Вищезазначене демонструє зв'язок вузлових елементів в організації системи примусового виконання рішень – системи державних органів примусового виконання та системи приватних суб'єктів примусового виконання. Він полягає в тому, що нині одночасне примусове виконання того самого рішення в системі державних органів примусового виконання та системі приватних суб'єктів примусового виконання є неможливим, оскільки чинне законодавство не містить відповідної виконавчої процедури, а кожен із наведених елементів в організації системи примусового виконання рішень зобов'язаний дотримуватись принципу законності, тобто діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, визначений законом. Проте цілком можливим є трансфер виконавчих проваджень / виконавчих документів між системою державних органів примусового виконання та системою приватних суб'єктів примусового виконання в порядку, передбаченому законом.

Також варто звернути увагу на наступне. Приписи п. п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» передбачають право виконавця з метою захисту інтересів стягувача одержувати безоплатно від державних органів, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, посадових осіб, сторін та інших учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, в тому числі конфіденційну. Тож логічно поставити питання, чи може, приміром, приватний виконавець отримувати в органі ДВС / від державного виконавця (він же посадова особа) інформацію про хід, наприклад,

іншого виконавчого провадження, яке перебуває у веденні одного з державних виконавців цього органу ДВС, яка йому необхідна для примусового виконання рішення, що перебуває в нього (тобто, приватного виконавця) на примусовому виконанні? Формально, якщо взяти конструкцію наведених законодавчих приписів, то перешкод у цьому не вбачається. Проте ці законодавчі приписи слід тлумачити та застосовувати, враховуючи інші приписи законодавства щодо організації та здійснення примусового виконання рішень. Зокрема щодо обов'язку як державного, так і приватного виконавця не розголошувати в будь-який спосіб професійну таємницю, тобто інформацію, що стала відома державному виконавцю, приватному виконавцю, помічнику приватного виконавця у зв'язку із здійсненням професійної діяльності. Державний виконавець, приватний виконавець можуть надавати іншим особам інформацію, що містить професійну таємницю, виключно у випадках і порядку, передбачених законом (абзац 3 частини 3 статті 4 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання рішень судових рішень і рішень інших органів»). Тоді «випадок», передбачений законом для надання виконавцем іншим особам інформації, що містить професійну таємницю, прямо передбачений п. п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження». Відтак слід обговорити можливість інформаційної взаємодії між приватним виконавцем та органом ДВС. Якщо розглянути ситуацію про можливість отримання аналогічної інформації державним виконавцем від приватного виконавця в рамках реалізації права державного виконавця, передбаченого п. п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», то все виглядає зовсім по-іншому. Буквальне тлумачення наведених приписів свідчить, що виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право з метою захисту інтересів стягувача одержувати безоплатно від: 1) державних органів, 2) підприємств, 3) установ, 4) організацій незалежно від форми власності, 5) посадових осіб, 6) сторін та інших учасників виконавчого провадження необхідні для проведення виконавчих дій пояснення, довідки та іншу інформацію, в тому числі конфіденційну. В цьому випадку маємо вичерпний перелік суб'єктів, від яких виконавець має право отримувати дані, серед яких суб'єкти незалежної професійної діяльності (саме ними є приватні виконавці) відсутні. Отже, приватні виконавці не є суб'єктами, від яких можуть отримувати дані в порядку п. п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» державні виконавці чи інші приватні виконавці, відтак вони не нестимуть відповідальності за ненадання запитуваних даних (за аналогією див. постанову Солом'янського районного суду міста Києва від 27.01.2020 у справі № 760/27886/19 [13]). Враховуючи наведене, приписи п. п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» доцільно було б доповнити положеннями щодо розширення кола суб'єктів, від яких виконавець має право отримувати дані, зокрема включення до такого кола суб'єктів незалежної професійної діяльності.

Висновки. Узагальнюючи наведене вище, слід зазначити, що в Україні організація системи примусового виконання рішень представлена двома вузловими елементами: 1) системою державних органів примусового виконання (органами державної виконавчої служби, в яких обіймають посади державні виконавці, що безпосередньо примусово виконують рішення) та 2) системою приватних суб'єктів примусового виконання рішень – приватними виконавцями. Враховуючи приписи чинного законодавства, неможливим є одночасне примусове виконання того ж самого рішення державним виконавцем та приватним виконавцем, тобто одночасно в системі державних органів примусового виконання та в системі приватних суб'єктів примусового виконання рішень. Для вирішення проблеми зведеного виконавчого провадження (якщо до об'єднання у зведене виконавчі провадження перебували в різних виконавців – державних

і приватних) пропонується наслідування досвіду Литви щодо об'єднання таких виконавчих проваджень у зведене, де пріоритет має перший виконавець, інші зобов'язані до нього приєднатись. Але має бути обґрунтовано пропорцію розподілу винагороди між виконавцями та вироблення алгоритму їхньої взаємодії. У сучасних реаліях зв'язок вузлових елементів в організації системи примусового виконання рішень (системи державних органів примусового виконання та системи приватних суб'єктів примусового виконання) ґрунтується на тому, що чинне законодавство не містить виконавчої процедури щодо одночасного примусового виконання того ж самого рішення в системі державних органів примусового виконання та системі приватних суб'єктів примусового виконання рішень. Проте цілком можливим є трансфер виконавчих проваджень / виконавчих документів між системою державних органів примусового виконання та системою приватних суб'єктів примусового виконання в порядку, передбаченому законом (механізм передачі виконавчих документів та виконавчих проваджень). Враховуючи приписи чинного законодавства, є підстави обговорювати можливість інформаційної взаємодії між приватним виконавцем та органом ДВС як репрезентаторами системи приватних суб'єктів примусового виконання та системи державних органів примусового виконання. Проте така взаємодія має бути обоюдною. Тож доцільним видається розширення кола суб'єктів, від яких виконавець має право отримувати дані (зокрема щодо включення до такого кола суб'єктів незалежної професійної діяльності). Видаються перспективними й подальші наукові розробки теми організації системи примусового виконання рішень в Україні, оскільки саме глибоке теоретичне обґрунтування та всебічне наукове вивчення є запорукою підвищення ефективності реформування примусового виконання рішень, яке нині триває в Україні.

Список використаних джерел:

1. Налуцишин В. В., Налуцишин В. В. Організація та здійснення виконання рішень судів в окремих державах Європейського Союзу. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. С. 78-83.
2. Поліщук М. Г., Андрієвська Л. О. Особливості виконавчого провадження за кордоном та гармонізація вітчизняного законодавства у контексті євроінтеграції. *Роль приватного права України в забезпеченні прав людини* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 29 лист. 2019 р.) / упоряд. : канд. юрид. наук М. П. Юніна. Дніпро : Видавець Біла К. О. 2019. С. 46-48.
3. Ткачук О.С. Реформи за зразками. Які моделі виконання судових рішень використовують у країнах Європи до яких змін варто рухатись Україні. Електронний ресурс. Закон і бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/print/125519-yaki_modeli_vikonannya_sudovih_rishen_vikoristovuyut_u_krain.html. Дата звернення 13.08.2020.
4. Шелевер Н. В. Особливості виконавчого провадження в країнах Європейського Союзу. *Форум права*. 2016. № 1. С. 262-266. Електронний ресурс. URL: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_42.pdf. Дата звернення 13.08.2020.
5. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року №276/2015. Електронний ресурс. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>. Дата звернення 20.06.2019.
6. Короєд С. О. Система приватного виконання судових рішень: правовий статус приватних виконавців та процесуальні особливості здійснення виконавчого провадження. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. С. 64-68.

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 904/7326/17 від 05.12.2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78534731>. Дата звернення: 13.08.2020.

8. Філософський енциклопедичний словник. За заг.редакцією В. І. Шинкарука. К. Абрис. 2002. 742 с.

9. Білоусов Ю. В. Виконавець як державний чиновник та суб'єкт незалежної професійної діяльності. Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів : зб. наук. пр. / за ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. С. 89-97.

10. Вінциславська В. М. Суб'єкти виконавчого процесу та їх класифікації: проблемні питання. *Вісник Вищої ради юстиції*. № 3 (11). 2012. С. 7-16.

11. Снідевич О. С. Правове регулювання зведеного виконавчого провадження у законодавстві України про виконавче провадження. *Jurnalul juridic national: teorie ti practică*. Martie 2019. С. 77-80.

12. Зозуля Наталія. Інститут приватних виконавців в Україні: новий досвід і проблеми недосконалої реформи. *Українське право*. 20.11.2017. 10:25. Електронний ресурс. URL: https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/institut-privatnikh-vikonavtsiv-v-ukraini-noviy-dosvid-i-problemi-nedoskonaloj-reformi/. Дата звернення 11.09.2020.

13. Постанова Солом'янського районного суду міста Києва від 27.01.2020 у справі № 760/27886/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87206924?fbclid=IwAR0TrIGvGBwFsUvfLN8buHwjBsxvYkBmbNQi7kBEAudL3bUhvzd5cAgPqbs>. Дата звернення: 18.08.2020.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.16>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ЕТИЧНУ ПОВЕДІНКУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Серих Олена Василівна,

orcid.org/0000-0002-4222-7217

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових
дисциплін

(Інститут права, економіки та

міжнародних відносин Міжнародного

гуманітарного університету,

м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена проблемам удосконалення законодавства, що регулює етичну поведінку державних службовців, та виробленню рекомендацій щодо їх вирішення. Деякі питання потребують вирішення в напряму створення високопрофесійного апарату державної служби, яка має бути максимально наближеною до нагальних проблем населення, швидкого задоволення їхніх потреб. У статті здійснено аналіз низки нормативно-правових актів із питань етичної поведінки державних службовців. Зауважується, що для державних службовців установлені стандарти, принципи та норми поведінки й етики з урахуванням особливостей праці або служби в тих чи інших державних органах. З'ясовано, що деякі із досліджуваних нормативно-правових актів містять норми, які за своєю суттю виходять за рамки етичних правил, зокрема, стосовно належного зовнішнього вигляду, дотримання правил етикету, забезпечення високої якості роботи, дотримання встановленого внутрішнього службового розпорядку, використання робочого часу тощо. Звернуто увагу на недостатній обсяг та змістовну наповненість деяких кодексів етичної поведінки державних службовців. Зроблено акцент на тому, що нині кодекси та правила етичної поведінки державних службовців регулюються в основному підзаконними нормативно-правовими актами. Водночас закріплення на рівні Закону України високих морально-етичних та інших деонтологічних стандартів поведінки державного службовця сприятиме створенню образу останнього як особи з високими моральними якостями, з неупередженим і шанобливим ставленням до людини й покращить репутацію державної служби в Україні та в світі. Автор доходить до висновку, що проблемним питанням правового регулювання етичної поведінки державного службовця є відсутність Закону України, який би врегулював основоположні засади професійної поведінки державного службовця. Інститут державної служби потребує кодифікації оцінних (моральних) норм та вимог належної поведінки державних службовців на рівні Деонтологічного кодексу державного службовця, в якому мають бути закріплені на рівні Закону України високі моральні, професійні та інші деонтологічні правила, які мають виконувати державні службовці.

Ключові слова: державний службовець, державна служба, деонтологічний кодекс, етична поведінка, кодекс етичної поведінки, професійна етика, правила етичної поведінки.

CURRENT PROBLEMS OF IMPROVING THE LEGISLATION REGULATING ETHICAL BEHAVIOR OF CIVIL SERVANTS

Sierykh Olena Vasylivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department
of State Legal Disciplines
(Institute of Law, Economics and
International Relations of the International
Humanitarian University, Odesa, Ukraine)

The article is devoted to the problems of improving the legislation ethical behavior of civil servants and making recommendations for their solution. Some issues need to be resolved in the direction of creating a highly professional civil service, which should be as close as possible to the immediate problems of the population, to quickly meet that they need. The article analyzes legal acts of ethical behavior of civil servants. It is noted that standards, principles and norms of behavior and ethics have been established for civil servants, taking into account the peculiarities of work or service in certain state bodies. It was found that some of the studied legal acts contain rules that are essentially beyond the scope of ethical rules, in particular, regarding the proper appearance, compliance etiquette rules, ensuring high quality work, compliance internal service schedule, using work time etc. Attention is drawn to the insufficient volume and content of some codes of ethical behavior of civil servants. Emphasis is placed on the fact that today codes and rules of ethical behavior of civil servants are regulated mainly by subordinate legislation. However, enshrining high moral and ethical and other deontological standards of civil servant behavior in the Law of Ukraine will help create the him image as a person with high moral qualities, impartial and respectful attitude to people, and improve the reputation of civil service in Ukraine and in the world. The author concludes that the problematic issue of legal regulation of ethical behavior of civil servants is absence of the Law of Ukraine, which would regulate the basic principles of professional conduct of civil servants. The Civil Service Institute needs codification of evaluative (moral) norms and requirements of proper conduct of civil servants in the Civil Service Deontological Code, which should enshrine in the Law of Ukraine high moral professional and other deontological rules to be carried out by civil servants.

Key words: civil servant, civil service, deontological code, ethical behavior, code of ethical behavior, professional ethics, rules of ethical behavior.

Постановка проблеми. Необхідність приведення національного законодавства у сфері державного управління у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема, стандартів Європейського Союзу (ЄС), обумовлена проголошенням Україною стратегічного курсу до вступу в ЄС. Останнім часом законодавцем зроблено чимало кроків у напрямку реформування системи державного управління, вдосконалення законодавства про державну службу. Зокрема, в 2016 році набрав чинності новий Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р.; Кабінетом Міністрів України було схвалено першу редакцію Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року (Стратегія); була підписана та набрала чинності Угода про фінансування між Урядом України та Європейською Комісією щодо підтримки комплексного реформування державного управління в Україні. Прийняття згаданих нормативно-правових актів є відправним пунктом початку нового етапу реформування системи державного управління, одним із інститутів якої є державна служба. Однією з основних складників елементів реформи державного управління є подальше

вдосконалення нормативно-правової бази державної служби та забезпечення її ефективного впровадження.

Незважаючи на прогресивні зміни, які відбулися в напрямі вдосконалення чинного законодавства про державну службу, деякі питання потребують вирішення в напрямі створення високопрофесійного апарату державної служби, яка має бути максимально наближеною до нагальних проблем населення, швидко задовольняти їхні потреби. Нині не всі державні службовці повністю усвідомлюють моральну сутність своєї професії, особливі вимоги, що висуваються до особистих якостей державних службовців.

В оновленій Стратегії визначено, що основні проблеми функціонування державної служби та управління людськими ресурсами на державній службі в Україні пов'язані з певною фрагментарністю та нечіткістю правового регулювання цієї сфери, а також недостатнім рівнем професіоналізму в сфері добору персоналу на посади державної служби [3]. Норми щодо етичної поведінки державних службовців та інші, деонтологічні за суттю, правила поведінки містяться в різних за юридичною силою та сферою застосування нормативно-правових актах. Не можна сказати про недостатню науково-теоретичну розробленість цієї проблеми стосовно державної служби, але слід відзначити фрагментарність, не кодифікованість законодавства щодо регулювання деонтологічних (морально-етичних) засад державної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної етики державних службовців привертало увагу таких науковців, як Ю.П. Битяк, Т.Е. Василевська, О.О. Величко, Ю.С. Даниленко, А.І. Коба, Ю.В. Ковбасюк, Г.В. Котович, Б.К. Левківський, Н.Р. Нижник, М.І. Рудакевич, С.М. Серьогін, Є.О. Шевченко, Н.В. Янюк, І.І. Яремін та інших.

Можна вважати, що тема професійної етики державного службовця на рівні науково-теоретичних розробок є достатньо дослідженою. Водночас слід констатувати, що проблеми, пов'язані з удосконаленням законодавства про етичну поведінку державного службовця, потребують системного, комплексного підходу, з урахуванням надбань науковців у галузі юридичної деонтології.

Мета статті - виявлення проблем удосконалення чинного законодавства, що регулює етичну поведінку державного службовця, та надання рекомендацій щодо їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу. Із розвитком суспільства в різних країнах розвивається інститут публічної служби, який, у свою чергу, потребує кодифікації оцінних норм поведінки публічних службовців на рівні правових приписів. Так, з'являються перші нормативно-правові акти, в яких закріплено на державному рівні високі моральні професійні вимоги, що ставляться до представників держави та її органів.

Уперше в незалежній Україні на необхідність розробки етичного кодексу державної служби вказувалося в Національній програмі боротьби з корупцією, затвердженій Указом Президента України від 10.04.1997 р. У пункті 12 цієї Програми [2] передбачалася розробка та подача до Кабінету Міністрів України проекту Кодексу поведінки державного службовця.

У 2000 і 2010 роках відповідними наказами Головного управління державної служби України було затверджено Загальні правила поведінки державного службовця, які стали узагальненням стандартів поведінки та доброчесності державних службовців (втратили чинність). Правила етичної поведінки державних службовців були затверджені також Постановою Кабінету Міністрів України (№ 65 від 11.02.2016 р.), що втратила чинність. В Україні також діяв Закон України від 17.05.2012 р. № 4722-VI «Про правила етичної поведінки» (втратив чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції»).

Наказом Національного агентства України з питань державної служби (№ 158 від 05.08.2016 р.) було затверджено нові Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [4], які нині є чинними та слугують своєрідним кодексом професійної етики державного службовця.

Правові засади професійної етики державних службовців знайшли своє закріплення в таких Законах України, як Конституція України, Закон України «Про державну службу» (10.12.2015 р.), Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (02.06.2016 р.), Закон України «Про запобігання корупції» (14.10.2014 р.), Закон України «Про очищення влади» (16.09.2014 р.), Закон України «Про Національну поліцію» (02.07.2015 р.) та інші.

І.І. Яремін слушно зауважує, що правила етичної поведінки державних службовців в Україні в якості правового акту закріплюють реалізацію посадовими особами їхніх прав та обов'язків стосовно інших суб'єктів суспільних відносин, а також інформують громадян про поведінку, яку вони можуть очікувати від державних службовців [14, с. 14]. Ю.С. Даниленко вірно зазначає, що особливості правового регулювання правил поведінки державних службовців пов'язані з тим, що вони повинні відповідати не лише приписам Конституції та положенням чинного законодавства про державну службу, а й нормам і принципам етики та моралі. При цьому правові норми, що закріплюють правила етичної поведінки, не просто ґрунтуються на загальноприйнятій суспільством моралі, але й конкретизують її вимоги відповідно до специфіки службової діяльності [9, с. 58].

Слід зауважити, що загальноприйняті в суспільстві етичні норми мають бути застосовані не тільки до специфіки державної служби як виду публічної служби, яка полягає у виконанні завдань і функцій держави, але й до окремих її видів. Тому в залежності від виду державної служби етичні норми встановлені на рівні спеціальних відомчих нормативно-правових актів. Для державних службовців встановлені стандарти, принципи й норми поведінки та етики з урахуванням особливостей праці або служби в тих чи інших державних органах.

Морально-професійними (етичними) кодексами державних службовців, в яких відображено особливості окремих видів державної служби та, відповідно, професійної етики, є: Кодекс поведінки працівників, до функціональних обов'язків яких належить здійснення управління кордонами (05.07.2011 р.), Кодекс суддівської етики (22.02.2013 р.), Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів (27.04.2017 р.), Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції (17.05.2019 р.), Правила етичної поведінки поліцейських (09.11.2016 р.), Правила етичної поведінки в органах Державної податкової служби (02.09.2019 р.), Правила етичної поведінки в Державній митній службі України (15.12.2020 р.), Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства юстиції України та його територіальних органів (21.09.2017 р.), Правила етичної поведінки працівників апарату Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (12.09.2018 р.) та інші.

Слід звернути увагу на обсяг та змістовну наповненість деяких із вищезазначених етичних кодексів. Зокрема, Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції [5] хоча повністю присвячений етичним аспектам поведінки працівників за змістом, але містить лише 2 розділи, в яких розкриваються тільки принципи етичної поведінки: патріотизм; пріоритетність інтересів; субординація; толерантність; гідна поведінка; доброчесність; політична нейтральність; прозорість і підзвітність; професіоналізм. Недостатньо змістовним та об'ємним є Кодекс суддівської етики [7], який складається з 3 розділів і 20 статей.

Необхідно зазначити, що деякі з указаних морально-професійних кодексів, які за назвою безпосередньо мають бути присвячені саме етичній поведінці державних службовців, містять норми, які за своєю суттю виходять за рамки етичних правил. Це, наприклад, норми, які встановлюють естетичні вимоги стосовно належного зовнішнього вигляду, дотримання правил етикету, забезпечення високої якості роботи, дотримання встановленого внутрішнього службового розпорядку, використання робочого часу тощо. Правила етичної поведінки в Державній митній службі України [6] містять положення про використання робочого часу, які за суттю стосуються службової дисципліни, тому повинні регулюватися Дисциплінарним статутом або Правилами внутрішнього службового розпорядку.

Вимоги щодо офіційно-ділового стилю одягу працівників і відповідності загальноприйнятим вимогам пристойності містяться в п. 3.16 Правил етичної поведінки в Державній митній службі України [6] і в Загальних правилах етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування [4].

Якщо зазначені положення розглядати з боку деонтології (юридичної деонтології), тому що саме в рамках деонтології вивчається професійна етика, то варто зауважити, що термін «деонтологія» походить від грецьких слів «деонтос» і «логос» та перекладається як «наука про належне». Спочатку деонтологія розумілася як «наука про мораль», оскільки цей термін запропонував 1834 року англійський філософ і юрист І. Бентам у книзі «Деонтологія, або наука про мораль». Але в сучасній науці цей термін вживається в ширшому значенні, ніж у ті часи.

Нині, наприклад, у рамках юридичної деонтології досліджуються, крім етичної культури юриста, такі види професійної культури, як правова, естетична, психологічна, політична, інформаційна культура тощо. Правила щодо зовнішнього вигляду, службового етикету, манери поведінки вивчаються з позицій естетичної культури, принцип політичного нейтралітету – в рамках політичної культури юриста, проблеми вирішення конфліктів – з точки зору психологічної культури тощо.

Специфіка державної служби передбачає наявність у державного службовця також відповідних психологічних знань, умінь, навичок, таких як: спілкування з людьми (колегами, керівництвом, клієнтами, правопорушниками тощо); попередження конфліктних ситуацій і вміння їх вирішувати в разі виникнення; попередження конфлікту інтересів, що має бути відображено у відповідному нормативно-правовому акті. Деякі фахівці вважають, що найважливішою умовою ефективного й безконфліктного спілкування є орієнтація на взаємодію з людьми. Прояв щирого інтересу до громадян, турбота про їхнє благополуччя вже самі по собі здатні виступати засобом попередження конфліктних ситуацій [10, с. 97].

Окремі деонтологічні (етичні) норми містяться в Дисциплінарних статутах. Так, наприклад, відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України [1], на військовослужбовця покладаються обов'язки: додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги; неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військово товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими та додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їхні аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби. Не заглиблюючись у дискусію щодо співвідношення службової дисципліни та норм етичної поведінки,

слід констатувати, що дисциплінарні статuti й правила етичної поведінки є різними за характером правового регулювання нормативно-правових актів.

Хоча на рівні нормативно-правових документів практично неможливо скласти вичерпний перелік правил поведінки державних службовців через велику кількість дій, які вчиняє працівник [11, с. 40], але одночасно актуалізується необхідність розробки морально-етичних норм поведінки державного службовця і прийняття відповідного кодексу.

Необхідність кодифікування деонтологічних вимог до представників держави обумовлена потребою в зміцненні довіри громадян до державної служби, в підвищенні ефективності діяльності органів державної влади та управління, в уніфікації та систематизації вимог щодо поведінки державних службовців.

Фахівці звертають увагу на те, що вивчення як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду показує, що навіть сам факт виникнення кодифікованого документа та його обговорення в адміністративних колективах підвищив би рівень адміністративної моралі, якої наш апарат нині так потребує. Дух «громадського служіння» має бути закладено в основу кодексів адміністративної етики [8].

Отже, одним з основних напрямів удосконалення законодавства, що встановлює правила належної поведінки державних службовців, є його кодифікація, результатом чого має стати розроблення та прийняття Деонтологічного кодексу державного службовця.

Як вірно зазначає Б.К. Левківський, антонімом «етики-моральності» є корупція [11, с. 19]. Тому важливим питанням, яке слід врахувати під час розробки Деонтологічного кодексу, є попередження корупційних проявів серед державних службовців.

Ще одним питанням, що потребує вирішення, є юридична сила нормативно-правового акту, який би врегулював вищезазначені питання.

Закон України «Про правила етичної поведінки», який визначав керівні норми поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування під час виконання ними службових повноважень, та порядок притягнення їх до відповідальності за порушення таких норм діяв близько трьох років (з 12.07.2012 р. до 26.04.2015 р.). Нині кодекси та правила етичної поведінки державних службовців затверджені в основному підзаконними нормативно-правовими актами.

Разом із тим, як зауважує Л.М. Москвич, більшість правил професійної етики (деонтологічних кодексів) за своєю природою є нормативними, але не правовими актами, оскільки ухвалюються не законодавчими чи іншими уповноваженими державними органами, а органами корпоративного самоуправління [12, с. 15]. Автор має на увазі правила адвокатської, прокурорської, суддівської етики, етики нотаріуса.

Н. Янюк слушно зауважує, що саме через надання етичним нормам законодавчої форми можна пришвидшити реформування системи державної служби, забезпечити політичну нейтральність і підвищити професійний рівень державних службовців [13, с. 197].

Безперечно, закріплення на рівні Закону України високих морально-етичних та інших деонтологічних стандартів поведінки державного службовця сприятиме створенню образу останнього як особи з високими моральними якостями, з неупередженим і шанобливим ставленням до людини, що покращить репутацію державної служби в Україні та в світі.

Висновки. Отже, на підставі здійсненого дослідження можна зробити висновок, що проблемним питанням правового регулювання етичної поведінки державного службовця є відсутність Закону України, який би врегулював основоположні засади професійної поведінки державного службовця.

Інститут державної служби потребує кодифікації оцінних (моральних) норм та вимог належної поведінки державних службовців на рівні Деонтологічного кодексу державного службовця, в якому мають бути закріплені на рівні Закону України високі моральні, професійні та інші деонтологічні правила, які мають виконувати державні службовці. Деонтологічний кодекс державного службовця як зведення правил повинен містити принципи та стандарти етичної поведінки державного службовця; правила щодо зовнішнього вигляду державного службовця, службового етикету, культури поведінки у взаємовідносинах із людьми, відповідальність за порушення Кодексу тощо. В окремому розділі Кодексу слід визначити правила щодо запобігання конфлікту інтересів, попередження корупційних правопорушень.

Перспективними напрямками подальших досліджень окресленої проблематики є визначення змісту Деонтологічного кодексу державного службовця, з'ясування його місця в системі нормативно-правових актів України.

Список використаних джерел:

1. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 197.
2. Національна програма боротьби з корупцією: затв. Указом Президента України від 10.04.1997 р. № 319/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97> (дата звернення: 10.06.2021).
3. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.06.2016 р. № 474 (в ред. розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1102-р.). *Урядовий кур'єр*. 27 липня 2016 р. № 139.
4. Загальні правила етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: затв. Наказом Національного агентства України з питань державної служби 05.08.2016 р. № 158. *Офіційний вісник України*. 2016. № 74. Ст. 2493.
5. Кодекс етичної поведінки працівників Національного агентства з питань запобігання корупції: затверджений Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції 17.05.2019 р. № 1382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-19> (дата звернення: 10.06.2021).
6. Правила етичної поведінки в Державній митній службі України: затв. Наказом ДМСУ від 15.12.2020 р. № 577. URL: <https://customs.gov.ua/documents/prozatverdzhennia-pravil-etichnoyi-povedinki-v-derzhavnii-mitnii-sluzhbi-ukrayini-155> (дата звернення: 16.06.2021).
7. Кодекс суддівської етики: затв. XI черговим з'їздом суддів України від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13> (дата звернення: 17.06.2021).
8. Войтенко А. Б., Якобчук В. П., Пугачова Н. С. Професійна етика державного службовця в контексті ефективності публічного управління. *Державне управління: вдосконалення та розвиток*. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2020/38.pdf (дата звернення: 15.06.2021).
9. Даниленко Ю. С. Правила етичної поведінки державних службовців: поняття і сутність. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 2. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/2_2019/7.pdf (дата звернення: 10.06.2021).
10. Комунікативна компетентність державних службовців яка елемент модернізації системи державної служби. Івано-Франківський центр науки, інновацій та інформатизації. Івано-Франківськ: 2012. 54 с.
11. Левківський Б. К. Юридична етика та деонтологія : навч.-метод. посіб. Київ : СПД Юсип'юк В.Д., 2009. 126 с.

12. Москвич Л. М. Правила професійної етики правника: професійний обов'язок vs юридичного зобов'язання / Етика правника збірка тез доповідей і повідомлень учасників круглого столу (21 листопада 2019 р.) / за ред. Т. Б. Вільчик, Я. О. Ковальнової. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2019. С. 15-18.

13. Янюк Н. Актуальні проблеми у регулюванні питань професійної етики публічних службовців. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 194-199.

14. Яремін І. І. Аспекти етичних правил поведінки публічних службовців: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : ІФОЦППК, 2016. 68 с.

УДК 336.2 +346.62

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.17>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Шевчук Оксана Романівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права
юридичного факультету
(Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна)

Чорний Євген Михайлович,
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового
права
юридичного факультету
(Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена дослідженню існуючої нині в Україні проблеми неврегульованості операцій, що здійснюються в рамках угод про державно-приватне партнерство у сфері інформаційної безпеки. Співавтори дійшли до висновку про необхідність узгодження змісту категорії “державно-приватна взаємодія” та категорії “державно-приватне партнерство”. Пропонується при визначенні державно - приватної взаємодії звернути увагу на більш чітку детермінацію процесу обміну даними про кібератаки та кіберінциденти, а також наявність деталізованих стандартів та вимог до сертифікації відповідного обладнання. Зазначено також, що в умовах відсутності закону у сфері інформаційної безпеки критичної інформаційної інфраструктури, питання державно-приватної взаємодії у сфері кібербезпеки не врегульовані належним чином.

Необхідно також запровадити ефективний діалог як суб'єктів державної системи кібербезпеки, так і представників ІТ-сфери з метою підвищення довіри між державними органами та приватними суб'єктами з використанням апробованих правових та договірних механізмів США, країн ЄС у сфері інформації про позиції та інтереси учасників, в тому числі й визначення можливості формування органів державної влади, а також системних підходів до навчання і підвищення кваліфікації кадрів як державних, так і недержавних владних суб'єктів тощо.

Співавтори дійшли до висновку, що необхідно запровадити ефективний діалог як суб'єктів державної системи кібербезпеки, так і представників ІТ-сфери з метою підвищення довіри між державними органами та приватними суб'єктами з використанням апробованих правових та договірних механізмів США, країн ЄС у сфері інформації про позиції та інтереси учасників, в тому числі й визначення можливості формування органів державної влади, а також системних підходів до навчання і підвищення кваліфікації кадрів як державних, так і недержавних владних суб'єктів тощо. Пропонується також організувати відповідну платформу з обговорення взаємодії між державними

органами та приватними структурами задля захисту електронних інформаційних ресурсів України на базі Ради національної безпеки та оборони України із залученням широкого кола представників державних органів, IT-бізнесу, академічного середовища.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, концесії, інвестиції, оподаткування, інформація, інформаційна безпека.

LEGAL REGULATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY

Shevchuk Oksana Romanivna,
Candidate of Law,
Associate Professor at the Constitutional,
Administrative and Financial
Law Department
of the Faculty of Law
(West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine)

Chorny Yevhen Mykhailovych,
Postgraduate Student at the
Constitutional, Administrative
and Financial Law Department
of the Faculty of Law
(West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine)

The article is devoted to the study of the current problem in Ukraine of unregulated operations carried out within the framework of public-private partnership agreements in the field of information security. The co-authors come to the conclusion that it is necessary to harmonize the content of the category "public-private interaction" and the category "public-private partnership". It is proposed to pay attention to a clearer determination of the process of data exchange on cyberattacks and cyber incidents, as well as the availability of detailed standards and requirements for certification of relevant equipment when determining public - private interaction. It is also noted that in the absence of a law in the field of information security of critical information infrastructure, issues of public-private cooperation in the field of cybersecurity are not properly regulated.

It is also necessary to establish an effective dialogue between both the subjects of the state cybersecurity system and representatives of the IT sphere in order to increase trust between public authorities and private entities using proven legal and contractual mechanisms of the US, EU countries in the field of information on positions and interests, including the definition of the possibility of forming public authorities, as well as systemic approaches to training and retraining of personnel of both state and non-state authorities, etc.

The co-authors conclude that it is necessary to establish an effective dialogue between both the subjects of the state cybersecurity system and representatives of the IT sphere in order to increase trust between public authorities and private entities using proven legal and contractual mechanisms of the US, EU countries in the field of information. on the positions and interests of the participants, including the definition of the possibility of forming public authorities, as well as systematic approaches to training and retraining of personnel of both state and non-state authorities, etc. It is also proposed to organize an appropriate

platform to discuss cooperation between government agencies and private entities for the protection of electronic information resources of Ukraine on the basis of the National Security and Defense Council of Ukraine, involving a wide range of government officials, IT business, academia.

Key words: public-private partnership, concessions, investments, taxation, information, information security.

Постановка проблеми. Основною метою бюджетно-податкової політики України нині є досягнення макроекономічної рівноваги та створення стабільних фінансово-правових умов задля підтримки темпів зростання економіки країни. Очікуване збереження несприятливих зовнішньоекономічних умов, а також наявність низки невирішених внутрішніх структурних проблем економіки, що обмежують можливості для зростання, зумовлюють необхідність зосередження зусиль на розширенні потенціалу вітчизняної економіки. Досягненню цієї мети може сприяти створення стимулів для здійснення інвестицій, а також упровадження різних форм співпраці публічного й приватного партнерів.

Розроблення і використання моделей реалізації довгострокових інвестиційних проектів держави у взаємодії із бізнесом є загальносвітовою тенденцією. Потенційне різноманіття організаційно-правових форм державно-приватного партнерства (далі - ДПП) перетворює його в універсальний інструмент реалізації інвестиційної політики держави в широкому діапазоні сфер і галузей: від реалізації соціальних та інфраструктурних проектів до створення і виведення на ринок інноваційних продуктів.

Узагальнення кращих світових практик використання інструментів державно-приватного партнерства свідчить про їхню високу ефективність. Уряди багатьох країн світу підтримують проекти ДПП, що реалізуються за виконання частини функцій державою. Новою світовою тенденцією у сфері ДПП є розширення участі приватного капіталу в наданні державних послуг, наприклад, у сфері цифровізації процесів управління в освіті, охороні здоров'я, житловому будівництві, сільському господарстві, розвитку міських і сільських районів, розвитку людського капіталу, торгівлі, транспорту та інших [1]. Широке поширення інформаційних технологій у поєднанні з модернізацією концепцій нового державного управління збільшили участь приватного сектора в традиційно державних сферах. Приватним партнерам відводиться значна роль навіть у реалізації одного з найважливіших завдань, що виконуються державою організації процесу збору податків і контролю за повнотою їх надходження, зокрема, у створенні й підтримці процесу так званого електронного оподаткування [2; с. 283].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання операцій у сфері державно-приватного партнерства на сучасному етапі є предметом дослідження науковців та експертів, таких як: Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich, O. Шевчук, Ю. Панова, Stefan Verweij, Tim Busscher, Margo van den Brink та інших.

Проте проблемні питання правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки залишаються відкритими та потребують подальшого дослідження.

Метою статті є критичний огляд нових підходів до правового регулювання державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки й окреслення проблемних питань гармонійного розвитку взаємовідносин учасників інформаційного контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження Особливу роль механізми ДПП відіграють у країнах з економікою, що розвивається (EMDE - emerging markets and development economies). Так, державно-приватне партнерство є значущим при здійсненні міської житлової політики в Індії, у розвитку портової інфраструктури в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, в наданні медичних та інших послуг соціального характеру в багатьох країнах. За даними Світового банку, завдяки ДПП протягом останніх 30 років понад 7000 інфраструктурних проектів на загальну суму 1,7 трлн. дол. США були реалізовані в 139 країнах [3; с.88].

У 2020 році інвестиції у проекти ДПП у країнах з економікою, що розвивається, склали 93,3 млрд. доларів США за 304 проектами, що на 37% перевищує рівень 2016 року. Значне зростання ринку ДПП-проектів у 2017 році був викликаний, головним чином, реалізацією кількох мегапроектів у Китаї та Індонезії. Однак загальний обсяг інвестицій в цих країнах за 2017 рік на 15% нижче середнього рівня за попередні п'ять років (109,8 млрд. дол. США), при цьому кількість проектів збільшилася на 9% - з 280 (в 2016 році) до 304 (в 2017 році). Збільшення переважно було пов'язано з Єгиптом, де кількість ініційованих проектів зростає з 2 до 25. Крім того, реалізація проектів ДПП здійснювалася 2017 року в 52 країнах, тоді як в 2016 році подібні проекти реалізовувалися в 37 країнах [4; с.30]

Нині розвиток державно-приватного партнерства знаходиться також у сфері стратегічних інтересів України. В умовах скорочення й очевидного дефіциту бюджетного фінансування громадської інфраструктури в Україні кількість проектів, реалізація яких здійснюється з використанням механізмів державно-приватного партнерства, збільшується. На нашу думку, однією з причин недостатнього поширення в Україні угод про ДПП в порівнянні з концесійними угодами та іншими формами державно-приватної співпраці можна назвати поточний стан нормативно-правового регулювання в цій сфері, та наявність положень, які можуть неоднозначно трактуватися учасниками угод.

В умовах підвищеного інтересу до механізму ДПП як з боку держави, так і з боку господарюючих суб'єктів, особливої актуальності набуває створення законодавчої бази, яка регламентує особливості правового регулювання низки питань, що виникають у рамках угод про державно-приватне партнерство у сфері інформаційної безпеки. Експертне дослідження проблем і перспектив розвитку ринку державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки в Україні свідчить, що до числа проблем, які відзначають учасники ДПП-проектів, відноситься й відсутність нормативно-правової бази, що регулює порядок забезпечення інформаційної безпеки проектів ДПП. Акцент на співпрацю органів державної влади з приватним сектором як метод боротьби з онлайн-злочинністю здійснюють і К. Мін і М. Хан (*K. S. Min, S.W. Chai, M. Han, 2015*), які є дослідниками механізмів приватно-публічного партнерства в ЄС [5; с. 13].

Дійсно, починаючи з 2013 року, Стратегія кібербезпеки ЄС установлює роль взаємодії органів державної влади й приватного сектора в боротьбі з кіберзлочинністю та кібератаками (*New EU Cybersecurity Strategy and new rules to make physical and digital critical entities more resilient Brussels, (16 December, 2020)* [6]. Стратегія спільного цифрового ринку 2015 року та Директива ЄС щодо мережевої інформаційної і мережевої безпеки, яка набула чинності в серпні 2016 року, поглибили зазначену взаємодію.

Розглянемо вітчизняне законодавство щодо державно-приватного партнерства у сфері інформаційної безпеки. У Законі України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" [7] регламентовано питання державно-приватної взаємодії у сфері інформаційної безпеки. Проте зміст терміну "державно-приватна взаємодія"

не повністю дублює поняття “державно-приватне партнерство”, зазначене в Законі України “Про державно-приватне партнерство”. Відповідно, як вірно зазначають О Шевчук та Н. Ментух (O. Shevchuk, N. Mentuh, 2020) “не до кінця зрозуміло, чи є зазначена взаємодія формою державно-приватного партнерства... і чи потрапляє вона під його критерії” [8]. Крім того, механізми такої взаємодії та їхня специфіка для сфери інформаційної безпеки чітко не встановлені.

Якщо державно-приватна взаємодія в галузі кібербезпеки є формою державно-приватного партнерства, то повинні простежуватися базові постулати відповідного державного механізму, наприклад, надання права управління, користування, використання майна, що є об'єктом партнерства або придбання, створення (реконструкція, будівництво, модернізація) об'єкта партнерства з подальшим управлінням, експлуатацією, користуванням за умови виконання та прийняття приватним партнером базових інвестиційних зобов'язань відповідно до положень договору, який укладено в рамках державно-приватного партнерства; встановлення в договірних відносинах “державного інтересу”; строковість відносин (тривалість від 5 до 50 років); покладення на приватного партнера частини ризиків, пов'язаних із здійсненням державно-приватного партнерства.

Якщо державно-приватна взаємодія - це інша концепція, то ці відносини повинні регулюватися іншими законами та нормативними актами. З огляду на особливості такої співпраці в галузі кібербезпеки, особливо захисту національних електронних інформаційних ресурсів, необхідно не лише визначити відповідні терміни, а й визначити обмін даними про кіберінциденти та кібератаки, стандарти кібербезпеки, сертифікацію відповідного обладнання, вирішення державних та приватних вимог.

Вважаємо, що за відсутності закону про кібербезпеку критичної інформаційної інфраструктури питання державно-приватної взаємодії у сфері інформаційної безпеки не можуть бути урегульовані належним чином. Звичайно, прийняття "Загальних вимог до захисту мереж критичної інфраструктури" є позитивним кроком на шляху закладання основи державно-приватної співпраці в галузі кібербезпеки, але видається необхідним вирішити відповідні питання на юридичному рівні та заздалегідь узгодити з приватними структурами, надати їм певні повноваження та можливі переваги.

За наявності колізій у правовому регулюванні механізму державно-приватної взаємодії існують численні приклади формування відповідних відносин. Так, Служба безпеки України розробила та застосувала платформу для збору, обробки та обміну інформацією про інциденти в кібербезпеці в реальному часі, а також технічні дані про ідентифікатор пошкодження інформаційної системи критичної інфраструктури. Активність у галузі взаємодії приватних суб'єктів та державних органів демонструє і МВС України, яке в 2015 році укладає Меморандум про співпрацю з корпорацією Microsoft щодо захисту особистих даних, інформаційної та кібербезпеки.

Інший суб'єкт державної системи кібербезпеки - це Національний банк України, який створив Центр інформаційного захисту (CSIRT-NBU), на базі якого залучає представників банківської спільноти до визначення критеріїв та встановлення методології віднесення об'єктів критичної інформаційної інфраструктури фінансової системи України до об'єктів критичної інфраструктури, а також до вирішення питань забезпечення кіберзахисту фінансової системи України.

Тому ми дійшли до висновку, що до загальних питань кібербезпеки для формування правової бази співпраці державних органів і приватних структур задля захисту електронних інформаційних ресурсів потрібен діалог між національними відділами кібербезпеки та IT-відділами бізнесу. Цей діалог має бути спрямований на формування

довіри між приватними суб'єктами та державними органами влади. У такому процесі діалогу повинні використовуватися контрактні та правові механізми, перевірені Сполученими Штатами й країнами ЄС, задля обміну інформацією про позиції та інтереси учасників, включаючи визначення можливості створення недержавних регулюючих органів та формування системного підходу, підготовку та перепідготовку державних і недержавних структур тощо.

Реалізація приватними компаніями державних контрактів у сфері підтримки електронного врядування, документообігу тощо зумовлює необхідність розподілу обов'язків у сфері захисту державних електронних інформаційних ресурсів. Окрім того, під час кібератак об'єктами є як державні, так і приватні ресурси, що зумовлює спільність інтересів під час розслідування атак. Безумовно, приватні суб'єкти мають заперечення стосовно відкриття доступу до власної інформації з обмеженим доступом, намагаючись проводити внутрішні розслідування інцидентів і кібератак. Репутаційні ризики, пов'язані з розкриттям недостовірної інформації про системи корпоративної безпеки, також пов'язані з приватним сектором. Ці питання повинні бути предметом первинного обговорення та згодом відображені в законі.

Ми пропонуємо організувати відповідну платформу для обговорення взаємодії між державними органами та приватними структурами задля захисту електронних інформаційних ресурсів України на базі Ради національної безпеки та оборони України із залученням широкого кола представників державних органів, IT-бізнесу, академічного середовища.

Висновки з дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз міжнародного досвіду правового регулювання взаємодії державних органів та приватних суб'єктів із метою забезпечення інформаційної безпеки загалом та захисту інформаційних ресурсів зокрема, а також вітчизняного законодавства у сфері досліджуваного питання дає підстави для наступних висновків.

Вважаємо за необхідне узгодити зміст категорії “державно - приватна взаємодія” та категорії “державно-приватне партнерство”. Пропонуємо при визначенні державно - приватної взаємодії звернути увагу на більш чітку детермінацію процесу обміну даними про кібератаки та кіберінциденти, а також на наявність деталізованих стандартів і вимог до сертифікації відповідного обладнання.

Вважаємо, що в умовах відсутності закону у сфері інформаційної безпеки критичної інформаційної інфраструктури, питання державно-приватної взаємодії у сфері кібербезпеки не врегульовані належним чином.

Також вважаємо за необхідне запровадити ефективний діалог як суб'єктів державної системи кібербезпеки, так і представників IT-сфери з метою підвищення довіри між державними органами та приватними суб'єктами з використанням апробованих правових та договірних механізмів США, країн ЄС у сфері інформації про позиції та інтереси учасників, в тому числі й визначення можливості формування органів державної влади, а також системних підходів щодо навчання і підвищення кваліфікації кадрів як державних, так і недержавних владних суб'єктів тощо.

Ми пропонуємо організувати відповідну платформу для обговорення взаємодії між державними органами та приватними структурами задля захисту електронних інформаційних ресурсів України на базі Ради національної безпеки та оборони України із залученням широкого кола представників державних органів, IT-бізнесу, академічного середовища.

Перспективами подальших наукових досліджень визначаємо питання розробки правових механізмів взаємодії органів державної влади та недержавних суб'єктів у сфері кібербезпеки.

Список використаних джерел:

1. Bryhinets O.O., Svoboda I., Shevchuk O.R., Kotukh Y.V., Radich V.Y. Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. *Revista San Gregorio. Special edition. 2020.Núm. 42.*
2. Шевчук О., Кузь Т. Правове забезпечення інформаційної безпеки процесу надання електронних адміністративних послуг. *Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 1. С. 59-66.*
3. Kruhlov V. V. Public-private partnership in the field of cybersecurity. "Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky University", series "Public Administration. 2018. No 29(68). P. 57-61.
4. Tropina T. Public-private collaboration: Cybercrime, cybersecurity and national security. *Self-and co-regulation in Cybercrime, cybersecurity and national security. Springer, Cham. 2015. P. 1-41.*
5. Min K. S., Chai S. W., Han M. An International Comparative Study on Cyber Security Strategy. *International Journal of Security and Its Applications. 2015. № 9(2). P. 13-20.*
6. New E.U. Cybersecurity Strategy and new rules to make physical and digital critical entities more resilient Brussels, 16 December, 2020. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/New_EU_Cybersecurity_Strategy_and_new_rules_to_make_physical_and_digital_critical_entities_more_resilient.pdf (Дата звернення 18.06.2021).
7. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (Дата звернення 18.06.2021)
8. O Shevchuk N. Mentuh Korzyści podatkowe jako element wspierający podmioty ekonomiczne w okresie walki z COVID-19: aspekt porównawczy i prawny - *Analizy i Studia CASP, 2020.*
9. Bossong R., Wagner B. A Typology of Cybersecurity and Public-Private Partnerships in the Context of the European Union. *Security Privatization. Springer, Cham. 2018.*
10. Bergmann A. Editorial: Digitalization starts affecting core processes. *Public Money & Management. 2021. Vol. 41. No4. P. 279-280.*
11. Medhekar A. Public-private Partnerships for Inclusive Development: Role of Private Corporate Sector in Provision of Healthcare Services, *Procedia - Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol.157. P. 33-44. ISSN 1877-0428, <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.11.007>.*
12. Parker L.A., Zaragoza G.A., Hernández-Aguado I. Promoting population health with public-private partnerships: Where's the evidence?. *BMC Public Health. 2019. No19. P. 1438. <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7765-2>*
13. Tshombe L., Molokwane T. An analysis of public private partnership in emerging economies. *Risk governance & control: financial markets & institutions. 2016. No 6(4-2). P. 306-316. <https://doi.org/10.22495/rgcv6i4c2art8>*
14. Rowe S., Alexander N., Kretser A. et al. Principles for building public-private partnerships to benefit food safety, nutrition, and health research. *Nutr Rev. 2013. Vol. 71(10). P.682-691. doi:10.1111/nure.12072*

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.18>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Гута Віталія Ігорівна,
аспірантка кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

**Звенигородський Олександр
Михайлович,**
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної пенітенціарної
служби, м. Чернігів, Україна)

Стаття присвячена дослідженню психологічних характеристик суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. Здійснено аналіз статей чинного кримінального законодавства, що передбачають відповідальність за вчинення суспільно небезпечних посягань у вказаній сфері.

Зазначається, що розуміння природи й кримінально-правового значення мотивів та мети вказаної категорії кримінальних правопорушень сприяє більш глибокому й ретельному з'ясуванню особливостей психічного ставлення обвинуваченого до вчиненого суспільно небезпечного діяння та його наслідків, впливає на кваліфікацію та призначення справедливої міри кримінально-правового заходу.

Враховуючи специфіку сфери публічних закупівель, визначено, що кримінальні посягання у цій сфері переважно характеризуються прямим умислом та корисливим мотивом, що базується на прагненні задовольнити свої потреби шляхом протиправних маніпуляцій під час закупівель за бюджетні кошти. Виключенням є службова недбалість, відповідальність за яку настає у разі порушення процедур публічних закупівель за умови неналежного виконання відповідальною особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них. Природа цього діяння не передбачає умислу на розтрату бюджетних коштів чи іншого особистого інтересу.

Розглянуто проблему кваліфікації дій відповідальних осіб замовника, спрямованих на розкрадання бюджетних коштів шляхом використання свого службового становища, як службова недбалість. Проаналізовані практичні причини складності доведення корисливих мотивів особистого збагачення підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель.

Досліджено співвідношення та взаємовплив емоційного стану особи як ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення на формування намірів вчинення суспільно небезпечних посягань під час закупівельних процедур.

Зроблено висновок про важливість встановлення мотиву та мети корупційної поведінки учасників публічних закупівель задля правильного розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, результативного доказування вини у конкретних кримінальних провадженнях, забезпечення індивідуалізації покарання.

Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, публічні закупівлі.

PSYCHOLOGICAL CONTENT OF THE SUBJECTIVE SIDE OF CRIMINAL OFFENSES IN THE SPHERE OF PUBLIC PROCUREMENT

Huta Vitaliia Ihorivna,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, Penal Law and Criminology
(Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine)

Zvenyhorodskyi Oleksandr Mykhailovych,

Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department of Criminal Law, Penal Law and Criminology
(Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the psychological characteristics of the subjective side of the composition of criminal offenses in the field of public procurement. The articles of the current criminal legislation, which provide for liability for socially dangerous encroachments in this area, were analyzed.

It was noted that understanding the nature and criminal significance of the motives and purpose of this category of criminal offenses contributes to a deeper and more thorough clarification of the mental attitude of the perpetrator to the committed socially dangerous act and its consequences, affects the qualification and the imposition of a fair criminal measure.

Given the specifics of public procurement, it was determined that criminal encroachments in this area are mostly characterized by direct intent and selfish motive, based on the desire to meet their needs through illegal manipulation of procurement for budget funds. The exception is negligence, for which liability arises in the event of a breach of public procurement procedures in the event of improper performance of official duties by the responsible person due to dishonesty. The nature of this act does not involve intent to waste budget funds or other personal interests.

The problem of qualification of actions of the responsible persons of the customer, directed on embezzlement of budgetary funds, by use of the official position as official negligence was considered. The practical reasons for the difficulty of proving the selfish motives of personal enrichment of suspects in the commission of criminal offenses in the field of public procurement were analyzed.

The correlation and mutual influence of the emotional state of a person as a sign of the subjective side of a criminal offense on the formation of intentions to commit socially dangerous encroachments during procurement procedures were studied.

It was concluded that it is important to establish the motive and purpose of corrupt behavior of public procurement participants in order to properly differentiate related criminal offenses, effective proof of guilt in specific criminal proceedings, ensuring individualization of punishment.

Key words: subjective side, guilt, motive, purpose, criminal offenses in the sphere of official activity, public procurement.

Постановка проблеми. Правильна кваліфікація кримінальних правопорушень залежить від низки конкретних умов, що передбачають виявлення та встановлення кримінально значимих ознак і вчиненого особою кримінально протиправного діяння, їх відповідності певному складу правопорушення, визначеному окремою кримінально-правовою нормою. Ґрунтовне дослідження та об'єктивна юридична оцінка всіх елементів кримінального правопорушення є базовою передумовою належного правозастосування, а також реалізації засад законності та справедливості під час здійснення правосуддя.

Враховуючи специфіку кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, зумовлену відсутністю у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) спеціальної норми, що передбачає відповідальність за суспільно небезпечні діяння цієї категорії, особливого значення для їхньої кваліфікації набуває вичерпне встановлення всіх елементів складу вчиненого протиправного діяння. Передусім, важливим та складним етапом є розкриття внутрішніх процесів, що відбувалися у свідомості суб'єкта під час вчинення правопорушення та співставлення їх із ознаками суб'єктивної сторони складу найбільш відповідного, конкретного кримінального правопорушення, передбаченого чинним кримінальним законом.

Загалом зазначене питання потребує низки наукових досліджень і розробки практичних рекомендацій задля уникнення правоохоронними органами помилок під час кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель та запобігання необґрунтованого притягнення чи, навпаки, звільнення особи від відповідальності, застосування кримінально-правової норми, яка не відповідає фактичному складу вчиненого діяння, а передбачені санкції не співвідносні із заподіяною шкодою.

Стан дослідження. Вивченню суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та її ознак присвячено численну кількість наукових публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, проблемі психологічного змісту суб'єктивної сторони окрема увага приділена у працях О. В. Авраменка, В. М. Бурдіна, Ю. А. Вапсви, Р. В. Вереші, П. А. Воробєя, М. С. Грінберга, П. С. Дагеля, К. В. Ілляшової, В. О. Казміренко, М. Й. Коржанського, Д. П. Котова, В. В. Лунєєва, В. П. Малькова, В. І. Нежурбіди, В. А. Нерсеяна, Н. М. Парасюк, А. О. Пінаєва, О. М. Подільчак, О. І. Рарога, А. В. Савченка, Е. О. Скубака, Б. С. Утевського, М. І. Хавронюка, Л. І. Шеховцової, Г. Ф. Цельнікера та інших. Однак аналіз теоретичних розробок щодо категорії кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, проведений нами, свідчить про відсутність комплексних і всебічних досліджень за цією темою.

Постановка завдання. Огляд теоретичних і практичних питань психологічного змісту суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. Дослідження особливостей природи, характеру, механізмів виникнення мотиву та інших ознак суб'єктивної сторони вказаної групи суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Будучи характерно інтелектуально-вольовим елементом складу кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона виступає головним проявником складних психічних процесів, що відбуваються у свідомості людини під час вчинення нею будь-яких суспільно небезпечних діянь. Під час дослідження сутності та послідовності таких внутрішніх процесів основу становить саме психологічний складник особистості злочинця, оскільки вчинки людина здійснює під контролем свідомості та волі, керуючись певним наміром та слідуючи бажаній меті.

П. С. Дагель та Д. П. Котов, досліджуючи суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, слушно зазначали, що кримінальне право цікавить лише таке психічне ставлення, яке зумовило вчинення кримінального правопорушення і відобразилось у ньому. Це і визначає межі психічного ставлення, яке ми називаємо виною: воно обмежується ставленням до суспільно небезпечного діяння і до його суспільно небезпечних наслідків [1, с. 44].

Мотив, мета й емоції мають допоміжне значення та розкривають психологічний зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Виступаючи в якості факультативних ознак щодо загального поняття складу кримінального правопорушення, вони переходять у ранг обов'язкових лише тоді, коли прямо вказані в нормі кримінального закону, яка закріплює конкретний склад кримінального правопорушення, або коли їхній зміст можна з'ясувати у процесі тлумачення кримінально-правової норми [2, с.700].

Мотив і мета мають внутрішній суб'єктивно-психологічний зв'язок між собою. За своєю сутністю мотив і мета – це корелятивні поняття, моменти психічної діяльності особи, які розглядаються з двох боків: мотив розглядається як відправний момент діяльності, а мета – як положення, що має її завершити [3, с. 83].

Загалом, з урахуванням усіх особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, потенційно можливі склади кримінальних правопорушень, які може бути інкриміновано суб'єктам, які беруть участь у здійсненні закупівель, характеризуються переважно прямим наміром і корисливим мотивом.

Аналіз норм КК України [4] свідчить про те, що такий корисливий мотив або безпосередньо передбачається у відповідних статтях, або розуміється, виходячи з природи суспільно небезпечного посягання.

Сфера публічних закупівель із базовим ресурсом у вигляді бюджетних коштів та доступом до розпорядження ними є одним з найбільш спокусливих середовищ для протиправного збагачення недобросовісних службових (посадових) осіб та інших учасників публічних закупівель.

Наразі посадові особи сторони замовника найчастіше обвинувачуються у «Привласненні, розтраті майна або заволодінні ним шляхом зловживання службовим становищем» (ст. 191 КК України); «Зловживанні владою або службовим становищем» (ст. 364 КК України); «Службовому підробленні» (ст. 366 КК України); «Прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди службовою особою» (ст. 368 КК України).

Учасники публічних закупівель за кримінально протиправні дії під час публічних закупівель можуть притягуватися до відповідальності за «Шахрайство» (ст. 190 КК України); «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут

чи використання підроблених документів, печаток, штампів» (ст. 358 КК України); «Пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі» (ст. 369 КК України).

Виключенням у цьому аспекті є «службова недбалість» (ст. 367 КК України). Суб'єктивна сторона цього складу кримінального правопорушення характеризується необережною, змішаною або умисною формою вини. Можливі декілька варіантів співвідношення психічного ставлення до діяння і до його наслідків: необережне ставлення і до діяння, і до наслідків; умисне ставлення до діяння та необережне до наслідків; умисне ставлення до діяння і до наслідків [5, с. 48]. Характер цього діяння виключає як корисливі, так і інші особисті мотиви.

Проблемним питанням є та обставина, за якої судами в окремих випадках приймаються рішення про кваліфікацію вочевидь умисних суспільно небезпечних діянь у сфері публічних закупівель, зазвичай пов'язаних із розкраданням бюджетних коштів шляхом зловживання службовим становищем, таких, як службова недбалість. Підставою для цього, передусім, виступає практична складність доведення наявності у діях обвинуваченої особи корисливого мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони відповідних кримінальних правопорушень та недоліки у роботі правоохоронних органів.

Безумовно, у разі кваліфікації протиправних дій службових (посадових) осіб замовника за ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» має визначальне значення умисел на розтрату бюджетних коштів, незаконне збагачення, та корислива мета – збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб. Відтак у класичній ситуації розкрадання у сфері публічних закупівель, особа, маючи статус службової, володіючи спеціальними повноваженнями та навичками, переслідуючи корисливі мотиви особистого збагачення за рахунок коштів державного бюджету, усвідомлюючи факт придбання товарів чи послуг за завищеною ціною, свідомо та цілеспрямовано бажає це здійснити. При цьому така особа бажає розтратити бюджетні кошти та покращити своє матеріальне становище за рахунок вчинення кримінально протиправних діянь шляхом використання свого службового становища.

Стосовно психології така поведінка може характеризуватися як деструктивно-паразитична. Це та негативна практика, за якої, попри досить інтенсивну боротьбу із службовими правопорушеннями, активність службових (посадових) осіб зміщується у сферу розкрадання бюджетних коштів та протиправної експлуатації державних ресурсів.

У той самий час, якщо зловживання службовим становищем не супроводжується розкраданням чужого майна в будь-якій формі, не пов'язано з протиправним вилученням та безоплатним оберненням такого майна до своєї власності чи власності третіх осіб, а призводить до набуття іншої вигоди, то ці дії охоплюються диспозицією ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» [6].

Не рідкість, коли мотивом зловживання своїм службовим становищем стають інтереси третіх осіб. Такі інтереси можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер і полягати, наприклад, у прагненні догодити начальству, надати переваги, пільги та привілеї або звільнити від обов'язків родичів, членів сім'ї, знайомих та інших осіб. Третіми особами, в інтересах яких особа зловживає своїм службовим становищем, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи [7].

Так, якщо особа під час публічних закупівель будь-якими своїми діями або бездіяльністю сприяє, наприклад, укладенню договору закупівлі з конкретною особою, за відсутності безпосереднього умислу на розтрату майна, але з метою одержання

певного виду неправомірної вигоди, її дії кваліфікуватимуться як зловживання владою або службовим становищем.

Характерними особливостями основного складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України «Службове підроблення», є те, що склад цього кримінального правопорушення формальний, тобто кримінальне правопорушення визнається закінченим із моменту вчинення зазначених у диспозиції чотирьох видів дій: складання, видачі службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до них завідомо неправдивих відомостей чи інше підроблення офіційних документів. Мотив і мета не є обов'язковими ознаками цього складу кримінального правопорушення, але, залежно від конкретних мотивів і, що головне, мети його вчинення, можуть мати інше кримінально-правове значення, отримати інакшу кримінально-правову оцінку (наприклад, кваліфікуватися як готування до вчинення іншого, переважно більш тяжкого кримінального правопорушення) [8].

У сфері публічних закупівель службове підроблення найчастіше проявляється наступними моментами. Службові (посадові) особи сторони замовника складають, підписують акти виконаних робіт, наданих послуг чи поставлених товарів без реального виконання, надання, поставлення, передбачених договором публічних закупівель робіт, послуг чи товарів.

Встановлені під час досудового розслідування та судового розгляду мотиви та мета вказаних діянь визначають особливості їх кваліфікації. Судова практика свідчить, що за умови не доведення стороною обвинувачення корисливих чи інших мотивів у діях обвинувачених, такі діяння кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень як службове підроблення та службова недбалість. У протилежному випадку можлива кваліфікація в сукупності з іншими кримінальними правопорушеннями, склад яких передбачений ст. 364 КК України, ст. 191 КК України тощо.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» також визначається як формальний. Саме тому вольова ознака умислу виражається в бажанні вчинити підроблення документів, виготовити підроблені бланки, штампи, печатки, з метою збуту, здійснити їх збут чи використати підроблений документ для набуття певних прав чи звільнення від обов'язків. Воля суб'єкта при цьому може формуватися під впливом найрізноманітніших мотивів. У диспозиції ст. 358 КК мотиви не визначаються в якості обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, на перший план висувається мета – використання документа як самим підроблювачем, так і іншими особами [9, ст. 267-268].

Відповідно до вищезазначеного, особа сторони учасника публічних закупівель, відповідальна за підготовку та подачу пакету тендерної документації, подає замовнику підроблені документи, чітко усвідомлюючи, що вона вчиняє підроблення офіційних документів або використовує підроблені офіційні документи, які дають право бути конкурентоспроможним учасником у заданих умовах публічних торгів, а також передбачає, що вони будуть аналізуватися та використовуватися як дійсні документи, та бажає цього.

Випадки надання неправдивих відомостей учасниками процедури закупівель із метою усунення конкурентів та перемоги у процедурі закупівлі із подальшим заволодінням бюджетними коштами кваліфікуються за ст. 190 КК України «Шахрайство».

Шахрайством є введення в оману, надання завідомо неправдивих відомостей, участь у тендері, який має кримінально протиправний намір, умисне вчинення протиправних дій. Метою таких діянь є усунення конкуренції з іншими учасниками тендеру.

Настання таких умов визначає юридичну особу – суб'єкта господарської діяльності – як переможця конкретного тендеру. Такі цілі в будь-якому випадку є такими, що суперечать загальним принципам побудови держави, встановленим Конституцією України, чинним законодавством, посягають на соціально-економічний добробут та фінансову незалежність і сталість держави загалом і кожного індивіда зокрема [10, с. 168].

Ще один вид суспільно небезпечних протиправних діянь, які вчиняються у сфері публічних закупівель, передбачений ст. ст. 368, 369 КК України. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі – кримінальні правопорушення з тісним взаємозв'язком між собою, оскільки не може бути одержання неправомірної вигоди без її надання, і навпаки. В іншому випадку, дії з надання чи одержання неправомірної вигоди можуть утворювати лише готування чи замах на вчинення кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що у диспозиції ст. 368 КК України мотиви кримінального правопорушення прямо не передбачені, однак, аналізуючи зміст статті, зрозуміло, що саме неправомірна вигода обумовлює корисливий характер цього протиправного діяння. Службові (посадові) особи сторони замовника вчиняють діяння, передбачені вищевказаною статтею, в інтересах певних фізичних чи юридичних осіб (наприклад, перемога в тендері) виключно у зв'язку із отриманням за це неправомірної вигоди.

Кваліфікація діянь за ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» передбачає встановлення умисної форми вини, а також спеціальної мети. Зокрема, мотивувати службовця використати свої повноваження (вчинити певні дії або, навпаки, утриматися від них) в інтересах того, хто пропонує чи обіцяє неправомірну вигоду або на користь інших фізичних чи юридичних осіб (третьох осіб) [11].

Зазначене під час проведення процедур публічних закупівель проявляється пропозицією та наданням особами сторони учасника або іншими зацікавленими особами службовим (посадовим) особам замовника, відповідальним за ключові етапи публічних торгів, неправомірних вигід за вчинення чи не вчинення певних дій на користь відповідних осіб, за безпідставне надання переваг конкретним учасникам, за сприяння перемозі у тендері, заключення договору публічної закупівлі.

Із наведеного очевидно, що корисливий мотив, будучи об'єктивно притаманним цілій низці кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері публічних закупівель, має свої особливості та специфіку доведення відносно різних категорій суспільно небезпечних діянь.

Що стосується емоційного стану як ознаки суб'єктивної сторони, то більшість емоцій перебуває за її межами саме тому, що зовсім не впливають на формування її ознак або вплив їх настільки мізерний, що істотно не позначається на формуванні у свідомості особи мотиву вчинення кримінального правопорушення [12, с.142]. Згідно із зазначеним, емоційний стан під час вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням законодавства у сфері публічних закупівель, у цілому знаходиться за межами суб'єктивної сторони досліджуваних складів кримінальних правопорушень, не маючи вагомого впливу на процес визначення мотивів та мети їх вчинення.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити, що детальне вивчення кожного елемента суб'єктивної сторони кримінального правопорушення як особливої психологічної конструкції, фундаментально впливає на кваліфікацію вчиненого діяння, результат роботи правоохоронних та судових органів у процесі його розслідування та призначення покарання.

Тож розуміння внутрішніх механізмів інтелектуально-вольового складника свідомості людини, що визначають природу спонукальних мотивів та обумовлюють мету вчинення кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель, є надзвичайно важливим етапом їхньої всебічної правової оцінки, відмежування від інших, суміжних складів кримінальних правопорушень, необхідною умовою винесення законних, обґрунтованих і справедливих судових рішень.

Встановлене та доведене прагнення отримання матеріальних чи інших благ шляхом здійснення протиправних діянь під час процедур публічних закупівель є необхідною умовою їх кримінально-правової ідентифікації. Зокрема, обов'язкового значення ця ознака набуває в разі прямого закріплення в нормі кримінального закону або визначення у процесі її тлумачення. Наприклад, під час кваліфікації незаконних дій осіб замовника як зловживання владою або службовим становищем.

Крім того, дослідження природи суспільно небезпечних посягань у сфері публічних закупівель, аналіз судової практики свідчать про переважання в осіб, які їх вчиняють, корисливих мотивів над іншими особистими інтересами. Відповідно корупційний складник, проявляючись інтересом задоволення власних матеріальних потреб та амбіцій у збиток економічній, політичній стабільності, фінансовій спроможності держави, визначає особливий характер суспільної небезпечності кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель. Зазначене має ключове значення для подальшого всебічного вивчення досліджуваної групи суспільно небезпечних діянь та пошуку ефективних шляхів протидії зловживанням у вказаній сфері.

Список використаних джерел:

1. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и её установление. Воронеж : Воронежский ун-т, 1974. 243 с.
2. Парасюк Н. М. Суб'єктивна сторона складів злочинів про незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками (ст.ст. 357, 358 КК України). *Форум права*. 2011. № 2. С. 700–710. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pnmctr.pdf> (дата звернення: 22.06.2021).
3. Цельникер Г. Ф. Вина в российском праве. Общетеоретический и исторический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. РГБ. 2005. 235 с.
4. Кримінальний кодекс України: : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 17 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 22.06.2021).
5. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із зміною ціни при проведенні державних закупівель: навч. посіб. / О. В. Авраменко та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 104 с.
6. Захист в кримінальних справах. Особливості захисту в економічних злочинах (привласнення, розтрата, заволодіння майном). АО «Галицька правнича група»: веб-сайт. URL: <https://galpravgroup.com.ua/post/zahist-v-kriminalnih-spravah-osoblivosti-zahistu-v-ekonomichnih-zlochinah-privlasnennya-roztrata-zavolodinnya-majnom/> (дата звернення: 23.06.2021).
7. Сербіна А. Службові кримінальні правопорушення: що слід знати та чого уникати. *Держслужбовець*. 2017. № 8. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/rs/2017/august/issue-2/article-33132.html> (дата звернення: 24.06.2021).
8. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 21 березня 2013 р. *Верховний Суд України*: веб-сайт. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/4D71F16EB5B18D27C2257BCD0026180F?OpenDocument](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/4D71F16EB5B18D27C2257BCD0026180F?OpenDocument) (дата звернення: 24.06.2021).

9. Парасюк Н. М. Юридичний аналіз підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів за Кримінальним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 262 - 268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_50 (дата звернення: 24.06.2021).

10. Готвянський І. В. Шахрайство з бюджетними коштами як вид шахрайства в господарській діяльності. *National law journal: theory and practice*. 2018. С. 167 - 170. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/6/part_1/37.pdf (дата звернення: 24.06.2021).

11. Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі. *Слинько і партнери*: веб-сайт. URL: <https://slinko.com.ua/uk/propozitsiya-obitsyanka-abo-nadannya-nepravomirnoyi-vigodi-sluzhbovij-osobi/> (дата звернення: 24.06.2021).

12. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.19>

ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ГАЛУЗЕВИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Бабій Світлана Володимирівна,
аспірантка кафедри кримінального
процесу, детективної та оперативно-
розшукової діяльності
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Статтю присвячено дослідженню існуючих поглядів та думок науковців щодо системи галузевих засад кримінального провадження, її складових елементів, а також визначенню власної системи галузевих засад.

Наведено приклади визначення поняття «засади кримінального провадження». Надано власну дефініцію засад кримінального провадження – це законодавчо закріплені основоположні, визначальні ідеї, що діють на всіх стадіях кримінального провадження та які направлені на встановлення істини, належного захисту прав і свобод людини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження.

Зазначено, що у доктрині кримінально-процесуального права переважає розмежування засад на трирівневу систему: на загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади. Згадано, що деякі науковці виділяють галузеві засади окремих стадій кримінального процесу. Виділено окрему думку про необхідність закріплення загальних засад судочинства у судовій системі законодавстві, а в процесуальних кодексах – розміщення лише засад, що належать винятково до конкретного виду провадження.

Запропоновано власне бачення системи галузевих засад кримінального провадження, до якої слід віднести: 1) презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; 2) свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 3) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те ж саме правопорушення; 4) забезпечення права на захист; 5) публічність; 6) презумпція залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі та реабілітація від неправомірних дій.

Виділено необхідність віднесення до галузевих засад презумпцію залишення обвинуваченого на свободі та реабілітації від неправомірних дій. Підкреслено, що презумпція залишення обвинуваченого на свободі, закріплена в ЄКПЛ, та передбачає перевагу звільнення особи над її затриманням. Вказано, що реабілітація від неправомірних дій передбачається можливістю звернутися до ЄСПЛ для захисту своїх порушених прав та отримання позитивного рішення про відшкодування, яке реалізовуватиметься в примусовому порядку.

Ключові слова: засади кримінального провадження, система засад, галузеві засади, презумпція залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі, реабілітація від неправомірних дій.

DEFINING THE SYSTEM OF SECTORAL PRINCIPLES OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Babii Svitlana Volodymyrivna,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Procedure, Detective
and Search Activities
(National University "Odesa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

The article is devoted to research of existing views and opinions of scientists on the system of sectoral principles of criminal proceedings, its constituent elements, as well as defining its own system of sectoral principles.

Examples of the definition of "principles of criminal proceedings" are provided in the article. It was provide its own definition of the principles of criminal proceedings - these are legally enshrined fundamental, defining ideas that operate at all stages of criminal proceedings and which are aimed at establishing the truth, protecting human rights and freedoms and ensuring the achievement of the objectives of criminal proceedings.

It is noted that the doctrine of criminal procedure law is dominated by the delimitation of principles on a three-tier system: on general legal, intersectoral and sectoral principles. It is mentioned that some scientist single out the sectoral principles of certain stages of the criminal process. A separate opinion was highlighted on the need to enshrine the general principles in judicial legislation and in the procedural codes to place the principles relating exclusively to a particular type of proceedings.

My own vision of the system of sectoral principles of criminal proceedings was proposed. It should include such principles as: 1) presumption of innocence and ensuring proof of guilt; 2) freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members; 3) prohibition to prosecute twice for the same offense; 4) ensuring the right to protection; 5) publicity; 6) presumption of leaving the accused at large and rehabilitation from illegal actions.

The need to include in the sectoral principles the presumption of leaving the suspect, accused at large and rehabilitation from illegal actions is highlighted. The presumption of leaving the suspect, accused at large is enshrined in the ECHR and provides for the advantage of the release of a person over his detention. It is stated that rehabilitation from illegal actions provides for the opportunity to apply to the ECtHR to protect their violated rights and obtaining a positive decision on reimbursement which will be implemented compulsorily.

Key words: principles of criminal proceedings, system of principles, sectoral principles, presumption of leaving the suspect, accused at large, rehabilitation from illegal actions.

Постановка проблеми. Успішний розвиток України як правової держави вимагає прийняття законних та обґрунтованих процесуальних рішень, належних гарантій реалізації прав і свобод людини, забезпечення справедливого правосуддя відповідно до міжнародних стандартів, що можливо насамперед завдяки неухильному дотриманню, вдалій реалізації засад кримінального провадження. Серед них особливе місце займають саме галузеві засади як такі, що не лише відображають особливості, а й визначають сутність і перспективи розвитку кримінального провадження. Їхнє значення полягає в тому, що вони висувають вимоги до нормотворчої діяльності, визначають зміст норм кримінального процесуального права, допомагають подоланню прогалин у праві тощо. З огляду на важливість засад для належного функціонування

кримінальної процесуальної діяльності, доцільним, на наш погляд, було б приділити достатньо уваги дослідженню системи галузевих засад кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню поняття засад кримінального провадження, їх системи, розкриття змісту та визначення значення приділяли увагу багато відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, О.І. Галаган, І. В. Гловюк, М.О. Громов, Ю.М. Грошевий, Ю.В. Гуцуляк, Т.М. Добровольська, А.Я. Дубинський, Г.В. Кудрявцева, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, Т.М. Мірошніченко, М.М. Михеєнко, В.В. Навроцька, В.В. Назаров, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, М.С. Строгович, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник, А.Р. Туманянц, З.М. Топорецька, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інші. Роботи зазначених авторів містять важливі теоретичні положення, однак на даний час недостатньо дослідженими залишилися питання щодо визначення системи суто галузевих засад кримінального провадження та розширеного аналізу існуючих переконань щодо елементів такої системи.

Мета статті. Проведення наукового пошуку існуючих поглядів та думок вчених щодо системи галузевих засад кримінального провадження, визначення власної системи галузевих засад кримінального процесу, а також аналіз інших засад, які ймовірно віднести до галузевих.

Виклад основного матеріалу. У літературі побутує безліч визначень поняття «засади кримінального провадження». Так, Г.В. Кудрявцева, Ю.Д. Лівшиць, В.В. Навроцька, М.М. Михеєнко та інші вважають, що засадами кримінального провадження є закріплені в кримінальному та процесуальному законодавстві основні ідеї, які визначають сутність кримінального процесу і його побудову. М.С. Строгович, О.П. Рижаків, М.О. Громов, Ю.П. Янович та інші стверджують, що ними варто вважати найважливіші правові положення, які закріплюють найбільш загальні й істотні властивості кримінального процесу, що виражають його природу і сутність [5, с. 79–80].

Вважаємо, що засади кримінального провадження – це законодавчо закріплені основоположні, визначальні ідеї, що діють на всіх стадіях кримінального провадження та які направлені на встановлення істини, належного захисту прав і свобод людини та забезпечення досягнення завдань кримінального провадження.

Найпоширенішою серед науковців думкою щодо розмежування засад кримінального процесу є їх поділ на трирівневу систему: на загальноправові, міжгалузеві та галузеві засади.

Зокрема, М.А. Погорецький зазначає, що система принципів повинна являти собою трирівневе утворення і містити: загальноправові, міжгалузеві та спеціально-галузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи [11, с. 245].

Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц також поділяють засади кримінального провадження залежно від поширюваності стосовно галузей права: на загальноправові, міжгалузеві (загальнопроцесуальні) та галузеві.

У літературі немає єдиного погляду на систему галузевих принципів кримінального процесу, оскільки кожен з вчених, як правило, пропонує свій перелік положень, видозмінюючи його відповідно до своїх наукових поглядів та переконань.

Наприклад, вчений В.М. Тертишник зазначає, що оскільки в кримінальному процесі гарантується забезпечення всіх прав і свобод людини, то слід виділяти єдиний процесуальний принцип – забезпечення прав і свобод людини, у межах якого знаходять певний прояв його функціональні інститути: забезпечення недоторканості особистого життя, особи, житла, таємниці телефонних розмов, листування, телеграфної та іншої кореспонденції, непорушності права власності. Окрім того,

В.М. Тертишник до галузевих принципів кримінального процесу відносить: 1) презумпція невинуватості обвинувачуваного; 2) всебічне і повне дослідження обставин справи (встановлення об'єктивної істини); 3) допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; 4) забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках пред'явленого обвинувачення; 5) допустимість обмеження прав і свобод людини, застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої потреби; 6) забезпечення недоторканності особи, житла та сфери особистого життя людини, забезпечення таємниці листування, телефонних і інших переговорів, телеграфної й поштової кореспонденції, забезпечення обвинувачуваному права на захист; 7) недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї й своїх близьких родичів (свобода самовикриття та викриття близьких); 8) забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; 9) незалежність і процесуальна самостійність слідчого; 10) прокурорський нагляд за забезпеченням законності на досудових стадіях та підтримання обвинувачення в суді прокурором; 11) публічність; 12) реабілітація невинуватих; 13) документованість процесуальних дій і рішень [12, с. 38–39].

Л.М. Лобойко вважає, що кількість принципів не може бути великою, адже «значна їх кількість свідчить про нівелювання поняття принципу». Натомість науковець до галузевих принципів відносить наступні: 1) публічність; 2) презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; 3) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 4) забезпечення права на захист; 5) заборона двічі притягуватися до відповідальності за одне й те ж саме правопорушення [9, с. 67]. Таку ж думку підтримує правознавець В.Я. Тацій.

До галузевих засад кримінального процесу М.М. Михеєнко відносить: 1) публічність; 2) забезпечення всім особам, що беруть участь у справі, права на захист їхніх інтересів; 3) вільна оцінка доказів; 4) усність процесу [10, с. 103].

З.М. Топорецька погоджується з тим, що галузеві засади характерні лише для конкретного виду судочинства, зокрема, для кримінального ними є: 1) забезпечення доведеності вини; 2) підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; 3) забезпечення обвинуваченому права на захист [13, с. 62].

Ю.В. Гуцуляк визначає спеціальними засадами кримінального провадження такі: 1) розумних строків; 2) безпосередності дослідження показань, речей і документів; 3) публічності [2, с. 67].

О.І. Галаган, Д.П. Письменний зазначають, що тільки в межах кримінального провадження діють галузеві (кримінальні процесуальні) засади: 1) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 2) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї; 3) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те ж саме правопорушення; 4) забезпечення права на захист; 5) публічність [7, с. 171].

О.П. Кучинська виокремлює такі спеціальні принципи кримінального процесу: 1) принцип безпосередності дослідження доказів; 2) принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням; 3) принцип усності [8, с. 34].

Варто зазначити, що деякі вчені виділяють засади окремих стадій кримінального процесу. Так, на думку В.К. Волошиної, систему принципів кримінального процесу складають: 1) загальноправові принципи; 2) міжгалузеві принципи; 3) галузеві принципи: а) принципи, властиві всьому кримінальному процесу; б) специфічні принципи досудового провадження (порушення кримінальної справи та досудового розслідування); в) специфічні принципи судового провадження.

До галузевих засад кримінального провадження В.К. Волошина відносить: 1) презумпцію невинуватості; 2) забезпечення доведеності вини; 3) забезпечення права на захист; 4) національну мову судочинства.

Науковиця дає таке визначення специфічних принципів досудового розслідування – «це найбільш загальні правові положення, які виражають сутнісні риси й особливості стадії досудового розслідування і слугують гарантіями здійснення завдань відповідної стадії». Серед них вона виділяє наступні принципи: 1) процесуальної самостійності слідчого; 2) нерозголошення даних дізнання і досудового слідства; 3) швидкості й оперативності досудового розслідування; 4) єдиноначальності досудового розслідування; 5) відомчого контролю за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування; 6) прокурорського нагляду за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування; 7) судового контролю за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування [6, с. 14–15].

Доречно звернути увагу на думку професора В.Д. Бринцева, який переконаний, що багатоджерельність у системі засад кримінального судочинства дає підстави для пропозицій, щоб загальні засади судочинства сконцентрувати у судовій системі законодавстві, а в процесуальних кодексах розмістити лише засади конкретного виду провадження, у цьому контексті – кримінального [4, с. 119]. Думаємо, що такі погляди мають право на існування, більше того зумовлюють необхідність побудови чіткої системи галузевих засад кримінального провадження, детальне розкриття змісту її елементів, доповнення, розширення цієї системи шляхом пошуку ймовірних досі незакріплених, проте не менш важливих засад.

Вважаємо, що до галузевих засад кримінального провадження слід віднести: 1) презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини; 2) свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 3) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те ж саме правопорушення; 4) забезпечення права на захист; 5) публічність; 6) презумпція залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі та реабілітація від неправомірних дій. Саме ці засади, припускаємо, стосуються лише кримінального процесу, дають змогу визначити його особливості, спрямованість та направленні на забезпечення виконання завдань, які стоять перед ним.

Вважаємо за необхідне зупинитись на презумпції залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі та реабілітації від неправомірних дій. Дана засада знаходить свій прояв у ст. 5 Конвенції, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканість. ЄСПЛ вважає, що, наприклад, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до остаточного розв'язання питання про винність особи не має бути загальноприйнятою та усталеною практикою національних судів, і що в таких випадках слід виходити з презумпції залишення обвинуваченого на свободі. Тоді, коли вирішується питання про застосування до підозрюваної, обвинуваченої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи про звільнення такої особи, діє перевага на користь звільнення. Нормативне закріплення даної галузевої засади може слугувати дієвим механізмом захисту підозрюваного, обвинуваченого від застосування до нього надто суворого запобіжного заходу, допомагатиме детальнішому та скрупульознішому попередньому вивченню важливих моментів справи, запобігатиме ймовірному суб'єктивному судженню про особу та забезпечить ще більше альтернативи в процесі забезпечення кримінального провадження.

Що стосується реабілітації від неправомірних дій відповідних державних органів, то у ч. 5 ст. 5 Конвенції вказано, що кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання,

здійсненого всупереч положенням статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування [1]. Це правове положення слугує своєрідною, уже закріпленою гарантією компенсації особі за завдані їй правопорушення. Кожен може звернутися до ЄСПЛ для захисту своїх порушених прав, а Суд своєю чергою, розглянувши звернення, може прийняти рішення про відшкодування, яке до того може бути реалізоване в примусовому порядку. Вважається, що право на відшкодування означає, перш за все, отримання матеріальної компенсації та не передбачає можливості звільнення ув'язненої особи.

У ч. 5 ст. 5 Конвенції передбачено право на відшкодування не лише матеріальної шкоди, а й за будь-яке страждання, тривогу та розчарування, яких особа може зазнати внаслідок порушення інших положень ст. 5 («Саакян проти Вірменії», § 29; «Теймуразян проти Вірменії», § 76) [3, с. 62].

Закріплення даної засади в законодавстві, з одного боку, надасть змогу постраждалій особі компенсувати неправомірні дії, які були застосовані щодо неї, а з іншого – буде запобіжним механізмом від повторення таких помилок відповідними органами щодо інших осіб в схожих ситуаціях.

Висновки. Реалізація галузевих засад кримінального провадження відіграє неопцінену роль для захисту особи від ймовірного необґрунтованого, неправомірного застосування до неї кримінальної відповідальності, служить гарантією з'ясування істини в конкретній справі, а також для подолання прогалин, суперечностей в законодавстві. Тому визначення системи галузевих засад допоможе зосередити увагу на особливостях, практичних аспектах та проблемах саме кримінального процесу, а не на універсальних положеннях права загалом.

А пошук нових галузевих засад та їх нормативне закріплення в КПК, отже, й відсутність в інших нормативно-правових актах, є перевагою, бо саме кодекси є основою правового регулювання певного виду суспільних відносин. Це допоможе усунути моменти різного тлумачення та неправильного використання даних засад, більше того сприятиме удосконаленню національного кримінально-процесуального законодавства відповідно до європейських стандартів та дозволить зменшити випадки оскарження прийнятих рішень.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : ратифіковано Законом України від 17.06.1997 р. № 475/97-ВР / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 05.06.2021).
2. Кримінальний процес : підручник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуденюк та ін. / за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС. 2019. Ч. 1. 532 с.
3. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. / Рада Європи. Європейський Суд з прав людини, 31.12.2019. 75 с. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf (дата звернення: 06.06.2021).
4. Бринцев В.Д. Конституційні засади і міжнародні стандарти кримінального судочинства та їх розвиток у новому КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 116–120.
5. Волошина В.К., Алєнін Ю.П. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Том XIV. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/tom-xiv> (дата звернення: 08.06.2021).

6. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.
7. Галаган О.І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
8. Кучинська О.П., Кучинська О.А. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2005. 202 с.
9. Лобойко Л.М. Принцип диспозитивності в кримінальному процесі України : монографія Донецьк : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 216 с.
10. Михеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 2 (9). С. 100–112.
11. Погорецький М.А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 241–250.
12. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 404 с.
13. Топорецька З.М. Система конституційних засад нового кримінального судочинства в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 58–63.

УДК 343.14 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.20>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЯСНЕНЬ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ

Беспалько Інна Леонідівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального
процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків,
Україна)

Особливої актуальності в науці кримінального процесу зараз набуває необхідність дослідження порядку здійснення кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Це питання потребує вирішення у зв'язку зі швидким набранням чинності Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), якими суттєво змінено підхід до нормативного регламентування кримінального провадження щодо кримінальних проступків. Прийнятим законом передбачено спрощений порядок досудового розслідування у формі дізнання тих складів кримінальних проступків, які раніше належали до категорії злочинів невеликої тяжкості, що, безумовно, сприятиме зменшенню навантаження на органи досудового розслідування, надасть можливість зосередити діяльність слідчих на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. Запровадження інституту кримінальних проступків у вітчизняному законодавстві сприятиме оптимізації здійснення кримінальних проваджень щодо них. Крім того, варто звернути увагу й на те, що закон врегульовує й спрощений порядок судового провадження щодо кримінальних проступків. А це своєю чергою сприятиме вирішенню проблем щодо дотримання засад змагальності сторін і безпосередності дослідження доказів, диспозитивності й забезпечення права на захист, розумності строків судового розгляду та інших, які досить часто виникають на практиці під час розгляду справ щодо таких кримінальних правопорушень.

Метою цього дослідження є всебічний та детальний аналіз правової природи та особливостей такого джерела доказів, як пояснення осіб, визначення особливостей їх отримання під час розслідування кримінальних проступків.

Основний підхід до дослідження зазначеного питання в цій статті полягає у здійсненні критичного аналізу норм чинного законодавства, які регламентують особливості кримінального процесуального доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування. В публікації на підставі аналізу особливостей нормативної регламентації кримінального провадження щодо кримінальних проступків висловлені зауваження до низки норм КПК, які закріплюють особливості застосування пояснень як джерела доказів у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки. Матеріали статті представляють як теоретичну, так і практичну цінність. Вони можуть бути використані для подальшого наукового дослідження особливостей кримінального провадження щодо кримінальних проступків, а також для належного розуміння та здійснення правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності.

Ключові слова: кримінальні проступки, джерела доказів, пояснення, кримінальне провадження щодо кримінальних проступків, кримінальне процесуальне доказування, дізнання.

**A NUMBER OF OUTSTANDING ISSUES
OF APPLYING EXPLANATIONS AS SOURCES OF EVIDENCE
IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES**

Bespalko Inna Leonidivna,
Candidate of Legal Sciences,
Teaching Assistant at the Department
of Criminal Procedure
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The scientific development of the domestic criminal procedure leads to the need of studying the sequence of actions for exercising criminal proceedings in general and certain specifics of criminal proceedings in particular. The resolution of the given issue becomes especially relevant with a view to the forthcoming entry into force of amendments to Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter, the CPC), which significantly changed the approach to the regulation of criminal proceedings on criminal offenses. The introduction of the institute of criminal offenses in the domestic legislation will generally help to optimize the implementation of criminal proceedings on them. As the adopted law provides for a simplified procedure of prejudicial inquiry in the form of interrogation of elements essential to the criminal offenses, which previously belonged to the category of minor crimes, and that will certainly reduce the burden on prejudicial inquiry authorities, provide an opportunity to focus the activities of investigation officers on the investigation of grievous and extremely grievous crimes. In addition, it's worth paying attention to the law regulating and simplifying the procedure for criminal proceedings on criminal offenses. This, in turn, will promote solving the problems of adherence to the foundations of adversariality of the parties and the directness of the examination of evidence, discretion and ensuring the right to defence, reasonable time of judicial examination and others, which often occur in practice when dealing with such criminal offenses.

The purpose of the study is a comprehensive and detailed analysis of the legal nature and features of such a source of evidence as explanations of individuals, determining the features of obtaining explanations of individuals in the investigation of criminal offenses.

The main approach to the study of the question in the given article is to carry out a critical analysis of the current legislation norms regulating the specifics of criminal procedural evidence on criminal offenses in the course of the prejudicial inquiry. Based on the analysis of the specifics of the normative regulation of criminal proceedings on criminal offenses, the publication comments on a number of norms of the CPC, which enshrine the specifics of criminal procedural evidence on criminal offenses in the course of prejudicial inquiry and offer approaches to eliminate their defects. The materials of the article are of both theoretical and practical value. They can be used for further research on the specifics of criminal proceedings on criminal offenses, as well as for the proper understanding and exercising law-enforcement criminal procedural activities.

Key words: The criminal offenses, the criminal proceedings on the criminal offenses, sources of evidence, explanations, the criminal procedural evidence, the inquiry.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням стверджувати те, що серцевиною та однією із основних складових будь-якого процесу, зокрема, кримінального, є процес доказування. Без проведення такої діяльності повний і всебічний розгляд та вирішення конкретного кримінального провадження є неможливим. Якість

доказування безпосередньо впливає на можливість прийняття неупереджених, безсторонніх та аргументованих судових рішень.

Кримінальне процесуальне законодавство України за останній період зазнало суттєвого реформування. З прийняттям нового КПК відбулася його переорієнтація в бік більшої гуманізації, демократизації, розширення прав його учасників. Ця тенденція стосується і процесу доказування, який є базою для швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Спрямування процесу доказування у бік змагальності сприяє охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження та прийняттю об'єктивного і справедливого рішення судом.

Зокрема, одним із напрямів реформування сучасного кримінального і кримінального процесуального законодавства є впровадження категорії кримінального проступку, стосовно якого спостерігається спрощення процесуальної форми у зв'язку з його невеликою суспільною небезпекою. Питання про запровадження інституту кримінального проступку до законодавства України неодноразово порушувалося в науковій літературі, було предметом широкого обговорення юридичною громадськістю. Одним зі найважливіших складових елементів у процесі доказування є процесуальне джерело доказів. Воно є невід'ємним складовим елементом процесу доказування. Проблема доказів, їх формування та використання в кримінальному провадженні традиційно належить до тих, що привертають найбільшу увагу фахівців на різних історичних етапах розвитку держави й законодавства. Науково-теоретичний та практичний фундамент досліджень у цій сфері формується завдяки працям таких вітчизняних науковців як: В.В. Вапнярчук, В.П. Гмирко, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.О. Ляш, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, В.В. Рожнова та інші.

Доказова діяльність під час провадження щодо кримінальних проступків загалом здійснюється за тією ж структурою, що й доказова діяльність під час провадження щодо злочинів, тобто включає такі складові як збирання, перевірка та оцінка доказів. Однак, КПК встановив низку особливостей процесу доказування щодо кримінальних проступків під час досудового розслідування.

Відповідно до ст. 298¹ КПК процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК, також є пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- й кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- й кінозйомки, відеозапису. Тобто законодавець розширив систему процесуальних джерел доказів, доповнивши її джерелами, що можуть бути використані під час здійснення досудового розслідування щодо кримінальних проступків [5]. І перше, що хотілось би відзначити, у такому випадку втрачаються самі ознаки системності джерел доказів. Бачимо, що фактично пропонується змішування різних за своєю сутністю джерел доказів, що визначені чинним КПК. Дана корекція кримінального процесуального закону не узгоджується з його базовими положеннями щодо видів доказів у кримінальному провадженні, призводить до дублювання зі змістом ст. 99 чинного КПК, а також по суті надає можливість проведення процесуальних дій направлених на збирання доказів до внесення даних в Єдиний реєстр досудового розслідування (далі – ЄРДР).

В кримінальній процесуальній літературі висловлювалися різні думки щодо правової природи пояснень як джерела доказової інформації. Так, на думку С.А. Шейфера, В.І. Зажицького, Ю.М. Грошевого, пояснення громадян і посадових осіб є документами, які використовують як докази у кримінальній справі [9, с. 57; 3, с. 11; 2, с. 53].

На думку В.М. Стахівського, який також є прихильником вищезазначеного підходу, пояснення, які відібрані від окремих осіб, розглядаються в кримінальному судочинстві у вигляді такого процесуального джерела, як документи. Незалежно чи відібрані вони під час перевірки заяв та повідомлень про злочин, чи під час розслідування кримінальної справи. В останньому випадку обов'язковою умовою використання пояснення як документа, виступає неможливість допиту особи. Наприклад, особа виїхала на постійне місце проживання за кордон чи померла. В решті випадків така особа підлягає обов'язковому допиту слідчим, дізнавачем чи прокурором [8, с. 267].

На думку П.П. Сердюкова, документи, які походять від громадян (заяви, пояснення тощо), попри те, що є документами у звичайному розумінні цього слова, не є судовими доказами [7, с. 24].

Іншу думку з цього приводу висловлює Л.Д. Кокорев, який вважає, що в стадії порушення кримінальної справи пояснення очевидців є документами, на підставі яких можуть ухвалитися відповідні рішення. У стадії досудового розслідування пояснення, на його думку, не є доказами [4, с. 191].

На думку Д.С. Василькова, пояснення відіграє ключову роль у перевірці заяв та повідомлень громадян про вчинення злочину до внесення відомостей до ЄРДР [1, с. 63].

У частині 8 ст. 95 КПК зазначено, що сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою пояснення, які не є джерелом доказів [5]. Тобто Закон не забороняє отримувати пояснення під час здійснення процесуальної діяльності, проте звертає увагу на те, що такі пояснення, на відміну від показань, не можуть виступати як джерела доказів. Чому законодавець наголошує на цьому? Здається, що це зроблено для того, щоб під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності уповноважені на те особи не допускали помилки, включивши в перелік процесуальних джерел доказів пояснення, які за змістом фактично можуть нічим не відрізнитися від показань. І в поясненнях, і в показаннях може бути зафіксована інформація, що містить відомості щодо встановлення фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню. З огляду на це, може бути створене враження, що тоді й різниці між поясненнями та показаннями не існує. Проте така різниця між ними в кримінальному провадженні існує, і вона досить суттєва.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК показання як процесуальне джерело доказів – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення у цьому кримінальному провадженні [5]. Ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи із їх законодавчої дефініції, є: 1) показання – це відомості, які надаються під час допиту (в усній або письмовій формі) (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань); 2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом (ознака, що стосується суб'єкта їх надання); 3) зв'язок відомостей, які складають зміст показань, з обставинами, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань). Відсутність вказаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим законодавець передбачив можливість використання в кримінальному провадженні (проте не як джерело доказів) пояснень окремих осіб [10, с. 152]. Напевно, що такі пояснення можуть бути використані для обґрунтування позиції сторони кримінального провадження, потерпілого стосовно заявленого клопотання, скарги тощо.

Вагоме значення для процесу доказування в кримінальних провадженнях загалом і під час розслідування кримінальних проступків зокрема має те, щоб процесуальне джерело доказів, з якого, власне, докази й черпаються, було належним. Внаслідок визнання пояснення процесуальним джерелом доказів створюється небезпека отримання недостовірної інформації. І немало роль при цьому відіграє той факт, що під час отримання пояснення особа не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від дачі пояснення й за дачу завідомо неправдивого пояснення. Відбирати пояснення можна від всіх осіб, перелічених у п. 25 ст. 3 КПК [5]. Однак, проаналізувавши зміст п. 8 ст. 95 КПК констатуємо, що пояснення можна отримати тільки за згодою особи. Так, в Конституції України зазначено, що особа може відмовитись від дачі пояснень відносно себе, членів сім'ї, близьких родичів, але нічого не прописано про обов'язок дачі пояснень в інших випадках. Це стосується випадків отримання пояснень від свідків, які не хочуть давати пояснення взагалі, а не тільки випадків, коли це стосується особи свідка або близьких їй осіб. Фактично вони за ці дії не відповідатимуть перед законом [6, с. 339]. Тому потрібно на законодавчому рівні встановити відповідальність за відмову свідка давати пояснення. Одночасно за межами досудового розслідування особа не наділяється певним процесуальним статусом, а отже, не вправі користуватися правами та свободами конкретного учасника кримінального провадження, які вона могла б мати, якби їй процесуальний статус був визначений. Отже, вже лише через такий стан речей пояснення не може вважатися джерелом доказів у кримінальному провадженні, адже фактично в такій ситуації відбувається обмеження прав особи, яка могла б скористатися набагато ширшим спектром прав у випадку, якби набула конкретного статусу учасника кримінального провадження, що реально є можливим лише після внесення відомостей до ЄРДР. А коли так, то й докази, отримані з пояснення тієї чи іншої особи, не можуть бути допустимими. При відібранні пояснень особі має бути роз'яснено право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, оскільки в протилежному випадку пояснення не можуть вважатися допустимим доказом (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК). Тому в разі визнання пояснення процесуальним джерелом доказів, створюється небезпека отримання недостовірної інформації.

Крім того, запропонувавши таке процесуальне джерело доказів як пояснення, розробники законопроекту жодним чином не роз'яснили, що вони собою представляють, а також в ході яких процесуальних дій вони можуть бути отримані. Тому, напевно, має бути практика щодо обов'язкового допиту осіб, від яких раніше були відібрані пояснення.

Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 298¹ КПК, таке процесуальне джерело доказів як пояснення осіб не може бути використане у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора [5]. А коли вже така ситуація буде залежати від рішення прокурора та слідчого судді, то це може означати те, що процесуальні джерела доказів, які створені для розслідування кримінальних проступків, саме через зацікавленість конкретної особи можуть бути використані під час розслідування злочинів. Це може сприяти зловживанню службовим становищем з боку посадових осіб державних органів, які вправі впливати на прийняття рішення про використання пояснення як джерела доказів, отриманого під час здійснення досудового розслідування в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, у кримінальних провадженнях про злочини. Отже, необхідно зробити все, щоб можливість визнання тієї чи іншої процесуальної категорії процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні не залежала від суб'єктивного розв'язання такого питання прокурором, слідчим суддею чи будь-якою іншою особою.

Висновок. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що пояснення не відповідає вимогам, які висуваються до процесуального джерела доказів; не забезпечує достовірність отриманих доказів; сприяє порушенню прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; створює умови для зловживання правом посадовими особами державних органів. На нашу думку, доцільно, перш за все, всі джерела доказів під час розслідування кримінальних проступків узагальнити в одній статті КПК та викласти в наступній редакції: «Процесуальними джерелами доказів під час розслідування кримінальних проступків є показання, речові докази, документи, висновки експертів, пояснення осіб, результати медичного освідчення, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису». Можемо зробити висновок, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» зумовило новий етап у реформуванні кримінального та кримінального процесуального законодавства. Деякою мірою розв'язане питання щодо розмежування кримінальних проступків та злочинів, відповідно, виокремлено процес розслідування кримінальних проступків та злочинів. Однак, питання доказів і процесу доказування в кримінальних провадженнях про кримінальні проступки прописані досить формально. Є потреба вдосконалення законодавства з метою врегулювання спірних питань в цій сфері. Першочерговими питаннями, які потребують регламентації в цій сфері, є визначення порядку проведення даної процесуальної дії, а також фіксації її ходу та результатів.

Список використаних джерел:

1. Васильков Д.С. Актуальні проблеми пояснення у кримінальному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2016. Вип. 2. Том. 3. С. 59–63.
2. Грошевий Ю.М., Стапхівський С.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Видавець Фурса С.Я., 2006. 272 с.
3. Зажицкий В.И. Объяснения в уголовном процессе. *Советская юстиция.* 1992. № 6. С. 10–11.
4. Кокорев Л.Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1995. 272 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4652-VI. Дата оновлення 05.09.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Мирошниченко Ю.М. Вербальна інформація в кримінальному провадженні: шляхи отримання, форми закріплення, режим використання. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 2. С. 338–341.
7. Сердюков П.П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела : учеб. пособ. Иркутск : Изд-во Иркутск. гос. ун-та, 1981. 210 с.
8. Стахівський С.М. Збирання доказів як елемент процесу доказування. *Університетські наукові записки.* 2005. № 3 (15). С. 264–267 .
9. Шейфер С.А. Собирание доказательств в советском уголовном процессе: метод. и правовые проблемы. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1986. 171 с.
10. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства.* № 1. 2015. С. 151–156.

UDC 343:98

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.21>

TACTICAL ERRORS OF THE ON-SITE RESEARCH DOCUMENTATION STAGE

Ostavciuc Dinu,

orcid.org/0000-0001-5317-3296

Doctor of Law,

Associate Professor at the Department
of Criminal Procedure, Criminology and
Information Law

(Academy "Stefan cel Mare" of the
Ministry of Internal Affairs of the
Republic of Moldova, Chisinau, Republic
of Moldova)

Rusnac Constantin,

orcid.org/0000-0002-8122-7711

Doctor of Law,

Associate Professor at the Department
of Criminal Procedure, Criminology and
Information Law

(Academy "Stefan cel Mare" of the
Ministry of Internal Affairs of the
Republic of Moldova, Chisinau, Republic
of Moldova)

Forensic science has a transformative effect on crime investigation practice by examining its downsides.

One of the tasks of forensic science is the creation of counterbalancing measures to circumstances that contradict the effective development of investigative practice and algorithms aimed at detecting and eliminating errors made in investigative activities.

Errors reduce the quality of the investigation. They can be obvious or hidden. If the mistakes made are not identified, their impact on the investigation is much more serious.

Inspection of the scene is the most important investigative action that is carried out in the investigation of a criminal act. Incompetent investigation at the crime scene, incorrect recording of its results is the cause of serious errors and inadmissibility of evidence that affects the quality and efficiency of the criminal investigation as a whole.

Depending on how well and skillfully this action is performed, the quality and volume of the established information depends, which, in turn, determines the correct choice of means of solving existing problems at the initial stage of the investigation of a criminal case.

The study is intended to identify tactical errors committed during the investigation of the crime scene at the documentation stage by the prosecuting officers of the General Inspectorate of Police of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova. The authors identified the technical and tactical errors in fixing the crime scene, existing in the report of the on-site investigation.

Following the study of the specialized literature and the analysis of the minutes drawn up

by the criminal investigation officers from different periods of time and regions of the Republic of Moldova, we can state that the following errors are committed at the documentation stage:

1. Wrong drawing up of the report of the investigation of the crime scene
2. Improper packaging of objects and traces picked up during the crime scene investigation.
3. Wrong photography and video recording of the crime scene investigation process
4. Incorrect plotting of the scene of the accident.

The existence of errors in the process of documenting the crime scene investigation is an inevitable phenomenon that will persist being determined by the existence of subjective and objective factors. The errors described are inadmissible in the investigation process, because there is a risk of nullity of the procedural action, or of the inadmissibility of the evidence obtained by this procedure.

Key words: on-site investigation, error, forensic tactics, prosecution, report, sketch, photography.

ТАКТИЧНІ ПОМИЛКИ, ЩО ДОПУСКАЮТЬСЯ ПІД ЧАС ДОКУМЕНТУВАННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Оставчук Дину,

orcid.org/0000-0001-5317-3296

доктор права,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та інформаційного права

(Академія «Штефан чел Маре»

Міністерства внутрішніх справ

Республіки Молдова, Кишинів,

Республіка Молдова)

Руснак Костянтин,

orcid.org/0000-0002-8122-7711

доктор права,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та інформаційного права

(Академія «Штефан чел Маре»

Міністерства внутрішніх справ

Республіки Молдова, Кишинів,

Республіка Молдова)

Криміналістика здійснює перетворюючий вплив на практику розслідування злочинів, вивчаючи її негативні сторони.

Одним із завдань криміналістики є створення заходів протидії обставинам, що суперечать ефективному розвитку слідчої практики та алгоритмів, направлених на встановлення та усунення помилок, що допускаються у слідчій діяльності.

Помилки знижують якість розслідування. Вони можуть бути очевидними або прихованими. Якщо допущені помилки не були ідентифіковані, їх вплив на розслідування набагато серйозніший.

Огляд місця події є однією із найважливіших слідчих дій, яка проводиться при розслідуванні будь-якого злочинного діяння. Некомпетентне проведення розслідування на місці події, неправильна фіксація його результатів стає причиною виникнення серйозних помилок та недопустимості доказів, що впливає на якість та ефективність розслідування кримінальної справи в цілому.

Від того, наскільки якісно та уміло виконано цю процесуальну дію, залежить кількість та обсяг встановленої інформації, що, в свою чергу, обумовлює правильний набір засобів рішення проблем, що виникають на практиці на цьому етапі розслідування.

У дослідженні проаналізовані виявлені тактичні помилки, допущені під час огляду місця події співробітниками слідчого відділу Генерального інспекторату поліції Міністерства внутрішніх справ Республіки Молдова, зафіксовані у відповідних протоколах про проведення процесуальної дії.

Вивчивши спеціальну літературу та проаналізувавши протоколи оглядів місця події різних періодів та регіонів Республіки Молдова, складені слідчими, слід констатувати, що на етапі документування допускаються наступні помилки: 1) неправильне складання протоколу огляду місця події; 2) неправильна упаковка предметів та слідів, виявлених під час огляду місця події; 3) неправильне фотографування та відеозапис процесу проведення огляду місця події; 4) неправильне складання схеми місця події.

Наявність помилок під час документування розслідування на місці події – це неминуче явище, яке зберігатиметься й визначається наявністю суб'єктивних та об'єктивних факторів. Описані помилки недопустимі під час розслідування, адже існує ризик недійсності процесуальної дії або недопустимості доказів, отриманих за допомогою таких методів.

Ключові слова: розслідування на місці події, тактико-криміналістична помилка, обвинувачення, протокол огляду місця події, схеми, фотографії.

Introduction. The investigation of the place is the most important and frequent criminal prosecution action that is carried out within the investigation of a criminal act. Incompetent conduct of the investigation of the crime scene, incorrect recording of its results are the reasons for the occurrence of serious errors and inadmissibility of evidence that affect the quality and effectiveness of criminal prosecution as a whole.

According to how efficiently and skillfully this action is carried out, depends de quality and volume of the established information, which, in turn, determines the correct choice of the means of solving the existing problems at the initial stage of the investigation of the criminal case [54, p. 4].

Purpose of the study. This article aims to identify forensic errors committed in carrying out the crime scene investigation at the documentation stage.

Methods applied and materials used. In the process of elaborating the scientific article, the authors were guided by a system of scientific research methods, and namely: grammatical method, systemic method, method of deduction and induction, method of analysis, comparative method and many others. The theoretical-legal basis of the scientific article includes the normative regulations regarding the investigation of the crime scene, the procedural-criminal and criminological doctrine in the field of the investigation of the crime scene. Also, in the process of elaborating this study, the practice of law enforcement bodies was taken into account, studying and analyzing in this sense an impressive number of on-site investigation reports in criminal cases in which the criminal investigation was suspended.

Results obtained and discussions. Speaking about the forensic errors of the crime scene investigation, we are aware that they can be committed at any stage of the investigation, but the errors of the documentation stage have a vital significance.

Based on the legal provisions, we can mention that the fixing of the research results on the spot takes place by the following means: on-site research report, sketch of the crime scene, photography, judicial phonogram and video-phonogram [53, p. 32].

According to the study of the specialized literature and the analysis of the minutes drawn up by the criminal investigation officers from different periods of time and regions of the Republic of Moldova, we can say that the following errors are committed at the documentation stage:

1. Wrong elaboration of the on-site investigation report

Wrong elaboration of the on-site investigation report is a current problem. The report of the crime scene should reflect the course and results of this investigation and serve as evidence. Referring to the importance of the on-site research report Ivan Iakimov wrote: "It is not enough to observe and discover what is important and necessary for the case during the research. This is only half of the task, the other is to capture and consolidate everything that was observed and discovered during the examination" [57, p. 30].

In our opinion, the following errors are admitted in the report of on-site investigation:

a) *the objects and traces discovered are not described completely, objectively and multilaterally*. Thus, in 87% of cases the shape, size, color, construction features, natural destination and concrete destination of objects and traces are not described. Likewise, the shape, color, dimensions, condition of the trace object are not described;

b) *the subjective assessments of the criminal investigation officer*. In the process of investigating the crime scene, it is unacceptable to set the subjective assessments of the criminal investigation officer or the specialist (forensic officer, medical examiner) about the time and method of the offense, the offender's actions on the spot, the consequences of the offense, the presence of the causal link between the offender's actions and the resulting consequences, and other circumstances. However in 85.7% of cases such errors are allowed;

c) *recording the conclusions and versions*. It should be recalled that during recording the results of the on-site investigation it is not allowed to draw conclusions and elaborate versions of the circumstances of the act. Regarding the respective error, we find that in 85.7% of cases the report contains such phrases as: "traces of blood", "gold earrings", "traces of the offender", "place of the crime", "place where the goods were stolen". There are cases in which the criminal investigation officer (sometimes on the advice of the specialist) concludes that the traces discovered are invalid for identification of the object creating the trace and based on this does not remove the traces from the crime scene. This approach is absolutely unacceptable. Firstly, the formulation of the findings during the investigation of the crime scene contradicts the essence and tasks of this criminal investigation. Secondly, the impossibility of performing a traditional examination for identification purposes (for example, dactyloscopic expertise) does not exclude the use of traces in other types of modern expertise (cretoscopy and poroscopy expertise). In addition, traces can be examined to determine the mechanism of formation. The need for such an investigation is not always obvious during the investigation of the crime scene; therefore, the refusal to remove the traces seems unjustified. In the same context, we mention that the criminal officers, and in some cases the criminal investigation officer, use at the crime scene the traditional method of detecting digital traces – the physical method (use of magnetic and non-magnetic powders). This method excludes the possibility of examining traces detected by the use of modern special knowledge, for example poroscopy. This is due to the fact that many prosecuting officers do not have enough information about the modern possibilities of forensic expertise, and some specialists unwilling to do additional work deliberately mislead the prosecuting officer that modern examinations are very complicated and expensive;

d) *expressions and terms that are not unanimously accepted are used.* In 30% of cases, criminal investigation officers use in the on-site report such phrases as: *it seems to be* “it seems to be blood”, *almost* “almost empty”, regionalisms and special terms not understood for participants;

e) *similar objects are designated by different terms,* for example: room is identified as chamber, place. We identify this error in 10.2% of cases;

f) *recording the fable of the crime, the statements of the victim, witnesses, etc.* This is prohibited, except for the objections of the participants in the trial. However, the statements are to be specified in the minutes of the hearing. However, in 8.5% of cases the report of on-site investigation contains the respective error.

Reiterating the issue of recording the statements of the witness, the victim, etc., in the report of the investigation of the crime scene, we mention that some authors do not consider this fact as an error and provide a model of the investigation report of the crime scene in which the statements of the witness are included¹;

g) *the same investigated object in the content of the report is named differently* in 6% of cases, for example: window leaf, glass, window or slot;

h) *the description of the object does not flow from the general to the particular, but conversely, the individual and then the general signals are described, which contradicts the tactical recommendations for describing the traces and objects discovered at the crime scene.* We find this error in 35.6% of cases;

i) *erroneous use of prepositions for the criminal investigation action.* In 67.3% of cases the on-site investigation report contains such propositions as: “near”, “not far”, “thereby”, which render the position of the object or trace discovered in relation to a fixed landmark. The use of these phrases makes it impossible to subsequently reconstruct the deed and the criminal investigation experiment, with the same positioning of the objects existing at the time of the investigation. In the same context, some minutes of the investigation of the crime scene include as landmarks moving objects, which is inadmissible for this procedural action. In our opinion, it is possible that a movable object (for example: chair, table, etc.) represents a landmark, only if it was fixed in the researched space by means of two fixed landmarks;

j) *Objects and traces positioning only according to a single immovable landmark.* This error refers to the positioning of objects and traces discovered in the criminal field and is committed in 95% of cases. We consider that there must be at least two immovable landmarks, and in some cases, for example, in the case of corpse positioning, at least three. The need for at least two landmarks is imposed by the fact that if the positioning of the discovered object or trace is based on only one landmark, there is a probability that the object or trace will not be positioned correctly during the reconstruction of the act and the prosecution experiment (see the figure 1-3).

¹ „At the scale of the block, at the indicated address, the operative group was greeted by Taras Olealin, domiciled in Chişinău, Columna Street, No. 115/2, ap. 50, phone 24-16-12, who announced that he is the uncle of the victim Olealin Nicolai, aged 21, student at the Department of Foreign Languages of the Free International University from Moldova, and that he found the nephew’s body in the apartment at 13.50, urgently announcing the police. Olealin Taras stated that he did not move the corpse, did not move the position of the surrounding objects and did not allow access to any person to that place. Further, the on-site investigation was carried out in the presence of Olealin Taras”<https://cj.md/wp-content/uploads/2019/01/Modele-de-acte-procedurale-penale-Volulmul-I.pdf>

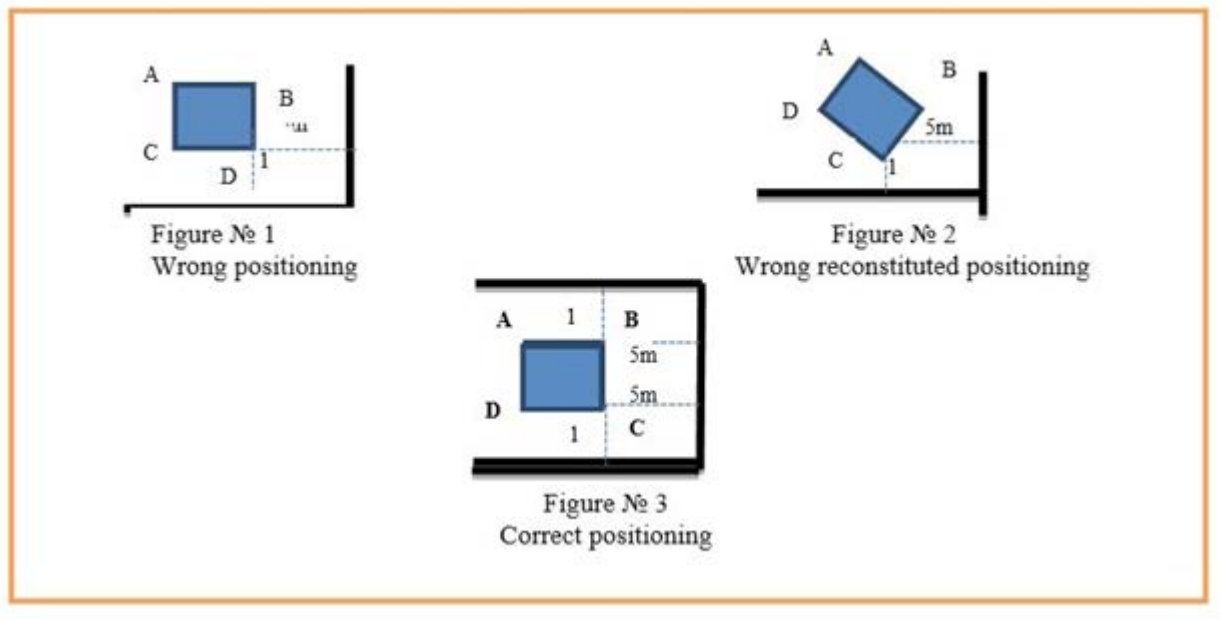

Figure 1-3.

With regard to the correct spatial positioning of the object, it is important to point out that criminal prosecutors and forensic officers use measuring instruments, the accuracy of which is not supported by the necessary documents.

It is important not only to use certifying measuring instruments, but also to determine correctly the reference points from which the measurements are made. It is necessary for such landmarks to be not only motionless, but also to represent a point (not a line, not a circle or other figure), in addition, these objects must be identified individually by indicating the general and individual signs. In particular, trees should not be used as landmarks unless they are single or have no individualizing signs, temporary structures that can be dismantled, etc. If the necessary landmarks are not available on site, it is recommended to use artificial landmarks, called "beacons" which will allow you to accurately record the location of traces and objects important to the case. Objects (poles, bottles with notes, etc.) that cannot be easily destroyed by random people should be used as "beacons".

It is recommended that all measurements should be made in a single unit of measurement (the unit of measurement is chosen by the prosecuting officer who draws up the report according to the circumstances, the surroundings of the crime scene and the traces, objects found, for example: m, cm or mm);

k) *Incomplete description of all the circumstances and surroundings existing at the crime scene*, which leads to the impossibility of further reconstruction of this environment (for example, there is no any indication of climatic conditions, the existence of the nearby constructions, the lack of light pylons, etc., which makes it difficult to carry out, later the reconstruction and the procedural experiment). Unfortunately, we find this error in 91.8% of cases;

l) *erroneous description of unknown objects*. In 37.6% of cases, during the investigation of the crime scene, the criminal investigation officer discovers objects that are known to him in appearance and in the process of identifying and examining them erroneously describes them, for example: handmade firearm is identified as firearm. In our opinion, the only correct solution in cases when the criminal investigation body is faced with the problem of describing unknown objects is the refusal to use the terms denoting them. Instead, it is advisable to use broader concepts, the application of which is not in doubt, with a detailed indication of those features established by direct perception, which exclude any subjective judgement. If

it is not known which object was discovered during the investigation of the crime scene, it is advisable to use the broadest concepts regarding the object. For example, it was discovered “...an object in the form of a parallelepiped with dimensions of 76 x 52 x 12 mm, of plastic, of black color...”;

m) *the research report is drawn up in a negligent form, some entries are impossible to be read.* This error is identified in 24.4% of cases. We consider that in such situations the parties participating at the crime scene or those who will later become aware of the respective procedural action may intervene with the criminal investigation officer in order to decipher the aspects and circumstances indicated in the minutes.

n) *the existence of spelling and grammatical errors.* The person conducting the on-site investigation, in 9.6% of cases, commits spelling and grammar errors which in some cases affect the textual content of the minutes of the action. Likewise, many corrections are made that are not agreed with the persons participating in the on-site investigation;

o) *use of abbreviations.* In 12.2% of cases the person conducting the on-site investigation in the minutes of the action uses abbreviations (for example: s/t – are, p/u – for, e/e – is, etc.), without elaborating a legend in this regard. This is unacceptable both from the point of view of forensic science and from a procedural point of view;

p) *the descriptive part of the investigation report of the crime scene contains free spaces.* In 14.2% of cases, the person conducting the on-site investigation in the minutes of the action in an inadmissible way leaves a vacant space, because subsequently, those spaces may be filled in with erroneous data or which do not correspond to the factual data at the time of the investigation;

q) *the technical-scientific means used in the investigation of the crime scene are not indicated or are incompletely indicated,* for example: in some cases it is not indicated the types of dust used to detect traces, in others it is not indicated the type of camera used, the memory card, the use of the brush, ruler, protractor, etc. We find this error in 75.5% of cases.

r) *it is not indicated the way of sealing and packing the traces and objects discovered during the investigation of the crime scene.* The error persists in 65.3% of cases.

The above errors identified as a result of the analysis of the minutes drawn up by the criminal investigation officers from different time periods and regions of the Republic of Moldova do not represent an exhaustive list, there are other errors found during our own experience;

s) *incorrect fixing of the time of completion of the action.* The person conducting the on-site investigation shall determine the time of completion of the action, the time at which the examination of the crime scene or the examination of the objects is completed;

t) *the presence of specialists necessary for a complete and objective research is not ensured;*

u) *in case when the investigation of the crime scene is interrupted, the minutes of the action do not contain inscriptions regarding the time of the interruption and resumption of the action, the reason for the interruption of the data regarding the fact that the causes that determined the interruption have been removed.* In the same context, we mention that the investigation of the crime scene after the interruption is recommended to be resumed by the same operative investigation group, in particular a criminal investigation officer, in order to ensure the continuity of the action;

v) In cases when the investigation of the crime scene has been interrupted, *no measures are taken to protect and guard the crime scene,* such as: sealing of the crime scene, appointment of persons who will ensure the integrity and security of the crime scene, etc.

2. Improper packaging of objects and traces removed during the investigation of the crime scene.

a) *removed objects, traces are not properly sealed.* In 65.3% of cases there are no explanatory notes on the packaging regarding what was picked up, where it was picked up, the number

of the traces and objects picked up, name, surname, position of the person responsible for packaging and sealing, etc.;

b) *the material traces are all packed together*. By packing the traces and objects in a common package, there is a risk of changing their general and individual indices during transportation, and if they are packed one by one, the fixing inside the package is omitted, which leads to the loss of information;

c) *incorrect collection of traces* (or the trace object), for example, traces of odor are wrapped in paper, not in glass jars with metal lids or silver foil, objects bearing traces of odor are processed with dactyloscopic powder.

3. Wrong photography and video recording of the crime scene investigation process

Photography is taken, in some cases, after the crime scene has been changed. As a rule, the photo is taken by a specialist (forensic officer) who photographs only what he considers necessary without paying attention to what may be important for the investigation of the criminal case. Speaking about the operative judicial photography at the crime scene, it should be emphasized that the criminal officers, execute the judicial photography of the crime scene without respecting the technical and methodical recommendations regarding the genres and procedures, and operative photographic plates are not a cluster of logically structured images highlighting the crime scene with all the main objects and individual clues, but are sequential images that are not logically positioned without being characterized and that raise many question marks, although it should be vice versa.

Researching the subject of video fixing of the crime scene, we mention the opinion of the author Semțov V. that the use of video recording technique is of great importance for the rapid discovery of the crime. If the prosecuting officer has a video camera, he has the possibility to repeatedly reconstruct the recordings for the purpose of analyzing the investigations carried out and studying in detail the results obtained [56].

The importance of video recordings made during the crime scene research was also investigated by local authors Odagiu Iu., Luchin L., Rusnac C. who mention that the video recording made during the crime scene investigation offers the possibility to print and reproduce the image with great accuracy and the sound of criminal activities; of some phenomena, circumstances and states of fact in the static phase and especially in the dynamic one; of the appearance of objects, as it appears to our sight; details, shades of color and micro-phenomena of objects under research, which are inaccessible to ordinary view [52, p. 42].

In the situation when the judicial video is applied to the crime scene, the technical process of fixing the crime scene investigation guarantees the following errors:

a. the full presentation of all members of the research operative group is not made before the chamber;

b. the moment of explaining the rights and obligations of the participants is not registered;

c. the name of the institution within which the video recording is made is not fixed;

d. the person making the comment is not appointed;

e. characteristics of the video technique through which the video recording is made and on which the recordings will be stored are not described;

f. the time for starting and completing the action is not fixed, likewise, in cases when the investigation of the crime scene is interrupted, the reason for the interruption is not fixed;

g. not all genres and procedures of the judicial video-film are accomplished;

h. no comments are made on the traces discovered and the actions that resulted in the discovery of traces or objects that are important for the criminal case.

i. often the video recording is made without the soundtrack, thus losing the possibility of fixing the existing sound at the crime scene;

j. it is not fixed the reading by the participants of the minutes of the on-site investigation, as well as, the existence or non-existence of completions, objections from the participants in the action, etc., are not fixed in the video.

4. Wrong elaboration of the sketch of the crime scene

The outline of the crime scene is not drawn up in cases when its existence is vital or if it is drawn up contains many ambiguities and errors of content. Likewise, confusion is created between the sketch drawing and the sketch plan. It is also limited to drawing up a type of sketch, for example, a horizontal projection sketch while avoiding the folding sketch and it is also lost sight the fact that the prosecuting officer should not limit himself to drawing up a single sketch, but may draw many types:

1) orientation sketch – includes the crime scene with the environment;

2) sketch of a portion – covers the whole place of the deed, provides information on the relationship between the traces;

3) sketch of the main objects – covers the most important sector of the crime scene;

4) sketch of traces and details – certain traces and details are fixed separately.

The following rules are neglected when drawing up the sketch:

1) accuracy of the sketch – the measures must be executed correctly and the results must be retained and used in the sketch exactly, because each dimension influences the others and any mistake affects the exact wording of the situation;

2) sketch rating – it is necessary to have some kind of dimensioning on the sketch, in order to use the same unit of measure;

3) orientation of the sketch – the sketch must be oriented according to cardinal points. The north is indicated by an arrow, and the south, east and west are determined by the position of the north;

4) clarity of the sketch – the sketch must contain an absolutely essential element necessary for understanding of the existing situation in the field;

5) representation by conventional forensic signs – in order for a sketch to be read easily, it is necessary to use conventional signs when drawing it up. The rendering of some objects, details or elements for which no conventional forensic signs are provided is made by standardized conventional topographic signs, figures or by those used in other fields of activity;

6. Individualization of the sketch – the sketch must be individualized by mentioning the following: the title, scale, date, place, etc.

During the elaboration of the sketch of the crime scene, the existence of several supplies is lost of sight.

1. title, where should be indicated:

a. the sketch is on scale (plan-sketch) or simple (drawing-sketch);

b. what is represented in the sketch;

c. the place of discovery of the object, represented in the sketch;

d. on the basis of what criminal investigation action and in the framework of what criminal case the sketch was drawn up;

e. date, month, year of preparation;

2. scale, if it was used;

3. orientation of the image in the sketch to be made in connection with the “North-South” directions;

4. enumeration of the objects and traces indicated in the sketch and their correspondence with those fixed in the on-site research report;

5. existence of the legend;

6. the signature of the prosecuting officer and of the other participants;

Conclusions. In conclusion, we could mention that the list of errors stated above is not exhaustive and depending on the type of crime scene investigation, the type of crime committed, their list may be enlarged. The existence of errors in the process of documentation of the crime scene investigation is an inevitable phenomenon that will persist being determined by the existence of subjective and objective factors. The errors described are inadmissible in the investigation process, because there is a risk of nullity of the procedural action, or of the inadmissibility of the evidence obtained by this procedure.

References:

1. Criminal case No. 2020440156
2. Criminal case No. 2020440152
3. Criminal case No. 2020440124
4. Criminal case No. 2020440150
5. Criminal case No. 2020440443
6. Criminal case No. 2020440146
7. Criminal case No. 2020440344
8. Criminal case No. 2020440189
9. Criminal case No. 2020440199
10. Criminal case No. 2020440292
11. Criminal case No. 2020440114
12. Criminal case No. 2020440061
13. Criminal case No. 2020440207
14. Criminal case No. 2020440301
15. Criminal case No. 2020440052
16. Criminal case No. 2020440048
17. Criminal case No. 2020440232
18. Criminal case No. 2020440244
19. Criminal case No. 2020440107
20. Criminal case No. 2018421745
21. Criminal case No. 2018421611
22. Criminal case No. 2018421336
23. Criminal case No. 2018421723
24. Criminal case No. 2018421633
25. Criminal case No. 2020421969
26. Criminal case No. 2020421499
27. Criminal case No. 2020421942
28. Criminal case No. 2018421681
29. Criminal case No. 2019481076
30. Criminal case No. 2019481082
31. Criminal case No. 2019481074
32. Criminal case No. 2019480665
33. Criminal case No. 2020480174
34. Criminal case No. 2020480168
35. Criminal case No. 2020480163
36. Criminal case No. 2018480583
37. Criminal case No. 2018480595
38. Criminal case No. 2018480591
39. Criminal case No. 2020030688
40. Criminal case No. 2020030464

41. Criminal case No. 2020030406
42. Criminal case No. 2020030114
43. Criminal case No. 2014031045
44. Criminal case No. 2014031011
45. Criminal case No. 2014031127
46. Criminal case No. 2019030111
47. Criminal case No. 2019030119
48. Criminal case No. 2019030451.
49. Codul de procedură penală al Republicii Moldova: nr. 122-XV din 14 martie 2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr. 248-251.
50. Didac V s.a. *Modele de acte procedurale* Volumul I. Chișinău, 2007, p. 27 <https://cj.md/wp-content/uploads/2019/01/Modele-de-acte-procedurale-penale-Volumul-I.pdf> (vizitat 15.10.2020)
51. Dolea I. *Drept procesual penal*. Chișinău: Cartier Juridic, 2005.
52. Odagiu Iu., ș.a. *Cercetarea la fața locului. Ghid practic*. Chișinău: S.n., 2013.
53. Ostavciuc D., Odagiu Iu. *Tactica efectuării cercetării la fața locului. Ghid metodic pentru ofiterii de urmărire penală*. Chișinău: Cartea Militară, 2020.
54. Потапова Н. Особенности осмотра места происшествия по делам о преступных нарушениях правил охраны труда на предприятиях. *Российский следователь*. 2010. № 2.
55. Процессуальные ошибки на стадии предварительного расследования и путь их устранения. <https://scienceproblems.ru/protsessualnye-oshibki/3.html> (vizitat 15.10.2020).
56. Семенцов В.А. Видео и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. Москва, 1997.
57. Якимов Н.И. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. М.: 2001. С. 194. În: Латыпова М.Г. Актуальные проблемы при осмотре места происшествия. *Вестник Уфимского юридического института МВД России*. 2013. № 2.

УДК 351.746.2-043.5:343.9.02:343.975

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.22>

ВЗАЄМОДІЯ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ

Сеvрук Володимир Геннадійович,
кандидат юридичних наук, старший
дослідник, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності
та захисту прав інтелектуальної
власності
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

Аналіз досліджуваної наукової проблематики щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, наразі обумовлює необхідність подальшого дослідження етнічної злочинності в Україні та в світі загалом. Формування українською державою багатовекторного механізму протидії організованим групам і злочинним організаціям, сформованим на етнічній основі, неможливо без розуміння сутності цієї проблеми, відповідних законодавчо закріплених понять і класифікації та відокремлення рис організованої етнічної злочинності, що мають важливе практичне значення для роботи правоохоронних органів і держави. Таким чином, задля ефективної взаємодії правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, необхідна обґрунтована концепція такого співробітництва, яка нині відсутня. Відповідно в перспективі необхідне негайне прийняття такої концепції, яка започаткує упорядкування відносин правоохоронних органів з обміну й реалізації інформації стосовно діяльності як вітчизняних злочинних формувань, так і діяльності організованих злочинних груп іноземних громадян або тих, що сформувалися на етнічній основі. Оперативні підрозділи НП України під час протидії організованим групам і злочинним організаціям, сформованим на етнічній основі, взаємодіють із іншими органами НП України, а саме: з органами досудового розслідування (слідчими підрозділами поліції), оперативними підрозділами кримінальної поліції (карним розшуком, оперативною службою, оперативно-технічною службою, внутрішньою безпекою, кіберполіцією, міграційною поліцією (боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми), захисту інтересів суспільства й держави, стратегічних розслідувань, кримінального аналізу, боротьби з наркозлочинністю), інформаційно-аналітичної підтримки, організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, підрозділами поліції превентивної діяльності, відділом організації кінологічної діяльності, відділом контролю за обігом зброї, патрульною поліцією та поліцією охорони тощо.

Ключові слова: взаємодія; етнічна злочинність; організовані групи, сформовані на етнічній основі; злочинні організації, сформовані на етнічній основі; протидія.

**INTERACTION OF OPERATIONAL UNITS WITH OTHER BODIES
OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING COUNTERACTION
TO CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS AND CRIMINAL
ORGANIZATIONS THAT ARE FORMED ON AN ETHNIC BASIS**

Sevruk Volodymyr Hennadiyovych,
Candidate of Law, Senior Researcher,
Associate Professor,
Leading Researcher at the Department
of Organization of Scientific Activity and
Protection of Intellectual Property Rights
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The analysis of the researched scientific problems on counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations, which are formed on an ethnic basis, now necessitates further research of ethnic crime in Ukraine and the world in general. The formation of a multi-vector mechanism of counteraction to organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis by the Ukrainian state is impossible without understanding the essence of this problem, relevant legally enshrined concepts and classification and identification of features of organized ethnic crime. Thus, for the effective interaction of law enforcement agencies in combating crimes committed by organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis, a sound concept of such cooperation is needed, which is currently lacking. Accordingly, in the future it requires the immediate adoption of such a concept, which will begin to streamline law enforcement relations for the exchange and sale of information concerning the activities of both domestic criminal groups and organized criminal groups of foreign nationals or those formed on ethnic grounds. Accordingly, the operational units of the National Security Service of Ukraine in counteracting organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis interact with other bodies of the National Security Service of Ukraine, namely: pre-trial investigation bodies (police investigative units), criminal police operational units (criminal investigation, operational service). operational and technical service, internal security, cyberpolice, migration police (fight against crimes related to human trafficking), protection of public and state interests, strategic investigations, criminal analysis, fight against drug crime), information and analytical support, organizational and analytical provision and prompt response, preventive police units, canine organization department, arms control department, patrol police and security police, etc.

Key words: interaction, ethnic crime, organized groups that are formed on an ethnic basis, criminal organizations that are formed on an ethnic basis, counteraction.

Постановка проблеми. Питання взаємодії під час протидії етнічній злочинності є завжди актуальною проблемою. Це і через різноманітний характер вчинених злочинів організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, через їх транснаціональний характер, постійне реформування правоохоронних органів (створення нових та розформування вже діючих), зміни в законодавстві з прийняттям низки нових норм, ізольованість правоохоронних органів один від одного, недостатня професійна підготовка. Особливо це неузгодженість спільних дій у структурі одного відомства.

У зв'язку із цим слід погодитися з позицією Н.В. Гуменної, що не випадково саме тому так багато робилось і робиться нині для того, щоб віднайти такий варіант

організації взаємодії, який забезпечував би найбільш оптимальний розподіл обов'язків між органами, що ведуть боротьбу зі злочинністю, узгодженість у плануванні й проведенні гласних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів із розкриття, розслідування й попередження кримінальних правопорушень. Однак говорити, що наявні системи взаємодії є повністю доскональними, ми не можемо, оскільки в них, як показує практика, ще багато недоліків і невирішених питань [1, с. 497]. Викладене вище свідчить про актуальність досліджуваної тематики відомчої (внутрішньої) взаємодії, яка в першу чергу спрямована на взаємодію оперативних підрозділів з іншими органами та підрозділами Національної поліції України, що зумовило актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним із питанням взаємодії оперативних підрозділів з іншими органами НП України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, приділяли увагу відомі вітчизняні й зарубіжні науковці в різних галузях, зокрема, О.М. Бандурка, О.П. Бойко, В.В. Босенко, Р.Р. Грень, О.В. Грибовський, Н.В. Гуменна, І.І. Демідов, О.П. Заворіна, О.В. Керевич, О.Ф. Кобзар, М.М. Михеєнко, В.В. Рогальська, В.П. Рудик, І.В. Січковська, В.В. Топчій, Н.Є. Філіпенко, О.І. Хараберюш, Н.П. Черняк, О.Ф. Штанько та інші.

Мета цього дослідження полягає в розкритті механізму взаємодії оперативних підрозділів з іншими органами НП України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній літературі та серед науковців і практиків немає єдиного погляду щодо механізму взаємодії оперативних підрозділів з іншими органами та підрозділами НП України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі.

У документі «Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції» зазначено, що органи досудового розслідування, підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи Національної поліції та їхні територіальні (відокремлені) підрозділи є основними службами, які виконують обов'язки з розкриття кримінальних правопорушень органами поліції і відповідають за кінцевий результат цієї роботи за напрямами діяльності. Інші органи та підрозділи поліції забезпечують здійснення заходів, спрямованих на отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню, в межах своєї компетенції [2].

Відповідно оперативні підрозділи НП України під час протидії організованим групам і злочинним організаціям, сформованим на етнічній основі, взаємодіють із іншими органами НП України, а саме з: органами досудового розслідування (слідчими підрозділами поліції), оперативними підрозділами кримінальної поліції (карним розшуком, оперативною службою, оперативно-технічною службою, внутрішньою безпекою, кіберполіцією, міграційною поліцією (боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми), захисту інтересів суспільства і держави, стратегічних розслідувань, кримінального аналізу, боротьби з наркозлочинністю), інформаційно-аналітичної підтримки, організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, підрозділами поліції превентивної діяльності, відділом організації кінологічної діяльності, відділом контролю за обігом зброї, патрульною поліцією та поліцією охорони тощо.

Отже, перейдемо до розгляду саме взаємодії конкретних правоохоронних органів України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, а саме внутрішньої взаємодії органів Національної поліції України. В першу чергу вважаємо за потрібне розглянути взаємодію оперативних працівників та слідчих Національної поліції України.

За наявності в оперативного підрозділу достатньої інформації про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі ОГ та ЗО зібрані матеріали із зафіксованими фактичними даними про це надаються начальникові слідчого управління ГУНП для планування погоджених дій під час їх реалізації. Матеріали оперативного підрозділу, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння членів ОГ та ЗО та відповідальність, за яку передбачена КК України, направляються до органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування. Ці матеріали повинні містити відомості про наявність і місцезнаходження доказів (у тому числі речових доказів), бухгалтерських документів, коштів, викрадених або здобутих кримінально-протиправним шляхом, майна та інших цінностей [2].

Взаємодія оперативних працівників та слідчих у ході попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень носить не альтернативний, але обов'язковий характер. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах швидке та повне попередження, виявлення, припинення більшості тяжких злочинів без застосування оперативно-розшукових заходів і методів неможливе. Обрання сукупності конкретних форм взаємодії обумовлено особливостями слідчої ситуації, що склалася під час кримінального провадження, залежить від слідчого та має реалізовуватися з його ініціативи і під його контролем.

Ми погоджуємося з О.П. Заворіною, яка, досліджуючи питання, пов'язані із взаємодією органів досудового розслідування з оперативними підрозділами щодо протидії злочинам, які вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, констатувала, що зміни національного кримінального процесуального законодавства потягли за собою й зміни в порядку взаємодії, а тому нормативне правове забезпечення таких питань зазнало суттєвих змін [3, с.229]. Також, як наголошує В.В. Топчій, взаємодія слідчого та оперативних працівників є різноплановою і набуває певних правових форм. Але форма такої взаємодії, безперечно, пов'язана з характером слідчої або оперативно-розшукової ситуації, що склалася у зв'язку з кримінальним упровадженням чи оперативно-розшуковою ситуацією, і залежить від слідчого, реалізуючись за його ініціативою та під його процесуальним контролем [4].

До процесуальних форм взаємодії, які найчастіше використовуються в процесі розслідування правопорушень та прямо чи опосередковано зазначаються в КПК України, варто віднести:

- надання слідчим доручення проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідному оперативному підрозділу;
- надання оперативними підрозділами допомоги слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- право слідчого доручати оперативному підрозділу виконання заходів забезпечення кримінального провадження;
- право слідчого доручати оперативному підрозділу встановлення місцезнаходження підозрюваної особи, яку оголошено в розшук [5].

Така взаємодія має теоретичні та правові підстави. Теоретичними підставами взаємодії є положення, які пояснюють її сенс і значення; їх усвідомлення слідчими

і працівниками оперативних підрозділів робить взаємодію більш осмисленою та цілеспрямованою, сприяючи тим самим її законності й ефективності та дозволяє відповісти на питання: з якою метою здійснюється взаємодія? чому вона можлива? чим викликана її необхідність? [6, с. 234].

Такими підставами є: а) спільність мети і завдань оперативних підрозділів та слідчого: лише об'єднуючи свої зусилля, органи досудового слідства й оперативні підрозділи зможуть ефективно їх вирішити; б) однакова юридична сила процесуальних актів працівників оперативних підрозділів та слідчого: протоколи слідчих дій, виконаних працівниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, мають таке ж саме доказове значення, як і протоколи, складені слідчим [6, с. 234].

Нині одним із головних суб'єктів кримінального провадження є слідчий. Із прийняттям чинного КПК України, реформуванням усієї системи правоохоронних органів і створення нових підрозділів у системі МВС саме слідчий уповноважений може проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії та доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам (ст. 40 КПК України) [7].

Отже, найбільш поширеною процесуальною формою взаємодії слідчого з оперативним підрозділом під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, є виконання оперативним підрозділом доручень і вказівок слідчого.

Етимологічне значення термінів «доручити» та «вказати» передбачає владний і розпорядчий характер дій особи, від імені якої вони надходять [8, с. 35]. Тому не можна погодитися з авторами коментаря КПК України, які вважають доручення пропозицією щодо здійснення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій, а вказівку – конкретизацією такої пропозиції [9, с. 167; 10, с.249].

На нашу думку, доручення слід розуміти як обов'язкову для виконання загальну вимогу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що (стосовно слідчо-оперативної групи) дає керівник групи слідчим та оперативним співробітникам, які входять до її складу. Вказівка – це обов'язкова для виконання вимога конкретного характеру, що передбачає, роз'яснює, як саме діяти, наприклад, відносно тактичних умов проведення доручених негласних слідчих (розшукових) дій. До таких умов належить, зокрема, вказівка слідчого повідомити свідка перед його допитом, що злочинця заарештовано та йому не варто боятися помсти, або вказівка про одночасне провадження обшуку в різних осіб тощо [10, с. 249].

Отже, обрання форми взаємодії перш за все повинно бути зумовлене характером слідчої ситуації, що безпосередньо залежать від слідчого й реалізується за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем. Отже, специфіка цих форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин, яка, поряд із кримінальними процесуальними, охоплює й інші (адміністративно-процесуальні, службові, особистісні), що в комплексі має на меті забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказу [3, с. 231].

Взаємодія між слідчими й оперативними підрозділами здійснюється в таких непроцесуальних формах:

1) обмін інформацією. Це основна форма взаємодії, створює реальні основи для ефективного розслідування кримінальних правопорушень. Своєчасне надходження інформації взаємодіючим сторонам має вирішальне значення для успіху оперативних заходів і слідчих (розшукових) дій. Інформація, що передається, має бути об'єктивною. Якщо вона викликає сумнів, її слід перевіряти.

2) спільне обговорення думок, пропозицій, висновків за матеріалами провадження і з питань взаємодії. Для вироблення єдиної позиції з того чи іншого питання слідчий

і оперативний працівник зазвичай вдаються до спільного обговорення ситуацій, що склалася у провадженні. При цьому добиваються взаєморозуміння та узгодженості дій, уточнюють питання про межі використання оперативної інформації і можливої тактики зашифрування джерел її отримання, уточнюють роль кожного учасника слідчої (розшукової) дії.

3) спільне планування. Ця форма взаємодії заснована на повній поінформованості один одного про матеріали, що є у своїх підрозділах. У процесі спільного планування кожна зі сторін знайомиться з інформацією і на цій основі відпрацьовує план слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, визначають шляхи, засоби і способи їхньої реалізації, погоджують час і місце спільних дій тощо. Така форма взаємодії додає спільній діяльності цілеспрямований і більш організований характер.

4) спільна участь у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій. Така необхідність може виникати під час проведення огляду місця події, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, слідчого експерименту [5].

Тобто, як слушно зазначає О. В. Керевич, чинне національне кримінально-процесуальне законодавство наділяє слідчого функцією керуючої підсистеми, а функцією підлеглої підсистеми виконують оперативні підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таке співвідношення названих функцій визначається багатьма факторами, серед яких слід виділити такі: а) різниця правової природи, принципів, підстав і процедури проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; б) функції і правовий статус працівників слідчих та оперативних підрозділів; в) наявність у слідчого повноважень із направлення доручень на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; г) обов'язок оперативних підрозділів виконувати ці доручення [11, с. 402; 3]

Ми підтримуємо позицію І.І. Демідова, що взаємодія слідчих з оперативними підрозділами фактично зводиться до надання ними формальних доручень про встановлення місцезнаходження майна підозрюваних чи майна, яке стало предметом злочинного посягання. Тож стан прокурорського нагляду з цих питань і робота слідчих щодо забезпечення відшкодування збитків, завданих унаслідок злочинної діяльності та можливої конфіскації майна, потребують суттєвого підвищення їх ефективності [12, с.253].

Проведеним дослідженням встановлено, що респонденти оцінюють ефективність обміну інформацією як незадовільну з таких причин: 22 % – відсутність єдиної системи взаємного інформування; 26,9 % – відсутність окремого підрозділу для організації взаємодії; 25,2 % – незадовільне налагодження співпраці керівників взаємодіючих підрозділів; 25,9 % – недосконалість правової основи тощо [13].

Разом з тим у системі органів Національної поліції України одночасно з розслідуванням злочинів слідчими одноособово стали добре відомі наступні форми організації роботи: слідчо-оперативні групи; спеціалізовані слідчі підрозділи тощо. Головною відмінністю слідчої групи від слідчо-оперативної є те, що до складу останньої включаються оперативні працівники. Для практичної діяльності особливий інтерес і нині мають слідчо-оперативні групи, що виникли як форма комплексного використання сил і засобів органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю. В системі МВС України слідчо-оперативна група визнана головною організаційною формою взаємодії підрозділів і служб органів внутрішніх справ в розкритті й розслідуванні злочинів [14, с. 68].

Серед форм взаємодії, вироблених практикою, є участь у слідчо-оперативних групах. Формування ефективно функціонуючої СОГ в організаційному плані є достатньо

складним завданням. Це передусім вибір досвідчених працівників, звільнення їх від зайвого навантаження, забезпечення засобами зв'язку, криміналістичною та спеціальною технікою, транспортом тощо [13, с.100].

Запорукою якнайшвидшого розкриття злочинів, які вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, є технічно оснащена слідчо-оперативна група, укомплектована кваліфікованими працівниками. Вкрай необхідною умовою успішної роботи такої групи є також розслідування злочину з моменту початку кримінального провадження до передання його до суду [15, с. 337].

Отримана учасниками слідчо-оперативної групи на місці події інформація повинна бути вчасно передана оперативному підрозділу, щоб він міг правильно ставити задачі та відпрацьовувати версії при розкритті цих видів злочинів. Оперативному підрозділу на підставі отриманої інформації дуже важливо відпрацювати версію про причетність до вчинення загально кримінального злочину представників етнічних меншин. Адже оперативно-розшукова інформація про ситуацію, що реально склалася, про особистість правопорушника та належність його до певної етнічної групи забезпечує високу оперативну готовність засобів і методів, дозволяє оперативним працівникам застосовувати різні варіанти дій під час зміни умов і цілей вирішення оперативно-тактичних завдань [16, с. 38].

Отримавши інформацію про те, в якому напрямку зникли злочинці, оперативний працівник повинен проінформувати чергову частину з метою орієнтування нарядів ППСМ. У деяких випадках оперативні працівники до пошуку злочинців можуть залучати потерпілих, які добре запам'ятали прикмети злочинців, використовуючи при цьому автотранспорт, відвідувати місця їх можливої появи з метою впізнання та затримання.

Ми підтримуємо з цього приводу позицію І.В, Січовської, що ефективна взаємодія слідчого та працівників оперативного підрозділу можлива лише за умови високого професіоналізму всіх учасників слідчо-оперативної групи, достатнього рівня інформаційного забезпечення та швидкості дій [15, с. 337]., одержання і закріплення процесуальних доказів, встановлення злочинця та його затримання.

Особлива увага приділяється швидкому залученню нарядів, які несуть службу з охорони громадського порядку та охорони об'єктів, у проведення невідкладних заходів щодо розкриття цих видів злочинів «за гарячими слідами». Вони повинні бути негайно на місці події після одержання розпорядження від оперативного чергового та почати необхідні дії для переслідування і захоплення злочинця. Прибуття розташованих поблизу нарядів на місце події дозволяє вжити заходів щодо збереження слідів, залишених злочинцем. Саме тут ці наряди можуть одержувати інформацію про прикмети злочинця, про маршрут, за яким він зникав, чи місце його укриття. У таких випадках наряди негайно вживають заходів щодо захоплення злочинців.

При проведенні невідкладних заходів щодо розкриття цих загально кримінальних злочинів «за гарячими слідами» використовуються можливості пересувних груп (патрулювання на автомобілях патрульною поліцією). Службові обов'язки цих груп та їхні маршрути визначаються в залежності від найбільш ймовірних місць вчинення конкретних злочинів, місць компактного проживання етнічних меншин та місць розташування об'єктів, де можуть перебувати представники цих меншин. На підставі розгляду інформації, отриманої із місця події, членам пересувної групи необхідно швидко приймати рішення про проведення заходів щодо затримання злочинця. Цьому сприяє й та обставина, що до складу групи входить офіцер, який представляє досудове слідство. Він може здійснювати слідчі (розшукові) дії щодо збереження

слідів злочину та інші заходи, спрямовані на виявлення злочинця «за гарячими слідами». Але слід також відзначити, що проведеним дослідженням та аналізом судової і слідчої практик встановлено, що слідчо-оперативну групу часто очолює слідчий, який має незначний досвід слідчої роботи або раніше не розслідував злочини, що вчиняються організованими групами й злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, що негативно впливає на сам хід подальшого розслідування щодо узгодженості дій, заміною її учасників, нерозумінням отриманої інформації та використання інформації у кримінальному провадженні.

У межах внутрішньої взаємодії оперативні підрозділи НП України під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, вступають у співпрацю із підрозділами кримінальної поліції НП України.

Важливу роль під час здійснення такої взаємодії відіграє своєчасне інформування суміжних підрозділів про нерозкриті злочини, викрадені речі й цінності, прикмети осіб, які зникли з місць пригод тощо. Оперативні працівники повинні володіти хоча б мінімальними даними про прикмети злочинців, а саме: про стать, ріст, тілобудову, вік, прикмети одягу, особливості ходи, етнічну належність.

Отже, з метою вибору шляхів взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами правоохоронних органів необхідно визначитися з формами їхньої діяльності, тому що саме через них фіксуються етапи взаємодії та її розвиток. Значний інтерес щодо визначення форм взаємодії становить Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це, передусім, стосується ст. 7, 8, 11 цього Закону. Так, у п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, у тому числі відповідними органами іноземних держав і міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого й повного попередження, виявлення та припинення злочинів. У статті 8 цього Закону наголошується, що задля виконання окремих доручень під час проведення ОРД можуть залучатися працівники інших підрозділів. Стаття 11 Закону зобов'язує органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань ОРД [17].

З цього приводу О.М. Бандурка зазначає, що оперативні підрозділи діють не самі по собі, а в системі органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вони здатні виконувати свої завдання не ізольовано, а у взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів, використовуючи їхні можливості. Питання координації діяльності оперативних підрозділів стоїть особливо актуально, коли злочинність носить різноманітний характер, глибоко законспірована та їй протистоїть діяльність розгалуженої мережі підрозділів, правоохоронних органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості їхніх спільних дій, відповідної підпорядкованості й маневру силами та засобами [18, с. 140].

Як зазначає Р.Р. Грень, результати різноманітних досліджень засвідчують, що в основу співробітництва оперативних підрозділів правоохоронних органів покладено напрацьовану та зумовлену певними традиціями (стереотипами, досвідом тощо) практику. При цьому взаємодія здійснюється в поєднанні багатогранної і двосторонньої засад діяльності вказаних суб'єктів, що доповнюють одна одну [13, с.100].

Оперативні підрозділи правоохоронних органів й інших установ на різних рівнях постійно повинні здійснювати взаємодію між собою та мають для цього значний позитивний досвід практичної роботи. Але навіть за наявності такого досвіду подальший розвиток взаємодії стримується недостатньою теоретичною розробленістю правових

основ, організації і тактики її здійснення. Необхідно зауважити, що на сьогоднішній день не напрацьовано єдиної думки щодо сутності взаємодії взагалі та між оперативними підрозділами правоохоронних органів України зокрема стосовно оперативно-розшукового забезпечення протидії [19, с. 271].

Як слушно зазначають В.П. Рудик та О. І. Хараберюш, необхідність спільного планування в організації взаємодії обумовлено тим, що нині формуються етнічні анклавні низки східних народів – китайців, курдів, в'єтнамців та інших, у межах яких кругова порука і колективна свідомість виступають значно вагомішими цінностями в порівнянні із законодавчими нормами України. Тим самим створюється реальна база для формування закритих спільнот зі своїми неписаними законами та нормами поведінки, а відтак – для створення розгалуженої мережі протизаконних структур, які будуть у своїй діяльності відшукувати способи незаконного збагачення. Поряд із незаконним обігом наркотиків, проституцією, торгівлею зброєю та деякими іншими протиправними діями вказані структури все активніше відпрацьовуватимуть шляхи та засоби контролю за незаконною міграцією, адже, крім матеріального зиску, мігранти-нелегали дають реальну можливість злочинним структурам контролювати емігрантські етнічні анклавні та направляти новоприбулих нелегалів на свій розсуд у ті сфери діяльності, які є для них найбільш прибутковими, скажімо, проституцію, дитячу працю, індустрію розваг тощо [20]. Окрім цього, встановлюються протиправні зв'язки, організується протидія правоохоронним органам тощо [21, с. 99].

Наприклад, щодо основних завдань служби дільничних офіцерів поліції зазначається, що їхня діяльність ґрунтується на принципі взаємодії насамперед із населенням (громадянами, громадськими організаціями, утвореними відповідно до чинного законодавства громадськими формуваннями з охорони громадського порядку, установами, підприємствами різних форм власності), а також з органами державної влади та місцевого самоврядування [22].

Ми підтримуємо позицію В.В. Босенко, що взаємодія правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, неможлива без дільничних офіцерів поліції, які обслуговують територію, де стався злочин. Вони детально інструктуються та перед ними ставляться конкретні завдання щодо виявлення представників етнічних груп, які б могли вчинили злочин, та осіб, які б могли спостерігати факт вчинення злочину. Спочатку потрібно отримати орієнтовну інформацію про те, хто найімовірніше у цій обстановці міг перебувати поблизу місця події і бути очевидцем або свідком обставин вчинення злочину. Для цього необхідно опитати двірників, охоронців та інших осіб, які працювали поблизу місця події, вивчити графік руху громадського транспорту, таблиці явок на роботу осіб, візуально оглянути сусідні споруди тощо [16, с. 38].

Під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, оперативні підрозділи взаємодіють із підрозділами поліції охорони, працівники якої, перебуваючи на варті та на маршрутах патрулювання, за прикметами та іншими ознаками встановлюють і затримують осіб, які вчинили крадіжки, грабежі, розбої та інші злочини на об'єктах, що охороняються цією службою, а також виявляють місця зосередження кримінального елемента, збуту викраденого, притони тощо. Працівники цієї служби проводять опитування громадян із метою отримання інформації про осіб, які вчинили злочини, виїжджають на спрацювання охоронної сигналізації, якою обладнані об'єкти охорони.

Важливе місце у протидії злочинам загально кримінальної спрямованості займає взаємодія оперативно розшукових підрозділів із кінологами та закріпленими за ними

службово-розшуковими собаками. Доцільно виділити наступні напрямки застосування службово-розшукових собак: під час пошуку та виявлення наркотичних, сильнотоксичних, отруйних речовин у пунктах переходу границь, на митницях, в аеропортах, на залізничних і річкових вокзалах, контрольно-пропускних пунктах; під час обшуку приміщень і ділянок місцевості; під час огляду осіб, транспортних засобів, вантажів та інших об'єктів; під час огляду місця події; під час пошуку та виявлення зброї, боеприпасів, вибухових речовин; під час пошуку та виявлення стріляних гільз на місці події, у місцях ймовірного пострілу; під час пошуку та виявлення трупів, їхніх частин; під час затримання злочинця "за гарячими слідами"; під час протидії злочинним діям, пов'язаним з викраденням людей; під час огляду місць ймовірного перебування злочинців; під час пошуку та виявлення викинутих або захованих злочинцем особистих або викрадених речей; для проведення окремих оперативно-тактичних заходів та комбінацій, розроблених працівниками оперативних підрозділів НП України; для шифрування негласних джерел отримання оперативно-значущої інформації тощо [23, с. 103-104].

Окремо слід звернути увагу на взаємодію оперативних працівників у роботі з Департаментом інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України. Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України організовує та здійснює заходи, передбачені законодавством України і спрямовані на інформаційно-аналітичне та інформаційно-пошукове забезпечення правоохоронної діяльності й захист персональних даних під час їх обробки в структурних підрозділах апарату Національної поліції України, головних управліннях Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, міжрегіональних територіальних органах Національної поліції України, їх структурних (відокремлених) підрозділах (далі – органи і підрозділи поліції) [24]. Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України: 1) формує основні напрямки діяльності поліції у сферах цифрової інфраструктури та цифрової трансформації процесів службової діяльності, інформаційно-аналітичної та інформаційно-пошукової роботи, забезпечення функціонування та розвитку телекомунікаційних мереж, систем зв'язку, відеоспостереження, відео аналітики; 2) подає керівництву Національної поліції України пропозиції щодо їх включення до планів основних заходів Національної поліції України на поточний рік; 3) координує діяльність підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки (або окремо визначених посад із відповідними функціями) органів (підрозділів) поліції (далі – підрозділи ІАП) з питань цифрової інфраструктури та цифрової трансформації процесів службової діяльності, інформаційно-аналітичної та інформаційно-пошукової роботи, забезпечення функціонування та розвитку телекомунікаційних мереж, систем зв'язку, відеоспостереження, відеоаналітики, формування та підтримання в актуальному стані баз (банків) даних; 4) здійснює заходи щодо організації наповнення та підтримки в актуальному стані баз (банків) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України через ІТС ІПНП, стосовно осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу, виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких надіслано до суду; розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду; розшуку безвісно відсутніх осіб; установлення особи невідомого трупів та людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком; зареєстрованих в установленому порядку кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних

ситуацій; осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями уповноважених органів, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт); осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією; зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах; іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні; викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних з учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян; викрадених (втрачених) документів за зверненням громадян; знайдених, вилучених предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери; транспортних засобів, які розшуковуються, у тому числі у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безгосподарних транспортних засобів, а також викрадених, втрачених номерних знаків; зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї; відомостей, що накопичуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності в частині, що стосується розшуку осіб, які переховуються від органів влади, безвісно зниклих, встановлення особи громадян за невпізнаними трупами та осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші причини повідомити інформацію про себе; інших власних баз даних, необхідних для забезпечення щоденної діяльності органів (закладів, установ) поліції у сфері трудових, фінансових, управлінських відносин, відносин документообігу, а також міжвідомчих інформаційно-аналітичних систем, необхідних для виконання покладених ДІАП повноважень [24; 25].

Значення проведеного дослідження в першу чергу полягає в тому, щоб на практиці правоохоронним органам, які займаються протидією організованим групам та злочинним організаціям, сформованим на етнічній основі, була можливість мати уявлення про це негативне явище. Зібраний оригінальний емпіричний матеріал дасть можливість продовжити дослідження теоретикам у цій сфері [26, с. 78].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід констатувати, що:

- взаємодія оперативних працівників та слідчих у процесі запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень має не альтернативний, але обов'язковий характер. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах неможливе швидке та повне попередження, виявлення, припинення більшості тяжких злочинів без використання наявних сил, засобів та методів оперативно-розшукового й процесуального характеру, процесуального закріплення їх результатів;

- необхідно розробити та прийняти спеціальний єдиний нормативний акт, який би регламентував питання взаємодії між правоохоронними органами під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, та визначив конкретну відповідальність кожного із суб'єктів за неналежне його виконання. Серед опитаних 96% вважають, що у відомчих нормативних актах взагалі не визначений такий порядок взаємодії підрозділів правоохоронних органів, а 91% респондентів висловилися за прийняття концептуальної програми щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, яка передбачала би стратегію, засоби та координацію зусиль у цій справі;

- слід постійно організовувати наукові конференції, круглі столи, семінари з метою висвітлення на науковій основі проблем, які мають місце нині стосовно

питання взаємодії між правоохоронними органами під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, сформованими на етнічній основі, та підготувати на цій основі методичні рекомендації із удосконалення цього питання для практичних працівників.

Список використаних джерел:

1. Гуменна Н.В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами розшуку під час здійснення ним розшукової діяльності. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Др'омін (заст. голов. ред.) Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України; НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Вип. 72. С. 497-504.
2. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної: Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575 *Верховна Рада України* : [сайт]. URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/page>.
3. Заворіна О.П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 228-238.
4. Топчій В. В. Форми взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами МВС України. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 111-121.
5. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування: навч. посібник / О. П. Бойко, О. Ф. Кобзар, В. В. Рогальська, Н. П. Черняк. Дніпро: ДДУВС, 2017. 84 с.
6. Січковська І.В. Форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час розслідування сексуальних вбивств. *Діяльність підрозділів кримінальної міліції: сучасний стан та перспективи вдосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науковопрактичної конференції* (м. Львів, 12 квітня 2013 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. С. 233-236.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
8. Подопрелов А. М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.М. Подопрелов. К., 1990. 210 с.
9. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: [підруч.] /М.М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. К., 1999. 639 с.
10. Грибовський О. В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 246-254
11. Керевич О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 400-404
12. Демідов І.І. Взаємодія прокурора, слідчого з оперативними й іншими підрозділами під час проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів і речовин у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 107, 2 (1), 246-258.
13. Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38(2). С. 99-102.
14. Штанько О.Ф. Теоретичні й практичні проблеми організації розкриття та розслідування злочинів органами внутрішніх справ України за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним*

процесуальним кодексом України [Текст] : зб. матеріалів нак.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 67-69.

15. Січковська І.В. Особливості взаємодії слідчого з оперативними працівниками на початковому етапі досудового розслідування сексуальних убивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 336-339.

16. Босенко В.В. До питання протидії злочинам, учиненим представниками етнічних меншин. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23-24 грудня 2011 р.)*. Одеса: ОДУВС, 2011. С. 38-39.

17. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лют. 1992 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2135-XII.

18. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : [підручник] / О.М. Бандурка. Х. : Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

19. Хараберюш О. І. Взаємодія як чинник удосконалення протидії контрабанді оперативними підрозділами правоохоронних органів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29 (2.3). С. 269-272.

20. Рудик В.П. Нелегальна міграція як дестабілізуючий чинник інтеграційних процесів у Європі. *Наук. Вісник Нац. акад. СБ України*. 2005. № 23.

21. Хараберюш О. І. Особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України щодо протидії організованим злочинним угрупованням у сфері нелегальної міграції. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5, № 5. С. 97-100.

22. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2017 року № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17#Text>.

23. Філіпенко Н.Є. Теоретичні основи використання службово-розшукових собак в оперативно-розшуковій діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: Проблеми оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства України, спец. вип. № 1. У 2-х ч., ч. 2*. Луганськ, 2008. С. 101-111.

24. Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України. Офіційний сайт Національної поліції: URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-informacijno-analitichnoji-pidtrimki-naczionalnoji-policziji-ukrajini.html>.

25. Положення про Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України: Наказ Національної поліції України 31.01.2020 року № 77.

26. Севрук В. Г. Поняття та сутність етнічної злочинності. *Форум права: електрон. наук.фахове вид.* 2018. № 4. С. 64-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_4_8.pdf. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1495597>.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ЮРИДИЧНА ОСВІТА

УДК 37.011: 378: 351.74

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.23>

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ТА СУЧАСНА УМОВА УДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Зіньковський Андрій Сергійович,
старший викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки (Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Каменщик Олександр Валерійович,
старший викладач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки (Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У роботі визначено пріоритетні парадигмальні основи гуманізації освітньої діяльності в закладах вищої освіти МВС України (*далі* – ЗВО), що лежать в основі сучасної фахової підготовки працівників Національної поліції України та обґрунтовують психолого-педагогічні напрями її удосконалення.

Уточнено актуальні проблеми кадрового забезпечення Національної поліції України в сучасних умовах реформування цього органу МВС держави. Визначено потенційні парадигми, котрі лягли в основу удосконалення підготовки поліцейських, обґрунтовано пріоритетність гуманістичної парадигми як універсальної умови на шляху євроінтеграції правоохоронної галузі.

Запропоновано сучасні теоретико-методологічні принципи та педагогічні підходи гуманістично-особистісної спрямованості, впровадження котрих в освітнє середовище ЗВО МВС України сприятиме вдосконаленню змісту професійної підготовки працівників Національної поліції, орієнтації правоохоронців на європейські соціальні цінності у процесі їх службової діяльності.

Основними напрямками гуманістичної парадигми професійної підготовки поліцейських, на нашу думку, повинні стати: 1) деідеологізація освітнього простору; 2) спеціальний характер державної політики в галузі підготовки правоохоронців, орієнтація поліцейських на надання сервісних послуг населенню і здійснення реального захисту громадян; 3) подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу до організації фахової освіти у ЗВО МВС України; 4) усвідомлення людини як унікальної

системи міжособистісних відносин та найвищої соціальної цінності, необхідність забезпечення захисту її прав і свобод, охорона громадського порядку як сприятлива умова цивілізованої життєдіяльності громадянина; 5) засвоєння професійних знань через призму їх особистісної значущості для подальшого використання у практичній діяльності працівника поліції; 6) формування критичного мислення поліцейського та його адекватних уявлень про соціум як складну інтегровану багатокomпонентну категорію.

Ключові слова: стратегія розвитку МВС, Національна поліція, поліцейські, професійна освіта, первинна професійна підготовка, заклади вищої освіти, гуманістична парадигма, гуманітаризація, освітній процес, курсанти, слухачі.

HUMANIZING OF EDUCATIONAL PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS AS METHODOLOGICAL BASIS AND MODERN CONDITION OF IMPROVEMENT OF SKILLED POTENTIAL OF NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Zinkovskyi Andrii Serhiiiovych,
Senior Lecturer at the Department of
Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Kamenshchyk Oleksandr Valeriiiovych,
Senior Lecturer at the Department of
Special Physical and Fire Training
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The paper identifies the priority paradigmial foundations of humanization of educational activity in institutions of higher educational of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (*hereinafter* – IHE) which are the basis of modern professional training of the National Police of Ukraine and substantiate psychologically- pedagogical areas of its improvement.

The actual problems of staffing the National Police of Ukraine in the current conditions of reforming this body of the MIA of the state are specified. Potential paradigms that underlay improvement of preparation of policemen are certain, the priority of the humanistic paradigm as a universal condition on the way of European integration of the law enforcement branch is substantiated.

Modern theoretically-methodological principles and pedagogical approaches of humanistically-personal orientation are offered, introduction of which in the educational environment of IHE of MIA of Ukraine will assist the improvement of maintenance of professional training of employees of the National police, orientation of law enforcement officers on European social values in the process of their official activity.

In our opinion, the main directions of the humanistic paradigm of professional training police should be: 1) deideologization of educational space; 2) special nature of the state policy in the field of training of law enforcement officers, orientation of police officers on rendering of service services to the population and realization of real protection of citizens; 3) overcoming of the utilitarian-economic, technocratic going to the organization of professional education in IHE of MIA of Ukraine; 4) realizations of man as an unique system

of interpersonal relations and the greatest social value, necessity of providing of protection of her rights and freedoms, public law enforcement as favorable condition of the civilized life of the citizen; 5) mastering of professional knowledge through a prism of their personal significance for further use in the practical activities of a police officer; 6) forming of the critical thinking of policeman and his adequate ideas about society as a as a complex integrated multicomponent category.

Key words: strategy of development of MIA, National police, policemen, professional education, primary professional preparation, institutions of higher education, humanistic paradigm, humanization, educational process, students, listeners.

Постановка проблеми. Як показує аналіз історії становлення української держави та правоохоронної діяльності органів (підрозділів) Міністерства внутрішніх справ (*далі* – МВС), на різних етапах траплялися негативні трансформації системи корпоративних цінностей міліції України, змінювалися підходи у ставленні правоохоронців до людини і громадянина, забезпечення захисту їхніх прав і свобод тощо. Позитивні тенденції, котрі відбуваються внаслідок реформування міліції як відображення тоталітарного минулого, вимагають у свою чергу й нових методологічних підходів щодо підготовки кадрів для підрозділів Національної поліції України (*далі* – НПУ), подолання визначених об'єктивних й суб'єктивних труднощів на цьому шляху.

Серед стратегічних шляхів подальшого розвитку МВС України визначено найбільш гострі виклики, подолання котрих необхідно в найкоротший термін здійснити НПУ держави: 1) вимивання професійного ядра і некомплект персоналу органів поліції; 2) відсутність ефективної і сучасної системи підготовки, відбору та управління персоналом, прозорих механізмів кар'єрного зростання; 3) відсутність належної системи соціального захисту, професійного зростання й мотивації працівників правоохоронної системи, низька ініціативність персоналу та його вразливість до корупційних ризиків; 4) відмінність категорій працівників, що зумовлює необхідність вироблення спеціальних підходів в управлінні персоналом, відсутність налагодженої системи внутрішніх комунікацій.

Реалізація комплексу вищезазначених заходів передбачає, в першу чергу, досягнення стратегічної цілі – сформованості стабільного та високопрофесійного кадрового складу НПУ як одного з основних органів системи МВС України, котрий буде здатен належно реагувати на виклики та загрози у сфері внутрішніх справ, виконувати поставлені перед нею завдання [1].

Для досягнення вищезазначеної цілі в сьогоденних умовах на практиці здійснюються наступні кроки: 1) відбувається подальший розвиток відомчої (МВС) системи освіти та удосконалюється підготовка поліцейських кадрів, яка повинна відповідати професійним потребам і формувати загальні цінності для персоналу системи НПУ; 2) реалізуються механізми забезпечення прозорості відбору кадрів і кар'єрного зростання через відкриті конкурси; 3) впроваджуються програми безперервного професійного розвитку персоналу; 4) стимулюються керівники всіх рівнів щодо використання нових управлінських практик; 5) упроваджуються сучасні методи мотивації та збалансованої системи соціального захисту персоналу поліції; 6) застосовуються ефективні підходи до оцінювання роботи персоналу й заохочення останнього до підвищення її якості; 7) налагоджується система внутрішніх комунікацій; 8) реалізуються механізми міжвідомчого стажування працівників у системі МВС; 9) впроваджується на практиці комплексний гендерний підхід до політики розвитку кадрового потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз фахової літератури дозволив визначити та зосередити увагу на основних парадигмальних (концептуальних) підходах, що становлять методологічну основу і розкривають сутність психолого-педагогічних основ сучасної професійної підготовки працівників НПУ в ЗВО та інших навчальних закладах МВС України – *антропологічна, гуманістична та суб'єктно-вчинкова парадигми* (напрацювання В.І. Слободчикова, Є.І. Ісаєва, Г.М. Коджаспірова та інших).

За визначенням тлумачного словника педагогічних термінів, «*парадигма*» – це теорія (або модель постановки проблеми), прийнята представниками певних наукових (науково-педагогічних) колективів, закладів, установ за зразок вирішення освітніх чи дослідницьких завдань. Принципи загальноприйнятої парадигми становлять методологічну основу єдності певного освітнього чи галузевого співтовариства (наукової школи, напряму професійної діяльності, системи відомчих ЗВО МВС), що значно полегшує їхню професійну комунікацію [2, с. 248].

На думку М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.Н. Ярмиша, на сучасному етапі розвитку суспільства «перед освітою виникає нова задача – давати людині знання не тільки про світ та його закони, а й методологію перетворення цього світу, формувати відповідні вміння та навички, які б ґрунтувалися на прийнятних людських цінностях» [3, с. 16-17]. Така постановка питання пов'язана з гуманізацією й гуманітаризацією освіти, *впровадженням гуманістичної парадигми* в освітній простір ЗВО в Україні, в тому числі в системі фахової освіти працівників МВС.

На важливість та змістовність упровадження гуманістичної парадигми вказують Є.В. Бондаревська та С.В. Кульневич, які зазначають, що нові цінності гуманістичного характеру забезпечуються новим гуманістичним змістом філософського обґрунтування методології освітнього процесу. Його специфіка полягає у *множинності філософських позицій*, об'єднаних загальною гуманістичною ідеєю, – пріоритету інтересів особистості, добровільності й автономності її рішень над інтересами, що задаються ззовні [4].

Формування, розвиток та виховання особистості у ЗВО в площині *гуманістичної парадигми* знайшли свого відображення в працях низки науковців: О. Бандурки, І. Бега, В. Білоусової, Т. Вайди, М. Євтуха, І. Зязюна, О. Киричука, В. Кременя, Н. Ничкало, С. Подмазіна, С. Сисоєвої, М. Сметанського, А.І. Черкашина, О. Ярмиша та інших.

Так, І. Д. Бех визначає, що однією з основ запровадження гуманістичної парадигми в навчанні та вихованні є формування особистості як головної цінності людини. «Позитивне ставлення людини до себе й до інших людей виражається у прийнятті себе й інших такими, якими вони є. І це не викликає в неї роздратування, ворожості, знехтування. ... Гуманіст з повагою ставиться до своїх думок, інтересів, позицій, а також до інтересів, думок тощо своїх товаришів, ... дорослих, навіть якщо вони суперечать їй власним», – зазначав вчений [5, с. 51].

На думку М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.Н. Ярмиша, «фундаментальною об'єктивною передумовою та контекстом процесів гуманізації і гуманітаризації виявляються потреби сучасних трансформацій в суспільному житті, зокрема відхід від ставлення до людини як лише до «гвинтика» в тоталітарному державному механізмі, визнання гідності людської особи та невід'ємності її прав, їх захисту законними засобами» [3, с. 16-17].

Таким чином, сучасна професійна освіта поліцейських має забезпечити руйнування старих догматичних стереотипів мислення, повинна перейти від ідеологічного примусу та загального усереднення, нівелювання особистості до визначення неповторності, самобутності кожної людини, до проголошення її найважливішою цінністю держави, утвердження пріоритету духовних загальнолюдських цінностей.

Метою статті є: 1) визначення пріоритетних парадигмальних основ гуманізації освітньої діяльності, що лежать в основі сучасної фахової підготовки працівників НПУ в закладах вищої освіти МВС України (*далі* – ЗВО); 2) обґрунтування психолого-педагогічних шляхів удосконалення професійної підготовки поліцейських.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманітаризація освіти характеризується процесом переорієнтації з предметно-змістового типу вивчення правових дисциплін (наук в галузі права) на вивчення цілісної картини світу, який пов'язаний із посиленням впливу гуманітарних наук на всі види пізнання; переміщення акцентів з «природи і суспільства» на «людину в природі й суспільстві», звернення уваги на самоцінність особи [6, с. 158-159].

Тенденція гуманізації освіти людини відображена у статті 3 Закону України «Про освіту», а саме: кожен має право на якісну та доступну освіту; право на освіту включає можливість здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України [7].

Гуманітаризація відомчої освіти є адекватним засобом її гуманізації через встановлення індивідуалізованого змісту освітнього процесу, особистісного спрямування навчальних дисциплін, які засвоюють курсанти (слухачі). Науковці (А.Л. Шульга [6, с. 159], Р.А. Беланова [8] та інші) вважають, що гуманітаризувати фахову освіту – це зробити її «адаптованою» та цінною для кожного курсанта (слухача). Відповідно в освіті поліцейських запроваджується: 1) синтез гуманітарних, природничих і технічних знань, їхнє органічне поєднання, що є основою формування цілісної картини світу та соціуму; 2) вивчення гуманістично спрямованих дисциплін, а також 3) використання гуманітарного (виховного) потенціалу предметів природничо-математичного циклу.

Активний процес наповнення гуманітарним змістом не лише соціально-гуманітарних дисциплін, а й фізико-технічних, біологічних та інших професійно спрямованих предметів, переорієнтація фахової освіти з предметно-змістового принципу навчання основ правових наук на вивчення цілісної картини світу (соціуму) сприяє формуванню в курсантської (слухачької) молоді сучасного гуманітарного та системного мислення.

Відповідно цьому нами робиться наголос на формуванні в особистості працівників Національної поліції під час здійснення освітнього процесу в ЗВО МВС України толерантності та творчого мислення, самостійності у прийнятті рішень, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення на підставі глибокого усвідомлення себе як працівника правоохоронного органу. Гуманітаризація освіти забезпечується за рахунок реалізації гуманістичного складника в освітньому процесі. Гуманітарна освіта правоохоронців визначається як сукупність знань у галузі соціально-гуманітарних наук і пов'язаних з ними практичних навичок і вмінь. Метою гуманітарної освіти поліцейського є формування духовної культури фахівця правоохоронної галузі, в якій особа відтворює себе у своїй людській цінності, в повноті своїх переживань, роздумів і очікувань; пізнає суспільство на різних етапах його історичного розвитку, осмислює феномен культури, смисл свого існування та права на життя іншої людини, що дає змогу успішно адаптуватися до умов сучасного цивілізованого суспільства.

Наведемо приклад сучасного змістового наповнення навчальних дисциплін (предметів), котрі сприяють гуманітаризації та гуманізації професійної діяльності поліцейських на прикладі освітнього процесу курсів (центрів) первинної професійної підготовки (табл. 1) [9]:

Таблиця 1

Навчальні предмети курсів первинної професійної підготовки поліцейських, зорієнтовані на гуманізацію освітнього процесу правоохоронців (витяг)

№ з/п	Навчальні предмети	Кількість годин	
		Усього	З них на практичні роботи
1	2	3	4
1	Загальнопрофесійна підготовка	86	35
1.1	Основи конституційного права. Верховенство права	6	3
1.2	Забезпечення прав і свобод людини. Свобода від катувань; жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Практика Європейського суду з прав людини	6	4
1.3	Антикорупційне законодавство	4	2
1.4	Професійна етика	4	2
1.5	Толерантність та недискримінація в роботі поліцейських	8	5
1.6	Ефективна комунікація	12	6
1.7	Стресостійкість	4	2
1.8	Взаємодія з населенням на засадах партнерства	6	3
1.9	Попередження насильства в сім'ї	4	
1.10	Протидія торгівлі людьми	4	

Отже, гуманітаризація професійної освіти повинна спрямовуватися на:

- деідеологізацію (декомунізацію) в тому розумінні, що в навчальному закладі мають вивчатися тільки наукові факти, а не їх тлумачення з визначених ідеологічних позицій;

- подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу до фахової освіти як системи підготовки правоохоронних кадрів з його нехтуванням людиною і духовними цінностями;

- на розуміння і пізнання людини як унікальної і найскладнішої з усіх існуючих у світі систем, на самопізнання;

- професійні знання мають усвідомлюватися через їх особистісну значущість, формувати критичне мислення поліцейського, уявлення про невіддільність існування суспільства та людини від природи, світу, всесвіту.

Отже можна зробити висновок, що гуманітаризація професійної освіти правоохоронців тісно пов'язана з гуманізацією і є однією з її складників. Гуманізація фахової освіти визначається як один із нових соціально-педагогічних принципів, який відображає спрямованість розвитку професійної підготовки поліцейських на формування гуманних (демократичних) стосунків у суспільстві як загальнолюдської цінності. «Олюднення» юридичної освіти та правоохоронної діяльності в найбільш загальному плані можна схарактеризувати як побудову стосунків учасників освітнього процесу на основі зміни стилю педагогічного спілкування (з авторитарного на демократичний), подолання жорсткого маніпулювання свідомістю курсантів та слухачів відомчих закладів, практики їх індоктринації – нав'язування непорушних (догматичних) стереотипів мислення, які не підлягають критиці. Гуманізація освіти націлена на посилення тих положень вітчизняної і зарубіжної психології та педагогіки, які орієнтують на повагу до особистості курсанта (слухача), формування в нього самостійності, встановлення гуманних, довірчих стосунків між ним і науково-педагогічним працівником. При цьому надзвичайно важливо

враховувати духовний потенціал курсанта і залучати його до цінностей людської культури [10, с. 156-158].

І.Д. Бех зазначає, що «гуманітаризація викладання наукових знань – це надання конкретній ... пізнавально-навчальній діяльності, яка у згаданих психодидактичних системах подається як один із видів науково-раціонального пізнання, ціннісного спрямування. По-іншому кажучи, необхідно методично пов'язати засвоєння наукових знань із розвитком особистісних цінностей, морально-духовних устремлінь особи. В особи має сформуватися внутрішня готовність розглядати наукове знання в контексті своїх морально-духовних надбань, свого місця в навколишньому світі і своєї моральної відповідальності за цей світ» [5, с. 50].

Вченим пропонується науковий підхід, який сприяє гуманітаризації навчального процесу. *По-перше*, наголошується на зміні мотиваційної системи пізнавально-навчальної діяльності суб'єкта освітнього процесу. В основу такої системи має бути покладена «Я-мотивація», тобто мотивація, змістом якої виступає «ядро» особистості, її внутрішня сутність, глибинне особистісне «Я» і пов'язані з ним особистісні цінності як стійкі самоцінні морально-духовні принципи. Саме за допомогою цих принципів курсант (слухач) повинен вирізняти, усвідомлювати, утверджувати та відстоювати себе, своє особистісне «Я». Отже, організація навчально-пізнавальної діяльності та відповідне засвоєння в цьому процесі курсантами наукових знань розглядається з погляду особистісного саморозвитку суб'єкта освіти. Тільки особистісне «Я» надає навчально-пізнавальній діяльності внутрішнього смислу, значущості й цінності. У свідомості працівника поліції така спрямованість учіння закріплюється, наприклад, у судженні: «Я повинен вчитися, щоб за допомогою своїх здібностей утверджувати позицію справедливого ставлення до світу речей (товариства людей), позицію істинності, толерантності і тому подібне». Отож, критерієм оцінки певного етапу становлення навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів освітнього процесу має виступати особистісний розвиток правоохоронця, його якість і міра (рівень). Зрозуміло, що ступінь особистісного розвитку особи за такої організації навчання залежатиме від її розумового розвитку; між ними встановлюється причинно-наслідковий зв'язок.

По-друге, за такого бачення навчально-пізнавальної діяльності (спонукою до неї виступає «Я-мотивація», мета передбачає особистісний розвиток суб'єкта учіння) вбачається, що науково-педагогічний працівник повинен вести спеціальну роботу, спрямовану на постійне осмислення курсантом (слухачем) не тільки своїх наявних на цей час пізнавальних можливостей, але й, насамперед, морально-ціннісних можливостей, які зумовлюють ефективність його пізнавально-навчальної діяльності та мусять бути відкритими для подальшого вдосконалення і розвитку в процесі багатопланової навчально-виховної діяльності викладача.

По-третє, організовуючи процес оволодіння науковими знаннями курсантів-поліцейських, потрібно сформувати розуміння невідривності їх від викладача як носія цих знань. Курсант (слухач) має переконатися, що отримані знання є результатом не тільки його зусиль, а й прикладених зусиль науково-педагогічних працівників. Відносини «викладач – курсант(слухач)», які опосередковуються науковими знаннями, доцільно розширити, розкривши всі ті соціальні обставини, за яких ці знання безпосередньо отримав викладач. А це означає вихід у світ цінностей суспільства, до яких таким чином долучається суб'єкт освітнього процесу [5, с. 51].

На думку С.У. Гончаренка, загальна та професійна освіта підпорядковані предметно-змістовому принципу й відтворюють лише один із процесів розвитку науки – посилення диференціації наук, відокремлення напрямів. Це веде до значної дисгармонії в ієрархії цілей вченого, підвищення статусу технократичних і зниження статусу

гуманістичних цілей. Переважання технократичних підходів призведе до втрати гуманістичної осмисленості існування юридичної науки. Разом тим у розвитку правової науки процеси диференціації значною мірою компенсуються синтезом різних напрямів, в тому числі досить віддалених один від одного. Такий синтез змушує науковця-викладача мислити загальнокультурними категоріями; відбувається відродження смислових компонентів наук, пошуку їх взаємозв'язків [10, с. 157]. Науковець повинен зазначати, що система освіти ніби повторює шлях розвитку науки, де інтелект випередив розвиток свідомості науки. Предметні знання в навчальному закладі залишаються розрізненими, логічний аспект переважає на шкоду історико-культурному й соціокультурному. Зв'язки між навчальними дисциплінами встановлюються на основі міждисциплінарних наук, міжпредметних знань, а не через загальнолюдський зміст навчальних дисциплін (компетентнісний підхід). У результаті освітній процес набуває формального, абстрактного характеру, подолати який можна лише реалізуючи принципи «предметності» та «змістовності» в широкому культурному контексті [10, с. 157].

Дослідники проблеми гуманізації вищої освіти М.М. Берулава [11, с. 18-37] та І.О. Колесникова [12, с. 37-45] визначають необхідною умовою гуманізації освіти створення відповідного навчально-виховного середовища, де курсанти (студенти) були би головними зацікавленими фігурами в набутті знань, які передають їм викладачі. У такому разі отримані фахові знання є засобом пробудження і розвитку пізнавальної активності поліцейського, засобом виховання в курсантів (слухачів) кращих людських якостей.

Гуманізація виховного процесу розглядається як «сучасна науково-практична освітня стратегія, в центрі якої перебуває конкретна особа, її можливості, індивідуальне та творче самовираження. За такої стратегії освітній процес стає простором повноцінного життя, інструментом вирішення життєвих проблем та особистісного зростання» [13, с. 155-156]. І.Д. Бех зазначає, що освіта, яка претендує на управління розвитком особистості, повинна передбачати мету – ціннісно-смісловий розвиток особи. Визнання цього пріоритету знаменує остаточний відхід педагогіки та виховної практики від парадигми формування особистості із заданими властивостями та їхню орієнтацію на обґрунтування такого освітнього процесу, який здатний забезпечити особистісний розвиток правоохоронців, підтримати в кожному з них індивідуальну самобутність і, спираючись на їхні здібності до самозміни й культурного саморозвитку, допомогти кожному вихованцю у вирішенні його життєвих проблем [13, с. 155-156].

Науковець указує на можливість гуманного виховання особистості курсанта тільки при врахуванні нового трактування індивідуального підходу, який передбачає: 1) відмову від орієнтації на середнього; 2) пошук кращих якостей особистості в молодій людині; застосування психолого-педагогічної діагностики особистості (інтереси, здібності, спрямованість, «Я»-концепція, якості характеру, особливості психічних процесів); 3) урахування особливостей особистості в здійсненні освітнього процесу; 4) прогнозування розвитку особистості; конструювання індивідуальної програми розвитку чи її корекції. Крім цього, основною умовою гуманізації освітнього процесу визначається створення відповідного культурно-виховного середовища, яке включає як зовнішнє оточення, так і особистий простір учасників освітнього процесу, інтегрованих у це середовище [13, с. 155-156].

Висновки. На підставі проведеного аналізу методологічних основ сучасної професійної освіти працівників Національної поліції нами визначені актуальні теоретико-методологічні умови, педагогічні принципи та підходи, які визначають

гуманістично-особистісну спрямованість її змісту з урахуванням особливостей освітнього середовища в ЗВО МВС України [14].

Основними напрямками гуманістичної парадигми професійної підготовки поліцейських, на нашу думку, повинні стати:

- 1) подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу щодо фахової освіти; деідеологізація освітнього простору;
- 2) спеціальний характер державної політики в галузі підготовки правоохоронців, котрі матимуть відповідну мотивацію та будуть спрямовані на реалізацію потреб населення (його безпеку та захист), на розбудову цивілізованої європейської держави;
- 3) усвідомлення людини як унікальної системи та найвищої соціальної цінності;
- 4) пріоритет інтересів особистості, добровільності й автономності її рішень над інтересами, що задаються ззовні; відмова від орієнтації на середнього;
- 5) засвоєння курсантами (слухачами) професійних знань через усвідомлення їхньої особистісної значущості задля майбутньої практичної правоохоронної діяльності;
- 6) формування критичного мислення поліцейського та його уявлень про соціум як складну інтегровану категорію;
- 7) пошук в молодій людині кращих якостей на основі застосування психолого-педагогічної діагностики особистості (інтересів, здібностей, спрямованості, «Я»-концепції, рис характеру, особливостей психічних процесів тощо), урахування особливостей конкретної особи в освітньому процесі;
- 8) прогнозування формування особистості сучасного поліцейського шляхом створення індивідуальної програми її розвитку чи оперативної корекції.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть бути обґрунтування антропологічної і суб'єктно-вчинкової парадигм підготовки працівників поліції, а також їхнє (парадигм – *уточнено нами*) цільове використання в залежності від специфіки сфери службової діяльності правоохоронців різних підрозділів (служб) Національної поліції.

Список використаних джерел:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 01.01.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 21.03.2021).
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 248.
3. Ануфрієв М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н. Вищий заклад освіти МВС України : науково-практичний посібник. Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. С. 16-17.
4. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания : учеб. пособие для студентов педвузов и слушателей ИПК. М.: Ростов-на-Дону, 1999. 560 с.
5. Бех І.Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь, 2003. С. 50-51.
6. Шульга А.Л. Гуманітаризація освіти. Енциклопедія освіти. Голов. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 158-159.
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/> (із змінами станом на 01.01.2021).
8. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). Київ, 2002. 190 с.
9. Типовий навчальний план первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції на посади (за спеціалізаціями, на основі вищої освіти): затверджений головою Національної поліції України Х. Деканоїдзе від «10» жовтня 2016 р.

10. Гончаренко С.У. Гуманізація освіти. Енциклопедія освіти. Голов. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 156-158.
11. Берулава М. Н. Принципы гуманизации образования. *Инновации в образовании*. 2001. № 5. С. 18-37.
12. Колесникова И.А. О критериях гуманизации образования. *Гуманизация образования: Теория. Практика*. СПб, 1994. С. 37-45.
13. Бех І.Д. Гуманізація виховного процесу. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень ; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 155-156.
14. Вайда Т.С., Черкашин А.І., Доценко В.В. Основи виховання працівників ОВС : практичний посібник. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 318 с.

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.19.24>

СУЧАСНІ ПРАКТИКИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ЮРИСТІВ

Кравчук Олексій Олегович,

доктор юридичних наук, доцент,
викладач

Національної школи суддів України,
суддя

(Вищий антикорупційний суд,
м. Київ, Україна),

професор

(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)

Розглянуто педагогічні та організаційні практики (прийоми), що є важливими та ефективними для успішного проведення навчальних заходів для юристів в умовах дистанційного навчання. Наведена коротка характеристика кожного прийому.

Під час дистанційного навчання слід приділяти увагу знайомству. Організаторам навчання варто обмірковувати заходи для знайомства студентів, що навчаються онлайн, між собою. Викладачам слід розказувати про себе, надавати лінк на власну сторінку в Інтернеті та у соціальних мережах (за наявності). У невеликих навчальних групах доцільно виділяти час для того, щоби познайомитись зі студентами.

Для дистанційного навчання важливим є вчасний початок і вчасне закінчення всіх навчальних заходів. Викладач практично завжди повинен проводити лекцію за ввімкненої камери. Доцільно мати фото профіля, вмикати його під час вимкнення відео. Студентів варто заохочувати частіше включати камеру, щоби бачити один одного, адже саме так створюється ефект присутності.

Варто проводити онлайн-заходи в тихому приміщенні. Не варто робити цього в дорозі, зокрема в автомобілі, в кафе, на вулиці. Викладачу не слід без відчутної необхідності відволікатися під час проведення онлайн-заходу, в т.ч. на дзвінки, інше користування мобільним телефоном. Варто мати гарне освітлення. Краще вдягати охайний одяг, мати охайну зачіску та зовнішній вигляд. Фон за спиною має бути приємним і (краще) діловим. Краще, коли камера розташована приблизно на рівні очей.

Лекції, а часто й інші навчальні онлайн-заходи, слід забезпечувати слайдами.

Має організовуватись належний зворотний зв'язок між студентом і викладачем. Навчальний захід не повинен бути монологом викладача. За дистанційного навчання частіше слід проводити брейн-штормінг, що актуалізує увагу, ставити уточнюючі запитання до аудиторії, заохочувати до мінівиступів і постановки запитань студентами. Використання у навчальному процесі пробних програм або програм, де тривалість заняття обмежена в часі, не сприяє створенню робочої атмосфери в онлайн-аудиторії. Для студентів важливо знати правила та мати легкі працюючі канали зв'язку з викладачем та організаторами навчання.

Під час навчання онлайн правила і контроль мають більше значення, ніж у разі очного навчання. Правила мають бути відомими заздалегідь і дотримуватися всіма учасниками. Зокрема, мають бути відомі правила поточного й підсумкового контролю.

Дистанційна освіта нерідко вимагає більшої гнучкості, за необхідності правила (наприклад, щодо одержання балів) слід змінити. У такому разі варто пояснювати студентам сутність змін.

Ключові слова: дистанційне навчання, онлайн-навчання, онлайн-лекція, навчальні слайди.

MODERN PRACTICES OF LAWYERS' DISTANCE LEARNING

Kravchuk Oleksii Olehovych,
Doctor of Law, Associate Professor,
Lecturer at the National School of Judges
of Ukraine,
Judge
(High Anti-Corruption Court, Kyiv,
Ukraine)
Professor
(National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Kyiv, Ukraine)

Pedagogical and organizational techniques that are important and effective for successful implementation of training activities for lawyers in distance learning are considered in the article. A brief description of each technique is given.

It is necessary to pay attention to acquaintance at distance learning. Study organizers should consider ways to introduce online students to each other. Teachers should tell about themselves, provide a link to their own page on the Internet and social networks (if available). In small study groups, it is advisable to give some time to get to know the students.

It is important for distance learning to begin and end all training activities on time. The teacher should almost always give a lecture with the camera on. It is advisable to have a profile photo, turn it on when you turn off the video. Students should be encouraged to turn on the camera more often to see each other and the teacher. This is how the effect of presence is created.

It is good to give online lectures in a quiet room. It is not good to do it on the road, in particular in the car, in cafe, on the street. The teacher should not be distracted during the online event, including for calls, other use of a mobile phone. It is better having good lighting. It is better to wear neat clothes, have a neat hairstyle and appearance. The background behind the lecturer should be pleasant, and (better) a kind of business. It is best when the camera is at about eye level.

Lectures, and often other online learning activities, should be provided with slides.

Appropriate feedback between student and teacher should be provided. The training event should not be a monologue of the teacher. During distance learning, it is more often necessary to conduct brainstorming, which actualizes attention, asks clarifying questions to the audience, encourages mini-speeches and questions by students. The use of trial programs in the educational process, or programs where the duration of the session is limited in time, does not help to create a working atmosphere in the online audience. It is important for students to know the rules and have easy working communication channels with the teacher and the organizers of the study.

When learning online, rules and controls are more important than in face-to-face learning. The rules must be known in advance and followed by all participants. In particular, the rules of current and final control should be known.

Distance education often requires more flexibility, and if necessary, the rules (for example, regarding obtaining points) should be changed. In this case, it is necessary to explain to students the essence of the change.

Key words: distance learning, online learning, online lecture, study slides.

У 2020 році весь світ, у т.ч. юридична та освітня сфери, чи не вперше стикнулись з необхідністю термінового переходу в онлайн [1]. Якщо раніше створення онлайн-курсів розглядалося як своєрідний піар та іміджевий захід [2], то з початком карантину відповідні питання стали нагальними. Онлайн проводилися і проводяться робочі наради, офіційні збори, навіть судові засідання в багатьох юрисдикціях. Відповідного впливу зазнали і юридична освіта та професійні навчальні заходи для юристів.

Автор останніми роками мав досвід проведення навчальних заходів для різної професійної юридичної аудиторії – студентів бакалаврського та магістерського рівнів, аспірантів та практикуючих юристів, а також сам проходив значну кількість навчальних професійних заходів як онлайн, так і офлайн. Це дало підстави задуматись, як краще проводити онлайн навчальні заходи для юристів для одержання максимального ефекту, і призвело до написання цієї статті.

Тому у статті маю на **меті** розглянути деякі педагогічні та організаційні практики (прийоми), що, на мою думку, є важливими та ефективними для успішного проведення навчальних заходів для юристів в умовах дистанційного навчання.

З точки зору **методології дослідження** вказані у статті практики, які я вважаю важливими, ґрунтуються на особистому досвіді автора як викладача та студента на різноманітних навчальних заходах (як університетська лекція чи практичне, семінарське заняття, так і тренінг для практикуючих юристів, у т.ч. проведених як до початку карантину, так і під час нього). Під викладачем у статті розуміється особа, що проводить навчальний захід (наприклад, університетський професор або тренер на професійному заході), а під студентом – особа, що навчається на заході (звісно, що це може бути як особа, що навчається у вищому навчальному закладі, так і особа, що бере участь у професійному тренінгу чи семінарі як слухач). Успішність і важливість відповідних прийомів оцінюється автором лише з позиції власного сприйняття, наукова оцінка їх успішності або важливості не проводилася. Також ця стаття не претендує на створення вичерпного переліку організаційних та педагогічних прийомів дистанційного навчання юристів. Тому запропоновані прийоми, які є, на думку автора, важливими, є доволі дискретними.

Питання організації та реалізації дистанційної освіти нині входять до першорядних проблем у світі. Їх можна, без сумніву, віднести до питань сталого розвитку (якісна освіта належить до цілей сталого розвитку, визначених Генеральною Асамблеєю ООН [3]), адже в разі продовження карантину та здебільшого дистанційної освіти вже за кілька років матимемо випускників, які, навчаючись на стаціонарі, не були в університетській аудиторії. Питання дистанційного навчання досліджували у своїх роботах О. Сирбу, Ю. Назаренко, І. Когут, С. Квітка, В. Єгорова, Т. Чепульченко, М. Тараненко, І. Бахов, О. Феценко, О. Куш, В. Омелянчик, Г. Бессараб, Н. Жернова, Н. Степанова, М. Тихоновська, О. Морозова, І. Сухомлінова та багато інших учених.

До основних прийомів дистанційного навчання юристів, яких ми торкнемося у статті, належать: 1) **організаційні прийоми:** забезпечення пунктуальності, належної обстановки і зовнішнього вигляду; 2) **педагогічні прийоми:** проведення знайомства для забезпечення контакту з аудиторією, відвертість, обов'язкове застосування мультимедіа; 3) **організаційні та водночас педагогічні прийоми:** забезпечення зворотного зв'язку, наявність правил, що заздалегідь відомі, та адекватний контроль. Взаємопов'язаність названих прийомів зумовила структуру дослідження.

Пунктуальність. Для дистанційного навчання важливим є вчасний початок і вчасне закінчення всіх навчальних заходів. Здається, що учасники почуваються вкрай розгублено, коли в призначений час вони не одержують лінк на підключення або підключений лінк не працює. Під час аудиторного навчання в разі затримки заняття студенти можуть зайняти себе професійним спілкуванням з колегами. Проте вони не мають такої можливості під час дистанційного навчання. Важливість вчасного закінчення заходу пов'язується з повагою до учасників наступних занять. Як у викладача, так і у студентів можуть бути наступні заняття, до яких слід підготуватися, зробивши для цього перерву. Якщо викладач не може провести заняття з певних причин, про це варто повідомити заздалегідь, а не в останній момент. Пунктуальність створює атмосферу взаємної поваги та організованості.

Говорячи про організованість та пунктуальність, зазначу, що досить дивним, з погляду студента, може виглядати використання в навчальному процесі пробних програм або програм, де тривалість заняття обмежена в часі і щоразу необхідно переривати заняття через деякий короткий час. Це не сприяє створенню робочої атмосфери в онлайн-аудиторії. Звісно, це пов'язано з фінансуванням та особливостями законодавства про державні закупівлі. В літературі відзначалася необхідність вирішення питання фінансування, що виникають внаслідок інтенсивного впровадження онлайн-технологій в освіті [4]. Втім деякі викладачі давно вирішили цю проблему самостійно, придбавши повні версії відповідних програм.

Зворотний зв'язок. У зв'язку зі згаданою відсутністю професійного спілкування віч-на-віч для студента під час дистанційного навчання більш важливим є зворотний зв'язок. Навчальний захід не повинен бути монологом викладача. За дистанційного навчання частіше слід проводити брейн-штурмінг, що актуалізує увагу, ставити уточнюючі запитання до аудиторії, заохочувати до мінівиступів і постановки запитань студентами. Звісно, це частіше, ніж під час очного навчання, може призвести до зміни теми на більш цікаву для студентів, не дозволити виконати все заплановане на час лекції. Звісно, слідкувати за часом потрібно, але зміна теми може бути значно більш вдалою, ніж монолог, тож не слід цього боятися, адже і саме навчання, і його тематика можуть і повинні змінюватися. Студентам також варто проявляти більшу активність, ініціативу, ставити викладачам питання, адже за дистанційного навчання викладач не може бачити по очах бажання конкретного студента щось спитати.

Зворотний зв'язок важливий для студентів під час онлайн-навчання не лише як педагогічний прийом, але і як організаційний. Відсутність студента за місцезнаходженням навчального закладу зумовлює загрозу виникнення й накопичення непорозумінь та невирішених проблем, які легко вирішуються під час офлайн-навчання. Для цього студентам важливо знати правила та мати легкі працюючі канали зв'язку з викладачем та організаторами навчання (деканом, завідувачем кафедри, начальником навчального відділу, куратором, організатором тренінгу).

Відвертість. У сучасному світі університетське навчання змінилося і від надання інформації для засвоєння більше тяжіє або має тяжіти до професійної дискусії. Всі учасники прагнуть до відвертості, адже саме знайти відверті відповіді на професійні запитання від спеціаліста – найбільш важлива мета навчання. На жаль, дистанційне навчання не сприяє більшій відвертості, що пояснюється відсутністю зорового контакту та специфічної обстановки роботи в малих групах, яка зазвичай є більш сприятливою для відвертої професійної дискусії. Слід шукати прийоми для створення більш довірливої обстановки, спонукаючи студентів до професійної відвертості, демонструючи відвертість у відповідь. Звісно, при цьому слід неухильно додержуватись професійної викладацької та юридичної етики.

Знайомство. За інших рівних умов, якщо частина заходів одним викладачем проводиться онлайн, а частина офлайн, то контакт з аудиторією є відчутно кращим, аніж у разі навчання повністю онлайн. Це не лише сприяє відвертості й зворотному зв'язку, але й пояснюється суто людським кращим сприйняттям чогось знайомого, ніж незнайомого. Особу, яку вони бачили особисто, з якою спілкувались, люди сприймають краще, ніж ту, яку бачили лише онлайн. Так чи інакше у разі дистанційного навчання слід приділяти увагу знайомству. Організаторам навчання варто обмірковувати заходи для знайомства студентів, що навчаються онлайн, між собою. Викладачам слід розказувати про себе, надавати лінк на власну сторінку в Інтернеті та у соціальних мережах (за наявності). У невеликих навчальних групах може бути доцільним виділення часу для того, щоби познайомитись зі студентами. Втім знайомство – важливий педагогічний прийом, належну увагу якому слід приділяти й у разі офлайн-навчання.

Застосування відео. У різних аудиторіях є різні традиції щодо того, чи повинні бути ввімкнуті відеорежими під час дистанційного заняття. Якщо навчальний заклад суворо цього вимагає, студенти частіше включають камери. У деяких навчальних групах студенти взагалі рідко включають камери. У таких випадках у викладача може створюватись враження «розмови самого із собою», що також не сприяє відвертості й ускладнює належну організацію зворотного зв'язку у процесі навчання. Так чи інакше, викладач практично завжди проводить лекцію у разі ввімкненої камери, відсутність у викладача камери є, скоріше, «поганим тоном», погано сприймається аудиторією. На випадок відсутності гарної якості зв'язку, а також для деяких технічних перерв доцільно мати фото профіля, вмикати його під час вимкнення відео. Так, в аудиторії, своєю чергою, не створюватиметься враження пустого екрана. Загалом, студентів варто заохочувати частіше включати камеру, щоби бачити один одного, адже саме так створюється ефект присутності.

Обстановка і зовнішній вигляд. Учасникам онлайн-заходів (насамперед викладачам) слід задумуватися над тим, як лекція, і в т.ч. вони самі, виглядають на камері. Для цього зазвичай призначено програмний засіб (картинка в програмі), з допомогою якого промовець може побачити себе сам. Ця картинка для студента не має створювати відштовхуючий ефект. Так, варто мати гарне освітлення (щоб не виглядало «як з погребя», й обличчя не було дуже блідим). Краще вдягати охайний одяг, мати охайну зачіску та зовнішній вигляд (щоб не виглядало, нібито викладач щойно прокинувся, адже це створює атмосферу неповаги). Звісно, не йдеться про вдягання ділового костюма на онлайн-лекцію, це може бути навіть і футболка, але краще, щоби вона не виглядала, як піжама. Фон за спиною має бути приємним і (краще) діловим. Не варто проводити заняття на фоні ліжка чи стійки з посудом. Але не дуже добре виглядає й біла стіна за спиною. Краще, коли камера розташована приблизно на рівні очей, а не вище й не нижче, щоби обличчя не виглядало деформованим. Схожих рекомендацій варто додержуватися і студентам.

Також слід проводити онлайн-заходи в тихому приміщенні. Не варто робити цього в дорозі, зокрема в автомобілі, в кафе, на вулиці. Це може створювати атмосферу непідготовленого викладача, який проводить захід поміж інших важливих справ, і насправді в нього немає часу на проведення заняття; це може ображати учасників. Викладачу не слід без відчутної необхідності відволікатися під час проведення онлайн-заходу, в т.ч. на дзвінки, інше користування мобільним телефоном.

На практиці можуть виникати питання щодо відсутності у викладача технічної можливості забезпечити онлайн-навчання із власного приміщення з належним освітленням та фоном, доброю якістю зв'язку. Це відносить проблему до організаційних питань, а можливо, й до організаційно-правових, адже ймовірно, що такими засобами

має забезпечувати роботодавець (навчальний заклад). Після початку карантину до Кодексу законів про працю України внесено доповнення, дистанційна робота врегульована в новій ст. 60-2. Згідно з нею, за погодженням між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом виконання дистанційної роботи може поєднуватися з виконанням працівником роботи на робочому місці у приміщенні чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу; особливості поєднання дистанційної роботи з роботою на робочому місці у приміщенні чи на території власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу встановлюються трудовим договором про дистанційну роботу [5]. Аналіз організаційно-правових особливостей дистанційної роботи виходить за межі нашого дослідження. Водночас варто розуміти, що подібні проблеми негативно впливають на процес дистанційного навчання та потребують вирішення.

Мультимедіа. На моє переконання, всі лекції, навіть очні, мають обов'язково забезпечуватися слайдами. Забезпечені слайдами лекції значно краще сприймаються будь-якою аудиторією. Звісно, іноді трапляються курси, які читаються один раз, інколи без часу на належну підготовку, або ж викладач з певних причин не може продемонструвати готові слайди. Під час очного навчання викладач іноді може провести лекцію і без слайдів, якщо він добре готовий, застосовує відповідні педагогічні прийоми, організовує дискусію чи іншу форму зворотного зв'язку. Однак під час дистанційного навчання це зовсім не так. Видається, що «голова, що говорить» з екрана, без слайдів, – це надзвичайно невдалий педагогічний прийом. Така інформація майже не сприймається, і студентам навіває сон від подібної лекції. Важливо, що певних наочних матеріалів вимагають не лише лекційні, але й семінарські, практичні заняття. Для таких занять, якщо вони проводяться онлайн, слайди також є педагогічним прийомом першого вибору.

Як правило, студентам варто давати можливість отримати слайди (принаймні, основну їх частину) після кожного заходу на електронну пошту або розміщувати на певному ресурсі (наприклад, на сайті закладу). Це виглядає загальноприйнятим у світі.

Правила і контроль. Під час навчання онлайн правила і контроль мають більше значення, ніж під час очного навчання. Як уже зазначалося, студентам у разі дистанційного навчання може бракувати зворотного зв'язку й можливості швидко вирішити всі організаційні проблеми. Тому правила мають бути відомими заздалегідь і дотримуватися всіма учасниками навчання. Йдеться про всі ті правила, про які я зазначав вище (в т.ч. пунктуальність, наявність слайдів, камери, охайний вигляд та обстановка). Йдеться і про правила спілкування. Наприклад, викладачу чи організатору слід уміти користуватися програмно-технічним комплексом, з допомогою якого проводиться онлайн-захід, і пояснити порядок користування студентам. Наприклад, необхідно роз'яснити правила реєстрації, якщо така проводиться, порядок постановки питань (наприклад, чи слід застосовувати функцію «підняти руку» чи писати в чат). Мають бути відомі засоби зв'язку з викладачем, що читає університетський курс (наприклад, електронна пошта або месенджер). Викладачу варто відповідати студентам без особливих зволікань (щоби не створювалося враження непрацюючого каналу зворотного зв'язку). Студентам при цьому не слід зловживати таким каналом зв'язку, наприклад, не варто писати в месенджер у нічний час або у вихідні, або не слід чекати відповідь на такі повідомлення, надіслані в позаробочий час.

Також має бути завчасно повідомлено, чи дає викладач можливість одержати слайди після лекції.

Якщо йдеться про університетське навчання, мають бути відомі правила поточного й підсумкового контролю: як отримуються бали, як здійснюється допуск до екзамену, чи можливий «автомат» за екзамен. Ці правила мають максимально дотримуватися, що створює атмосферу справедливості й довіри на курсі. Проте дистанційна освіта нерідко вимагає більшої гнучкості, за необхідності правила (наприклад, щодо одержання балів) слід змінити. У такому разі варто пояснювати студентам сутність змін.

Як **висновок** наголошу, що у статті розглянуто важливі, на думку автора, організаційні та педагогічні практики (прийоми) дистанційного навчання юристів та наведена коротка характеристика кожного такого прийому.

На відміну від деяких професій, право, на мою думку, можна вивчати онлайн. Юридична освіта не є тією сферою, яка потребує лабораторії або контакту з пацієнтом. Тому у разі застосування належних педагогічних та організаційних прийомів, а також адекватних засобів контролю юридична освіта може успішно функціонувати онлайн. Звісно, це не замінить університетського ком'юніті в усіх його проявах та дружнього професійного офлайн-спілкування, що значною мірою формує численні професійні знайомства й університетську спільноту, а також особистість молодого юриста. Тому офлайн-навчання в нинішніх умовах так само, як і раніше, необхідне для такого нетворкінгу. Однак слід визнати, що майже всі основні знання та уміння, необхідні юристу, можуть бути успішно сформовані з допомогою онлайн-навчання.

Подальші дослідження особливостей дистанційного навчання юристів є перспективними та актуальними.

Список використаних джерел:

1. Сирбу О., Назаренко Ю., Когут І. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/>.
2. Куц О.Г., Омелянчик В.М., Бессараб Г.І, Жернова Н.П., Степанова Н.В., Тихоновська М.А., Морозова О.В., Сухомлінова І.Є. Дистанційне навчання в системі медичної освіти (перший досвід кафедри нормальної фізіології ЗДМУ). *Медична освіта*, 2017, № 4, с. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mosv_2017_4_21.
3. Resolution 70/1 adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/70/1>.
4. Sergiy A. Kvitka, Valentyna S. Yehorova, Tetiana O. Chepulchenko, Mykola M. Taranenko, Ivan S. Bakhov, Elena L. Feshchenko. Development of Ukrainian and Global Online Education. *TEM Journal*. Volume 9, Issue 4, November 2020. Pages 1640–1646, DOI: 10.18421/TEM94-41.
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 4 лютого 2021 року № 1213-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#n37>.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 19

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 23,01.
Замов. № 0921/316. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.